ISTORIE ȘI DIPLOMAȚIE

Ocazia pierdută

Alexandru Cretzianu

INSTITUTUL EUROPEAN

Această carte a apărut cu sprijinul
Fundației SOROS

The Lost Opportunity, Jonathan Cape, London, 1957
© Institutul European Iaşi, pentru prezenta ediție în limba română
ISBN 973-586-112-7 PRINTED IN ROMANIA

ALEXANDRU CRETZIANU

OCAZIA PIERDUTĂ

Ediția a doua

Prefață de V.Fl. DOBRINESCU
Postfață de Sherman David SPECTOR

INSTITUTUL EUROPEAN
199[illegible]

CUPRINS

PREFAȚĂ: *Alexandru G. Cretzianu, diplomatul* (V.Fl. Dobrinescu) . . . 5

OCAZIA PIERDUTĂ
Introducere 41
În ajunul celui de-al doilea război mondial . 43
Echilibristică pe sîrmă . . . 54
Ultimatumul. 65
Germania cucereşte Balcanii . . . 81
Extinderea războiului şi schimbarea peisajului . 90
Se schimbă cursul evenimentelor . . 99
La datorie 106
Punctul vulnerabil: Balcanii . . . 115
Din punctul de observaţie de la Ankara . . 125
Negocierile de armistiţiu în plină desfăşurare . 137
Lucrurile încep să avanseze . . . 148
Regăsirea drumului . . 161
Post-mortem. . . 178

POLITICA DE PACE A ROMÂNIEI FAȚĂ DE UNIUNEA SOVIETICĂ 193

ULTIMATUMUL SOVIETIC LA ADRESA ROMÂNIEI (26 iunie 1940) . 229

NEGOCIERILE DE ARMISTIȚIU ALE ROMÂNIEI (Cairo, 1944) . . . 241

POSTFAȚĂ: *Un Wallenberg român?* (Sherman David Spector) . . . 263

Bibliografie 277
Indice de nume 280

ALEXANDRU G. CRETZIANU, DIPLOMATUL

Autorul cărții de față, Alexandru G. Cretzianu, s-a născut în urmă cu un secol – 1895 – la București. Era fiul lui George Gh. Cretzianu, diplomat de carieră, care a deținut funcția de trimis extraordinar și ministru plenipotențiar al României în Spania (15 iunie 1913-1 aprilie 1922). S.U.A. (5 noiembrie 1926-15 iulie 1929) și Polonia (7 octombrie 1929-27 iulie 1931) [1]*. Alexandru G. Cretzianu era nepotul prințului Barbu Știrbey și nepot prin alianță al marelui om politic și diplomat I.I.C. Brătianu.*

Viitorul diplomat a absolvit Facultatea de Drept a celei mai vechi Universități din țară, cea ieșeană.

A participat la războiul de întregire a neamului, ca locotenent de artilerie. Rănit și luat prizonier de către germani, va reveni în țară după aproape doi ani de captivitate, în urma unui schimb de prizonieri.

Alexandru G. Cretzianu a intrat în serviciul diplomatic în septembrie 1918 [2]*. Una din primele misiuni a fost aceea de a înmâna șefului diplomației franceze, Stephen Pichot, un* Aide-mémoire *în care era prezentată întreaga politică desfășurată de România de*

[1] Anuar diplomatic și consular, 1942, *„Monitorul oficial" și Imprimeriile Statului, Imprimeria Națională București, 1942, p. 185, 187-188.*

[2] *Sherman David Spector,* A. Rumanian Il'allenberg, *în „Lock Haven International Review", Issue, 1987, p. 37.*

la intrarea în primul război mondial pînă la terminarea acestuia. Documentul insista asupra necesității recunoașterii statutului de țară aliată a României în contextul în care ea fusese nevoită să accepte pacea separată de la Buftea-București. „Tratatul de la București" – se scria în finalul Aide-mémoire-*ului – „nu a fost niciodată recunoscut de Aliați și nu a fost niciodată acceptat de bunăvoie de români. Anularea sa a fost acceptată de cei ce l-au impus. Nimeni nu trebuie însă să se prevaleze de acest tratat pentru a-i umili pe cei care au fost nevoiți să-l suporte cu mînie în suflet și nici să arunce un văl de tristețe peste zilele frumoase care ar trebui, în sfîrșit, să se ivească și pentru ea. Recunoștința lor față de aliați, care i-au eliberat prin marea lor victorie, trebuie să rămînă neștirbită și neîntinată"* [3].

În lunile următoare, a fost atașat pe lîngă delegația română prezentă la forumul păcii din capitala Franței, reuniune care avea să statueze noua ordine teritorială și politică a Europei de la finele Marelui Război.

A urmat o ședere de trei ani în capitala Angliei (1919-1922), una din protagonistele politicii europene de după prima mare conflagrație și aliată a României. În capitala Angliei, Alexandru G. Cretzianu – atașat și secretar trei – a colaborat cu Mihai Boerescu, Matyla Costiescu Ghica sau Viorel Virgil Tilea. Șederea lui la Londra a fost benefică pentru Cretzianu care, mulți ani mai tîrziu, avea să întocmească, la solicitarea generalului I. Antonescu, primul studiu temeinic asupra raporturilor româno-britanice [4] *de la finele primului război mondial pînă la întreruperea acestora, în februarie 1941.*

---

[3] *Arhivele Naționale București, fond Microfilme, Franța, Rola 187, c. 358-361 (*Aidemémoire *remis de Al. Cretzianu lui Stephen Pichon, 8 decembrie 1918).*

[4] *Memoriul redactat, în 5 martie 1941, de Al. Cretzianu,* Evoluția relațiilor anglo-române din 1919 pînă azi, *conform instrucțiunilor generalului Ion Antonescu. Rezoluția lui Ion Antonescu a fost „pentru a fi folosit la Conferința de Pace" (Arh. M.A.E., fond 71, Anglia, Relații cu România, vol. 39, 1920-1937, p. 4 și urm.).*

După periplul londonez, Cretzianu a fost numit secretar doi al legației de la Roma (1923-1926), capitală în care îi va succeda unui alt viitor mare diplomat și prieten al său, Raoul Vasile Bossy[5].

Pentru România, raporturile cu Regatul Italiei au jucat, după primul război mondial, un rol important, Bucureștii acreditîndu-l încă din 2 decembrie 1917 ca ministru la Roma pe unul din cei mai experimentați diplomați, Al. E. Lahovary – de amintit că Lahovary a rezidat la Roma, ca trimis extraordinar și ministru plenipotențiar, – în două rînduri – nu mai puțin de 17 ani[6]. *Experiența și cunoașterea psihologiei italiene a lui Lahovary au folosit diplomației Bucureștilor, el înconjurîndu-se de tineri capabili, dintre care Al. Cretzianu și R.V. Bossy s-au detașat.*

În anii 1920-1921, Italia a aprobat constituirea Micii Antante, una din alianțele diplomatice de bază ale României interbelice – cu prilejul vizitei efectuate la Roma, premierul Giolliti și contele Sforza, șeful Consultei, au mărturisit lui Take Ionescu, pe atunci ministru de Externe, că proiectul respectiv „servea și intereselor Italiei" [7].

Colaborarea româno-italiană din timpul Conferinței de la Genova din aprilie-mai 1922 părea să inaugureze o nouă etapă în istoria raporturilor româno-italiene. Cu prilejul reuniunii respective, printr-o notă adresată delegației române, la 2 mai 1922, de reprezentanții Italiei, Franței, Angliei, Japoniei, Poloniei, Elveției și Suediei, s-a solicitat Moscovei să restituie României valorile depuse la sfîrșitul primului război mondial [8]. *Delegația sovietică, în răspunsul ei din 11 mai 1922, a respins cererea și a anunțat că nu recunoaște Protocolul de la Paris din 28 octombrie 1920, prin care se recunoștea Unirea Basarabiei cu România. Față de această situație, președintele Conferinței, italianul Facta, după ce a subliniat*

---

[5] *Vezi R.V. Bossy,* Amintiri din viața diplomatică, *1918-1940, I, 1918-1937, Ediție Stelian Neagoe, București, Ed. Humanitas, 1993, p. 53 și urm.*

[6] Anuar... *p. 180-181; cele două misiuni ale lui Lahovary s-au derulat între 1893- 1 decembrie 1899, respectiv 2 decembrie 1917 - 1 noiembrie 1928.*

[7] *Eliza Campus,* Mica Înțelegere, *București, Editura Științifică, 1968, p. 51.*

[8] *F.R.U.S., 1922, vol. II, p. 786.*

că prin tratatele de pace s-a recunoscut, conform principiului autodeterminării naționale, desăvîrșirea unității naționale a României, a anunțat că reuniunea nu putea „să ia act de protest". La Genova, marile puteri au recunoscut ca îndreptățite doleanțele României [9]. *În acest context, la 17 mai 1922, prin I.I.C. Brătianu, România și-a asumat un angajament unilateral și permanent de neagresiune bazat pe* statu quo *față de Uniunea Sovietică. Angajamentul, care reprezenta o concepție politică permanentă a României, oferea un plus de securitate în zona centrală a Europei* [10].

Conferința de la Genova avusese în centrul discuțiilor problema colaborării economice internaționale prin studierea mijloacelor de a reinstaura economic Europa. „Prima condiție" – se scria într-un document din epocă – „care este de importanță primordială pentru reconstrucția Europei, este de a stabili relații cu toate națiunile europene pe baza unei păci stabile și durabile" [11].

O chestiune cu importante consecințe pentru evoluția raporturilor internaționale a fost aceea a reparațiilor de război în care diplomația României a acționat cu multă atenție. Faptul era evident deoarece drepturile României la reparații depășeau cu mult ceea ce datora ea Angliei, Franței, Statelor Unite ale Americii, Italiei etc. Dacă România ar fi primit de la foștii inamici plata reparațiilor concomitent cu reglementarea datoriilor sale față de țările occidentale, lichidarea datoriei flotante externe nu ar fi constituit o problemă.

De la Roma, Al. Cretzianu transmitea Bucureștilor în ce măsură problema reparațiilor afecta viața internațională, într-o telegramă din 7 august 1923. Diplomatul informa Bucureștii despre răspunsul Italiei la nota Foreign-Office-ului în problema reparațiilor. „Mussolini" – transmitea Cretzianu – „aderă, în principiu, dar se grăbește să declare că cea mai importantă chestiune de rezolvat este aceea a datoriilor interaliate" [12]. *Totodată, Cretzianu observa*

[9] *Hoover Archives, Palo Alto, S.U.A.,* Genua Conference, *1922, Boxes 1 and 2.*
[10] *Arh. M.Ap.N., fond 876, dosar 76. Poziția 318, 1922, p. 43.*
[11] *V.Fl. Dobrinescu,* Relații româno-engleze, *1914-1933, Iași, 1986, p. 90-91.*
[12] *Arh. Naționale, București, fond Casa regală, Ferdinand, dosar 15, 1923, vol. I, f. 26 (telegramă nr. 2 569, de la Roma, 7 august 1923, semnată Cretzianu).*

că Mussolini ezită să ia „o poziție hotărîtă de partea uneia din marile puteri", o politică „de susținere pe față a Franței" fiind „extrem de impopulară" [13] *la Roma.*

În perioada cît a activat la Roma, raporturile româno-italiene au fost dominate de problema amînării ratificării, de către Italia, a Protocolul de la Paris din 28 octombrie 1920. Protocolul Basarabiei fusese ratificat, pînă atunci, de Anglia la 19 mai 1922 şi de către Franța la 11 mai 1924. Din aceste considerente, echipei de la Roma, condusă de Al.E. Lahovary i-a revenit o misiune ingrată deoarece Rusia Sovietică, prin numeroşii săi agenți, încerca să determine guvernul italian să nu ratifice documentul respectiv. Nu întîmplător, problema Basarabiei a constituit în perioadă un subiect predilect al presei italiene, chestiune la care s-a ancorat şi ministrul român de la Londra. Nicolae Titulescu: răspunsurile sale obiective, la atacurile „rău-voitoare" şi lipsite de bun simț ale fostului militant socialist Cristian Racovski, aflat atunci în misiune diplomatică la Londra şi Paris, au produs o bună impresie în mediile politice italiene. Atitudinea Italiei şi a Japoniei – care nu ratificaseră protocolul Basarabiei – întărea, indirect, încrederea Rusiei că Unirea Basarabiei cu România nu va primi recunoaşterea tuturor marilor puteri. În cele din urmă, ratificarea Unirii Basarabiei cu România de către Italia s-a obținut la 7 martie 1927, cînd şi România a acceptat să facă o serie de concesii economice pentru a determina Italia să cedeze. Evenimentul s-a produs în timpul guvernului Alexandru Averescu [14]*, Moscova a anunțat că „toate ratificările Protocolului basarabean nu vor fi recunoscute de U.R.S.S. şi nu vor schimba punctul de vedere sovietic în chestiunea basarabeană. Protestînd asupra ultimului pas al guvernului italian, nu recunoaştem acestui act nici o forță obligatorie pentru U.R.S.S."* [15].

---

[13] Ibidem.

[14] *D.B.F.P., Series, 1A, vol. 3, London, 1970, p. 80.*

[15] Unirea Basarabiei cu România 1918-1927. Documente, *Bucureşti, Editura Globus, 1994, p. 11.*

Ratificarea italiană s-a datorat și modului în care echipa de diplomați români de la Roma, între care și tînărul Al. Cretzianu a acționat pentru a impune în rîndurile oficialităților și opiniei publice justețea actului din 27 martie 1918, confirmat prin Protocolul de la Paris din 28 octombrie 1920.

După misiunea în Italia, Al. Cretzianu a fost transferat – în calitate de secretar – la Berna, unde a funcționat 3 ani (1926-1929). În Elveția își avea sediul Liga Națiunilor, creată în anul 1919 din inițiativă americană.Printre membrii fondatori se numărase și România.

Activitatea internațională a României a fost conformă cu principiile Pactului Societății Națiunilor, ea considerîndu-se aliata tuturor statelor membre ale acestei organizații. În Liga Națiunilor, România a văzut o garanție a integrității teritoriale și suveranității naționale a statelor, un organism politic capabil să instituționalizeze normele de drept internațional, care să le apere de amenințarea cu forța. De aici, interesul purtat de diplomația de la București pentru eficacitatea articolelor 10,12 și 16 din Statutul Ligii Națiunilor care garantau, în genere, securitatea.

România a avut la Geneva, pe lîngă Societatea Națiunilor, o legație cu personal diplomatic complet, condusă de un ministru plenipotențiar. Bucureștii considerau Liga Națiunilor unul din mijloacele principale care ofereau posibilitatea de a-și face auzit glasul propriu în vederea apărării intereselor naționale și de a participa la opera de organizare a păcii. De la tribuna Adunării Generale a Ligii Națiunilor, diplomații români evidențiau identitatea între direcțiile fundamentale ale politicii externe a Bucureștilor și obiectivele acestui for. Ar fi greșit să se creadă că, în admirația lor față de înțelesul principiilor cuprinse în Covenant, ei și-au făurit o imagine idilică despre starea de lucruri existentă în Europa, amăgindu-se cu iluzia unor precepte miraculoase.

Acreditat pe lîngă guvernul federal elvețian, Al. Cretzianu a conlucrat benefic cu membrii legației permanente de pe lîngă Liga Națiunilor. Nu întîmplător, în această perioadă, pe lîngă Nicolae

Titulescu, reprezentant permanent al României la Societatea Naţiunilor, s-au aflat în misiune la Geneva: C. Antoniade, N. Petrescu-Comnen, dr. N. Lupu, G. Mironescu, Edmond Ciuntu.

Cretzianu face parte din acei diplomaţi care au realizat posibilităţile limitate ale Ligii Naţiunilor în organizarea şi apărarea păcii europene: am putea afirma că el se încadrează în grupul diplomaţilor realişti, cu o viziune cît mai aproape de adevăr a evoluţiei raporturilor internaţionale. Diplomatul a lucrat bine şi eficient la Berna: o demonstrează faptul că începînd cu 1930 pînă în 1932 va deveni membru al delegaţiei permanente a României la Liga Naţiunilor. Este perioada în care Nicolae Titulescu va fi ales, în două rînduri (1930 şi 1931), ca preşedinte al Adunării Generale a Ligii Naţiunilor, caz unic în istoria acestui for internaţional. Alegerea lui Titulescu se datora manierei realiste cu care România aborda chestiunile internaţionale, eforturilor delegaţilor ei unanim apreciate în opera de destindere europeană. Noua misiune diplomatică a confirmat calităţile lui N. Titulescu de om politic profund ataşat idealurilor de pace şi colaborare internaţională şi a adus o creştere a prestigiului României [16].

În primul deceniu interbelic, cercurile conducătoare de la Bucureşti, încrezătoare în eficacitatea acordurilor politico-diplomatice care făceau, teoretic vorbind, imposibilă agresiunea, au supraestimat forţa militară a Franţei, capacitatea acestei mari puteri de a se angrena într-un conflict pentru ajutorarea aliaţilor mai mici, ceea ce a fost de natură să submineze obiectiv capacitatea de rezistenţă a României [17]. Guvernele de la Bucureşti nu au acordat atenţia cuvenită creşterii capacităţii de apărare a statului, creării unei baze proprii de echipare şi dotare a armatei [18]. Încrederea exagerată în sistemul de alianţe politico-diplomatice şi în Liga Naţiunilor, care era în spiritul epocii, avea să aibă consecinţe grave

[16] *Great Britain, P.R.O., F.O. 371, 20 427, f. 26.*

[17] *F.C. Nanu,* Politica externă a României, 1919-1933, *Iaşi, Institutul European, 1993, p. 24.*

[18] *V. Fl. Dobrinescu,* Relaţii româno-engleze... *p. 101-102.*

pentru România anilor '40. Lucrînd sub îndrumarea lui N. Titulescu, Cretzianu nu putea avea atunci o altă opinie. Arhiva ex-diplomatului, închisă pînă în anul 2020, nu ne poate oferi deocamdată un răspuns, dar unele informații – rezultate din sinteze sau materiale întocmite de diplomat în anii 1938-1940 – ne prezintă probe din care nu rezultă o împărtășire fără echivoc a ideilor titulesciene. Însăși menținerea diplomatului în Centrala Externelor după anul 1936 ar putea furniza un răspuns la chestiunea care ne preocupă. Fostul său coleg de generație, Nicolae Dianu, plasează o nemulțumire a lui Titulescu față de Cretzianu în legătură cu faptul că acesta din urmă nu a ținut cont de „recomandările" cunoscutului diplomat în chestiunea minorităților [19]*. Dar problema rămîne deocamdată discutabilă.*

În anul 1932, Al. Cretzianu a participat la Conferința dezarmării, „piatra de încercare a înțelegerii dintre națiuni" [20]*, cum o numea Titulescu.*

România se pronunța pentru înfăptuirea unei limitări reale și eficace a înarmărilor, fără lezarea securității sale naționale. Garantarea păcii, prin limitarea înarmărilor, se putea obține numai în măsura sincerității cu care urmau să se respecte stipulațiile Conferinței Dezarmării [21]*, în condițiile infinit de variate ale fiecărui stat. Delegații Bucureștilor afirmaseră că țara lor va accepta reducerea efectivelor în funcție de celelalte state care trebuiau să procedeze identic, dar că „România trebuie să aibă armata corespunzătoare securității sale, în raport cu situația sa geografică"* [22]*.*

Revenit în țară, Al. Cretzianu va fi numit Director al Direcției Politicii în Centrala Externelor (1933-1938), apoi secretar general (1939-1941), iar în perioada 11 mai-4 iulie 1940 va fi Subsecretar de Stat la Ministerul Afacerilor Străine [23]*, în ultimul post fiind adus*

[19] *Hoover Archives, Palo Alto, S.U.A., N. Caranfil Papers, Box no. 5.*

[20] *Nicolae Titulescu,* Documente diplomatice, *București, Editura Științifică, 1970. p. 385.*

[21] *Arh. M. Ap. N., fond 5 418, poziția 1 312. f. 69-70.*

[22] *Arh. Naționale București, fond Casa Regală, Carol II, dosar 88, 1932. f.1. (convorbire Titulescu-generalul Samsonovici, la Geneva).*

[23] Anuar..., *p. 104.*

la recomandarea premierului Gh. Tătărescu [24] *şi cu acceptul şefului diplomaţiei române de atunci, Grigore Gafencu. De altfel, acesta din urmă nota, în* Însemnările *sale politice, următoarele: „Îmi amintesc cu plăcere de colaborarea mea cu Al. Cretzianu şi Radu Crutzescu, două elemente de valoare care întrunesc însuşiri din cele mai rare în lumea noastră diplomatică,* pregătire şi curaj moral, inteligenţă şi caracter" *(s.ns.)* [25]. *Aprecierea cunoscutului diplomat data din perioada din care el deţinuse portofoliul de Subsecretar de Stat la Ministerul Afacerilor Străine (9 iunie-21 octombrie 1932) în guvernul naţional-ţărănist condus de Al. Vaida-Voievod.*

Prezenţa lui Cretzianu la conducerea Direcţiei Politice a Ministerului Afacerilor Străine a fost de bun augur pentru funcţionarea şi utilitatea acestui departament. Stau mărturie numeroasele sinteze, memorii sau acte – pe diverse probleme – pregătite de el pentru uzul diplomaţiei Bucureştilor. Calităţile sale au primat la numirea sa, la 1 ianuarie 1936, ca trimis extraordinar şi ministru plenipotenţiar al României la Caracas [26]. *Nu deţinem probe din care să rezulte că Al. Cretzianu s-ar fi prezentat la post în capitala Venezuelei.*

Încadrarea României într-o reţea vastă de tratate şi alianţe, toate având un caracter defensiv, de apărare a statu quo-*ului teritorial consfinţit prin sistemul tratatelor de pace de la Paris, ilustra o politică care, pe plan internaţional, nu urmărea izolarea ţării. Totuşi, după 1933, alianţele militare ale României, încadrate şi decurgînd din tratatele politico-diplomatice, constituiau un instrument de apărare a integrităţii teritoriale şi independenţei naţionale a ţării numai în cazuri, situaţii şi zone geografice limitate.*

Într-un asemenea context internaţional tensionat s-a produs schimbarea lui Nicolae Titulescu de la conducerea diplomaţiei României, sub îndrumarea căruia activase şi Al. Cretzianu. Actul de la 29 august 1936 a reprezentat un eşec al păcii globale, dar şi

---

[24] *Carol al II-lea,* Însemnări zilnice, *vol. II, p. 613 (Nota din 7 mai 1940).*

[25] *Grigore Gafencu,* Însemnări politice, *ediţie Stelian Neagoe, Bucureşti, Ed. Humanitas, 1991, p. 300.*

[26] *N. Titulescu,* Politica externă a României (1937), *ediţie îngrijită de G.G. Potra, C.J. Turcu şi I.M. Oprea, Bucureşti, Editura Enciclopedică, 1994, p. 216.*

al insuccesclor suferite în politica internațională, pînă atunci, de Anglia și Franța. Privită în ansamblul raporturilor internaționale din epocă, demiterea lui Titulescu, diplomatul de care era legată întreaga politică externă a Bucureștilor subordonată securității colective sub egida Ligii Națiunilor, a avut și semnificația adaptării la noile realități geo-politice: căutarea de metode și mijloace noi, politico-diplomatice, care să permită menținerea statu quo-*ului teritorial și a independenței naționale a României. Politica externă a României post-titulesciene ține cont de eșecul securității colective, ca rezultat al atitudinii revizioniste a Germaniei, a politicii de conciliere promovată de cele două „mari democrații" europene – Anglia și Franța, precum și de izolaționismul practicat de Departamentul de Stat al S.U.A.* [27].

Înlocuirea lui Titulescu de la conducerea diplomației Bucureștilor a reprezentat, peste calculele mărunte și intrigile politice sau suspiciunile existente și indiferent de propaganda externă, o dovadă de realism politic *a cercurilor conducătoare de la București într-un moment de cotitură a politicii europene și mondiale. Acest element a fost sesizat de Grigore Gafencu cu prilejul dezbaterii politicii externe a țării care a avut loc în februarie 1937 în Senatul României. „Pacea" – declara Gafencu – „se sprijină astăzi, în realitate, pe un echilibru de forțe. Față de acest echilibru de forțe sîntem nevoiți să facem mai puțină politică europeană. Aceasta, fiindcă primejdiile s-au apropiat de noi în măsura în care s-a îndepărtat sprijinul pe care îl putem aștepta de la colaborarea internațională, fie în sînul Societății Națiunilor, fie potrivit acelor obligații cuprinse în pactele multilaterale și generale: atunci, trebuie ca politica noastră externă să se îndrepte, în primul rînd, asupra* intereselor noastre mai apropiate *[...]. Dinăuntru în afară trebuie, în fața realităților de astăzi, să verificăm în mintea noastră sistemul nostru de alianțe" (s.ns.)* [28].

---

[27] *V.Fl. Dobrinescu,* România și organizarea păcii europene. Alianțele sale politico-diplomatice și militare (1918-1939) *în F.C. Nanu,* Politica externă..., *p. 33-34.*

[28] *B.C.S., fond Al.St. Georges, Arh. Victor Antonescu, XXXIV/5-3.*

După august 1936, România a avut în vedere, mai curînd, o abatere de la regula franceză a politicii sale externe. În această „reorientare", care nu afecta postulatele de bază ale politicii sale externe, un rol deosebit l-au jucat Carol al II-lea [29]*, imediat după august 1936, iar după instaurarea regimului de autoritate regală, Armand Călinescu şi Grigore Gafencu. Nu întîmplător, Al. Cretzianu se va afla, după 1938, în grupul artizanilor politicii externe a României.*

Cu demnitate, curaj şi hotărîre, diplomaţia României a acţionat în timpul crizei internaţionale din primăvara şi toamna anului 1938. Imediat după Anschluss, *unul din factorii răspunzători ai politicii externe a Bucureştilor scria că „România trebuie să facă politică, nu sentimentalism. Nu putem fi nici cu ruşii, nici cu germanii". „Atitudinea noastră" – conchidea Armand Călinescu – „trebuie să fie* netă, demnă, independentă*" (s.ns.)* [30].

Începînd de la primele ameninţări germane faţă de Cehoslovacia, partenerul său din Mica Înţelegere, România se declară gata să-şi îndeplinească angajamentele faţă de această ţară, să o sprijine fără rezerve, deşi împrejurările erau grele şi nu lipsite de riscuri. Conducătorii români au insistat ca Marile Puteri, mai ales Anglia, să ia o atitudine fermă [31] *în problema cehoslovacă, soarta acestei ţări fiind de un interes vital pentru Bucureşti, ceea ce ar fi dus la menţinerea păcii pe continent. Eforturile meritorii, îndeosebi politice şi diplomatice, făcute de România pentru a-şi salva aliatul nu au reuşit. Diplomaţia Bucureştilor a respins categoric dezmembrarea, în continuare, a Cehoslovaciei prin oferta lui Beck de a ocupa Ucraina Subcarpatică* [32]*, considerînd această acţiune „profund imorală şi nepolitică"* [33].

[29] *Carol al II-lea*, op.cit., *p. 74.*

[30] *Armand Călinescu*, Însemnări politice, 1916-1939, *Bucureşti, ediţie Al. Gh. Savu, Bucureşti, Humanitas, 1990, p. 390.*

[31] *D.D.F., 1932-1939, 2 Serie, 21 mars-9 juin 1938. Tome IX, Paris, 1974, p. 509-14, 517-19, 844, 951-54.*

[32] *Arh. M.Ap.N., fond 5 418, dosar f.n., poziţia 1 601, 1946, f. 26.*

[33] *Arh. M.A.E., fond. 71, Anglia, dosar 40, 1938-1939, f. 117-121.*

Cercurile conducătoare de la Bucureşti, ţinînd cont de noul raport de forţe creat prin dispariţia Republicii Cehoslovace, au continuat politica de consolidare a securităţii statului, prin dezvoltarea cooperării între toate statele din zona est-centrală şi balcanică a Europei şi a colaborării cu Anglia, Franţa şi Uniunea Sovietică. Urmărind aceste postulate, cercurile diplomatice de la Bucureşti au încercat, în acelaşi timp, să creeze aparenţa „neangajării" la politica „democraţiilor occidentale" contra Germaniei sau alături de cea din urmă împotriva Angliei şi Franţei. O astfel de atitudine – chestiune de tactică diplomatică şi nu de conţinut al politicii externe – era determinată de neîncrederea în intenţiile de asistenţă promise de guvernele francez şi englez [34].

Al Cretzianu a avut un rol important în acordarea, de către Anglia şi Franţa, a garanţiilor unilaterale din 13 aprilie 1939, care au reprezentat o noutate în domeniul raporturilor internaţionale.

Ideea unor garanţii oferite României de puterile occidentale s-a conturat în toiul crizei din martie 1939, după ocuparea Cehoslovaciei de trupele germane. Cabinetul britanic a analizat problema ajutorării României, la 20 martie 1939, şi a autorizat pe şeful Foreign Office-ului, Halifax, să poarte tratative în vederea încheierii unui pact estic de asistenţă mutuală. Londra a luat, de asemenea, iniţiativa să înainteze propuneri la Paris, Moscova şi Varşovia pentru formularea, la început, a unei declaraţii comune în vederea menţinerii păcii [35].

Guvernul român a lansat sugestia unei declaraţii unilaterale de sprijinire a independenţei şi integrităţii sale teritoriale în momentul în care Marea Britanie începea tratativele cu Polonia pentru acordarea asistenţei reciproce. S-a recunoscut dorinţa României de a nu se integra într-un sistem de asistenţă mutuală care să o oblige să intre într-un război declarat de Germania [36]. *Această*

---

[34] *V. Fl. Dobrinescu, Ion Pătroiu,* Ultimele luni de pace. Martie-august 1939, *Iaşi, Institutul European, 1992, p. 56.*

[35] *V. Fl. Dobrinescu,* Emigraţia română din lumea anglo-saxonă, 1939-1945, *Iaşi, Institutul European, 1993, p. 16.*

[36] *Arh. M.A.E., fond 71, Anglia, dosar 40, 1937-1939, f. 181-183.*

concluzie a reieşit şi din convorbirea lui Al. Cretzianu, de la sediul Ministerului Afacerilor Străine, cu ministrul Reginald Hoare. S-a reliefat punctul de vedere al Bucureştilor conform căruia puterile occidentale „vor afirma, în termeni precişi, că nu vor permite alte schimbări de frontieră, ulterioare, şi vor sprijini orice stat care îşi apără independenţa" [37]*. Chestiunea fusese, de altfel, discutată şi în Consiliul de Coroană, prezidat de Regele Carol al II-lea, care a aprobat măsuri diplomatice şi militare pentru „a asigura independenţa şi integritatea ţării"* [38]*, monarhul aprobînd misiunea lui Al. Cretzianu la Londra.*

Înainte de a pleca la Londra şi la Paris, pentru precizarea statutului României, lui Al. Cretzianu i s-a atras atenţia că, în timpul convorbirilor, să nu eludeze două chestiuni: 1) ne trebuie atitudine generală, prin urmare, nu pacte bilaterale; 2) asistenţa acordată Poloniei trebuie să fie independentă de garanţia oferită României. Sistemul prezenta avantajul că putea fi, în perspectivă, extins, Germania avînd posibilitatea să intre în rîndul statelor garante. Se vedea, deci, grija diplomaţiei Bucureştilor de a nu fi considerată că participă la un sistem de încercuire a Reichului.

În după-amiaza zilei de 10 aprilie 1939, Cretzianu a fost primit la Foreign Office de Halifax, cu misiunea de a discuta propunerile britanice. Diplomatul a exprimat „marele interes" şi „plăcerea" cu care guvernul său receptase propunerile engleze din 31 martie, Bucureştii înţelegînd că poziţia României „era importantă" pentru Londra [39]*. Cretzianu, constatînd că declaraţia înmînată Poloniei viza independenţa, nu şi frontierele sale, a declarat că, în ceea ce ne priveşte, ea trebuie să conţină o indicaţie clară, în aşa fel încît „frontierele să nu fie puse în discuţie". O atare asigurare, sublinia el, ar avea un „efect de îmbărbătare asupra locuitorilor, care vor şti că, în caz că teritoriul lor este invadat, ei au şanse să-l recapete la o conferinţă de pace"* [40]*. Cît priveşte ideea tratatului celor Patru*

[37] *D.B.F.P., Third Series, vol. IV, 1939, p. 421.*
[38] *Great Britain, P.R.O., F.O. 371, 23 060, f. 77-78.*
[39] *D.B.F.B. Third Series, vol. V, 1939, p. 74.*
[40] Ibidem.

Puteri, Cretzianu nu a respins-o, dar a avertizat asupra atitudinii Germaniei. În plus, „era necesar să se prezinte aranjamentul ca şi cum Franța, Marea Britanie şi Polonia îşi ofereau ajutorul spontan"[41].

Secretarul general al Ministerului Afacerilor Străine de la Bucureşti a fost de acord că „în anumite situații" România, „dacă-i invadată", putea conta pe „ajutorul sovietic", dar a menționat că nu-i posibil să încheie o „înțelegere" cu această țară, deoarece „opinia publică era foarte nervoasă" [42]. *Din nou, Cretzianu a evidențiat necesitatea „ajutorării" României în vederea preîntîmpinării pericolului extern şi a subliniat oportunitatea solidarității între Polonia, Franța, România şi Anglia*[43]. *Aceleaşi probleme Cretzianu le-a abordat şi în timpul primirii la Subsecretarul de Stat Alexander Cadogan* [44].

Pentru prima oară, Franța şi Anglia ofereau asistență militară României. Cu toate acestea, România, datorită complexității situației internaționale, a refuzat să intre într-un acord precis, cum procedase Polonia: ea solicitase şi obținuse garanții unilaterale. Această dorință a fost precizată cu prilejul călătoriilor diplomatice efectuate de Gr. Gafencu în capitalele principalelor state europene, din aprilie-mai 1939.

Acceptarea garanțiilor, strînsele legături ale României cu statele Înțelegerii Blcanice, îndeosebi cu Turcia şi Grecia, nu au avut darul să liniştească Berlinul şi Roma. Germania şi Italia şi-au arătat, totodată, nemulțumirea şi față de încheierea, la 12 mai 1939, a acordului tripartit anglo-franco-turc.

La începutul verii anului 1939, România se afla într-o situație internațională critică. Ea nu voise să se alăture, în mod hotărît, pactelor de asistență concepute la Londra şi la Paris, dar acceptase

---

[41] Ibidem.

[42] Ibidem, *p. 76.*

[43] Ibidem.

[44] Ibidem, *p. 113 (telegramă nr. 174, 13 aprilie 1939, Halifax către R. Hoare).*

garanţiile celor două mari puteri, cu care rămînea legată printr-un contact politic strîns şi, indirect, prin aliaţele ei cu Turcia şi Polonia, care se alăturaseră pe faţă sistemului franco-britanic. Această orientare nu era în măsură să vină în întîmpinarea dorinţelor Londrei şi, mai ales, ale Parisului, care găsea atitudinea României prea rezervată. România era acuzată că nu a acceptat transformarea pactului într-o alianţă şi refuzase orice convenţie de stat major împotriva Germaniei. Aceleaşi bănuieli faţă de politica externă a României le încercau Germania şi Italia.

Examinînd tratatele încheiate de România, Al. Cretzianu constata că, pe hîrtie, ţara sa era apărată de Polonia împotriva Uniunii Sovietice, de Iugoslavia contra Ungariei, de Anglia şi Franţa contra oricărui atac sau a oricărei ameninţări, din orice parte ar veni. Diplomatul român mai nota că experienţa Cehoslovaciei demonstrase că „nici o ţară nu se mai putea bizui, în mod absolut, pe Pacte, Tratate şi Garanţii – oricît de perfecte – şi pe angajamente internaţionale, oricît de solemne" [45]*. Concluzia era că acestea nu constituiau „decît o slabă parte a securităţii unei ţări", ea bazîndu-se „aproape exclusiv pe pregătirea ei din punct de vedere militar şi pe voinţa ei de a se apăra"* [46]*.*

Semnarea acordului sovieto-german, din 23 august 1939, a reprezentat, din punct de vedere al intereselor româneşti, o întorsătură decisivă. Noua situaţie internaţională era şi un prilej pentru Bucureşti de a-şi reexamina poziţia şi de a se întreba dacă sistemul de alianţe îi mai putea asigura o securitate minimă faţă de eventualii agresori. România era confruntată cu trei alternative: 1) alăturarea la blocul anglo-franco-polon; 2) trecerea de partea Germaniei; 3) neutralitatea absolută, ceea ce implica renunţarea la garanţiile anglo-franceze. Bucureştii au optat, pînă la urmă, pentru a treia alternativă, declarîndu-şi neutralitatea, dar multiplele probleme pe care

---

[45] *Arh. M.A.E., fond 71, România, dosar 7.1939, f. 153 (notă din 25 august 1939).*

[46] Ibidem. *f. 154.*

le-a pus războiul n-au putut fi rezolvate în cadrul unei stricte neutralități. În ceea ce privește guvernele englez și francez garanția era îndreptată, firește, împotriva unei agresiuni germane care nu părea deloc probabilă, dar, odată declanșată, ea ar fi așezat automat România în rîndul aliaților. Situația internațională de atunci părea să justifice politica României.

În cele din urmă, la 11 decembrie 1939, a fost expediat răspunsul Angliei la solicitările guvernului român. Foreign Office-ul condiționa funcționarea garanției față de Uniunea Sovietică de doi factori: 1) hotărîrea Turciei de a deschide Strîmtorile; 2) siguranța că Italia nu se va împotrivi unei acțiuni anglo-franceze la răsărit[47]*. Deoarece Londra nu avea certitudinea că guvernul de la Roma va fi gata să colaboreze cu Anglia și Franța și nu s-a obținut nici o „asigurare" de la Ankara, răspunsul său la solicitările României a fost negativ. Foreign Office-ul opina că o „declarație de asigurare" ar fi întreținut numai „speranțe false"* [48].

La Paris, secretarul general al Quai d'Orsay-ului, Al. Levin, declara ambasadorului Iugoslaviei, Purici, că garanția nu se referă decît la o eventuală agresiune germană, dar anglo-francezii vor acorda României un sprijin care va depinde însă în mare parte de atitudinea Turciei [49].

Așadar, în decembrie 1939, guvernul român constata că cei doi factori invocați în răspunsul guvernului englez urmau să acționeze în favoarea sa. Era îndreptățit să interpreteze astfel, luînd ca punct de sprijin atitudinea Italiei în timpul războiului sovieto-finlandez, anumite asigurări oferite României, precum și solidaritatea, încă nedezmințită, a Antantei Balcanice, îndeosebi a Turciei. De aceea, s-a căzut de acord ca Anglia să nu adopte o nouă declarație, ca să evite orice manifestare care ar slăbi valoarea garanției și ar constitui o încurajare la adresa Uniunii Sovietice. La cea de a

---

[47] Ibidem, *f. 71, Anglia, dosar 40, 1938-1939, f. 401.*
[48] *Great Britain, P.R.O., F.O. 371, 23 846, f. 271-273.*
[49] *Arh. M.A.E. fond 71, U.R.S.S., dosar 89, 1940, f. 291.*

doua consfătuire a conducătorilor misiunilor diplomatice britanice din Europa de sud-est, care a avut loc la Londra între 8 şi 11 aprilie 1940, s-a discutat, printre altele, problema politicii generale faţă de România. Principala chestiune privea posibilitatea extinderii garanţiei faţă de România, în cazul unui atac al Uniunii Sovietice[50]. *În fine, s-a hotărît ca, după obţinerea avizului Statului Major General, guvernul Majestăţii Sale să informeze Bucureştii că, în cazul unui atac al Uniunii Sovietice, vor acorda „ajutor, după posibilităţi", dar că „gradul şi caracterul ajutorului lor va depinde de atitudinea Turciei, Italiei şi Bulgariei"* [51]. *Procesele verbale ale consfătuirii şi sumarul concluziilor au fost transmise prin ambasadorul de la Paris, Phipps, Franţei, pentru a fi aprobate de Quai d'Orsay. Prăbuşirea Franţei, în mai 1940, nu a mai pus chestiunea la ordinea zilei, ea rămînînd în acest stadiu pînă la ultimatumurile sovietice din iunie 1940.*

Anglia, care conducea necontestat acţiunea diplomatică a puterilor occidentale, părea preocupată în primul rînd ca România să nu fie ispitită a căuta în Reich un sprijin mai efectiv împotriva Uniunii Sovietice.

Iniţial, garanţiile au întărit moralmente poziţia României faţă de Bulgaria, Ungaria şi Germania. Evenimentele internaţionale din august 1939 au determinat diplomaţia Bucureştilor să caute, mai ales la Londra, o lărgire a sferei garanţiilor, însă, în primul rînd din modul în care şi-au încheiat valabilitatea se poate trage concluzia că unicul lor scop a fost acela de a lega România, cît mai strîns, de politica statelor occidentale împotriva Reichului.

Din punct de vedere britanic, garanţia a reprezentat o secvenţă a încercării de a reface influenţa pierdută de Londra în perioada de neglijare din anii '20 şi cea mai mare parte a deceniului următor.

De la început, concepţia română asupra garanţiilor nu a coincis cu interesele britanice. Diplomaţia Bucureştilor era

---

[50] *Great Britain, P.R.O., F.O., 371, 24 968. f. 96-97.*
[51] Ibidem. *f. 98.*

îngrijorată nu numai de Germania, dar și de Ungaria, Bulgaria și mai ales de Uniunea Sovietică. Anglia voia un aliat în plus în războiul cu Reichul. Din analiza contactelor anglo-române privind conținutul garanțiilor reiese clar că Marea Britanie garanta României independența politică, nu și integritatea teritorială, mai ales în ceea ce privește frontierele ei estice. Funcționarea garanțiilor *era considerată în cercurile politice anglo-franceze, aproape irealizabilă.*

Evenimentele politico-diplomatice și militare din Europa, desfășurate începînd cu încheierea pactului sovieto-german și declanșarea, la 3 septembrie 1939, a celui de-al doilea război mondial, au provocat o vie emoție în rîndurile cercurilor conducătoare românești. Diplomația de la București a căutat să evite antrenarea statului în război și să păstreze integritatea teritorială și independența României.

Complexitatea situației internaționale, schimbarea raporturilor de forțe dintre Marile Puteri au determinat România să adopte neutralitatea. La 4 septembrie 1939, printr-un comunicat, guvernul de la București a făcut cunoscut că va promova și pe mai departe „politica pașnică" din perioada anterioară. Starea de neutralitate prilejuia României menținerea intactă a forțelor sale, în așteptarea unor condiții externe mai favorabile. În perspectivă, neutralitatea nu și-a atins decît vremelnic și parțial obiectivele. Dar, în septembrie 1939, desfășurarea evenimentelor internaționale era anevoie de prevăzut, iar neutralitatea constituia, oricum, o șansă de supraviețuire.

În pofida amenințărilor externe, sovietice și germane, România a ajutat Polonia, țară care trăia o adevărată dramă națională[52]*. „Dacă nu înțelegem să violăm legile neutralității" – îi preciza Al. Cretzianu, secretar general al Ministerului Afacerilor Străine, reprezentantului S.U.A. la București, Franklin Gunther Mott*

---

[52] *Hoover Archives, Palo Alto, S.U.A., M. Sokolnicki Papers, Boxes 1 și 3; idem, Alfred Poninski Papers, Box nr. 2.*

– „nu vom viola nici pe cele ale ospitalității" [53]. Bucureștii au acționat, în această problemă, conform intereselor naționale și normelor dreptului internațional, aducînd, cum scria H. Batowski, „un enorm serviciu Poloniei" [54].

Diplomația României a dorit, în toamna anului 1939, o mai mare implicare a S.U.A. în politica Europei, care să preîntîmpine transformarea României într-un satelit al Germaniei. România și-a pus mari speranțe în vizita efectuată la Moscova de ministrul turc de Externe, Saracioglu, și a păstrat un contact direct cu oficialitățile de la Washington D.C., îndeosebi prin Gunther Mott, care viza întărirea poziției internaționale a Bucureștilor, mult afectată prin acordul de la 23 august 1939 și eșecul tratativelor tripartite de la Moscova. Drept urmare, la 12 octombrie 1939, Laurence Steinhardt, ambasadorul S.U.A. la Moscova, din însărcinarea lui F.D. Roosevelt, i-a comunicat lui V.M. Molotov că Washington-ul speră că guvernul sovietic „nu va formula cereri incompatibile cu independența și integritatea teritorială a României" [55]. Să rememorăm că Al. Cretzianu să afla într-un contact direct cu diplomații americani acreditați la București.

Veștile negative căpătate în urma vizitei lui Saracioglu la Moscova [56] – acesta primise mandat să sondeze poziția sovieticilor în legătură cu un proiect al neutrilor [57] – eșuarea proiectului Gafencu de creare a unui „bloc Balcanic al neutrilor" [58] și de lărgire a ariei garanțiilor anglo-franceze din 13 aprilie 1939 au fost factori care au determinat diplomația României să caute o ultimă soluție de

---

[53] *F.R.U.S., 1939, vol. I, p. 499; Arh. M.A.E., fond 71, S.U.A., dosar 38, f. 69-70.*

[54] *V.Fl. Dobrinescu,* România și S.U.A. (1918-1947), *Iași, Editura Universității, 1988, p. XII.*

[55] *Library of Congres, Washington D.C., Manuscript Division Laurence Steinhardt Papers, Box no. 27.*

[56] *F.R.U.S., 1939, vol. I, p. 485-486.*

[57] *Arh. Naționale București, fond Președ. Cons. de Min. dosar 276, 1939, f. 34.*

[58] *Gh. Buzatu,* Din istoria secretă a celui de-al doilea război mondial, *I, București, Editura Științifică și Enciclopedică, 1988, p. 45-65.*

apărare a integrității sale teritoriale: fortificarea înțelegerii Balcanice [59]. *În plus, România dorea să păstreze relații de bună vecinătate cu U.R.S.S., Bulgaria și Ungaria, state care revendicau părți din teritoriul său național.*

Politica externă a României din anii marilor încercări (1939-1940) a fost amplu și obiectiv analizată de Cretzianu în mai multe studii aflate în arhivele românești și străine. Unul dintre ele – Politica externă a României, 1919-1940 [60] – *elaborat în 1942, cuprinde importante informații și concluzii despre perioada în discuție. Sinteza respectivă îl situează pe autor în rîndul celor mai buni analiști, proveniți din rîndul diplomaților, ai politicii externe a României din prima jumătate a secolului al XX-lea – amintim între alți autori pe: N. Titulescu, Gh. Tătărescu, F.C. Nanu, N. Petrescu-Comnen, Constantin Vișoianu, Raoul Vasile Bossy, Grigore Niculescu-Buzești, Brutus Coste. Cretzianu prezintă considerații la problemele politicii externe românești cu care s-a confruntat direct în calitățile pe care le-a deținut. Un al doilea element, care-l detașează de ceilalți analiști, este acela că el a urmărit, mai întîi, să descifreze raporturile României cu marile puteri europene, cu un rol important în menținerea integrității teritoriale și independenței țării sale și protagoniste ale vieții internaționale.*

Cum era și firesc, Al. Cretzianu a acordat în studiile sale o atenție deosebită raporturilor româno-sovietice din prima jumătate a secolului al XX-lea. Diplomatul, ca și Grigore Gafencu, a intuit că principala beneficiară a pactului sovieto-german din 23 august 1939 și a primei faze a războiului mondial va fi Uniunea Sovietică, care, în perspectivă, va ridica problema Basarabiei, contencios ce dominase raporturile bilaterale din anii '20 și '30.

---

[59] *Ion Calafeteanu,* Diplomația românească în sud-estul Europei, 1938-1940, *București, Editura Politică, 1980, p. 240 și urm.*

[60] *Studiul, redactat în limba franceză, are 31 de capitole și 102 pagini și se află la Hoover Archives, Palo Alto S.U.A., Brutus Coste Papers, Box. no. 1. Gh. Buzatu a tipărit fragmente în* România cu și fără Antonescu. Documente, studii, relatări și comentarii, *Iași, Editura „Moldova", 1991, p. 72-79.*

Izolată şi lipsită de sprijinul „democraţiilor occidentale", de care fusese strîns legată două decenii, România a fost supusă, în vara anului 1940, unor rapturi teritoriale unice în istoria statelor europene, care au anulat o parte din opera înfăptuită de întreaga naţiune la 1918 şi i-au direcţionat în perspectivă o nouă conduită politico-diplomatică şi militară. Începutul l-au făcut sovieticii la 26 şi 27 iunie 1940, cînd, în urma a două note ultimative, au cerut României să cedeze Basarabia şi Nordul Bucovinei. În acel moment, Al. Cretzianu era Subsecretar de Stat la Ministerul Afacerilor Străine. Drama României de la finele lui iunie 1940 a fost bine analizată de Cretzianu în studiul amintit, în prelegerea susţinută în 1954 sub auspiciile Institutului Universitar Carol I din Paris [61]*, într-un articol tipărit într-o revistă americană* [62]*, precum şi în volumele apărute sau coordonate de ex-diplomat în Occident* [63].

Nu insistăm asupra momentului 26-28 iunie 1940. Istoriografia română s-a pronunţat, în ultimii ani, asupra acestui subiect, prin contribuţii valoroase.

Pentru Cretzianu, actul sovietic din 26-27 iunie 1940 a reprezentat o agresiune *căreia, în condiţiile unei izolări depline a României nu i s-a putut atunci răspunde. Întreaga politică externă românească de după 28 iunie 1940 este motivată şi direcţionată de agresiunea Moscovei. Răzbate din unele pagini ale autorului mîhnirea şi regretul că în iunie 1940 s-a cedat fără luptă Basarabia, Nordul Bucovinei şi ţinutul Herţa.*

La 1 iunie 1940, România renunţa la garanţiile anglo-franceze, care se dovediseră inoperante şi iluzorii, iar 10 zile mai tîrziu Al. Cretzianu îşi încheia mandatul de Subsecretar de Stat la

---

[61] *S-a tipărit în broşura* La politique de paix de la Roumanie à l'egard de l'Union Sovietique, *Paris, 1954, 16 pagini.*

[62] The Soviet Ultimatum to Roumania *(26 June, 1940) în „Journal of Central European Affairs", vol. 9, no. 4, January, 1950, p. 396-403.*

[63] The Lost Opportunity*: London, J. Cape 1957, p. 40-58;* Captive Roumania. A Decade of Soviet Rule, *New York, Praeger, 1956.*

Ministerul Afacerilor Străine, într-un moment unic, prin tragismul său, pentru istoria diplomației de la București.

Cretzianu a trăit, în continuare, drama sfîrtecării teritoriale a României, „arbitrajul" de la Viena și tratatul de la Craiova fiind o consecință directă a evenimentelor din 26-28 iunie 1940. Diplomatul vedea cum se prăbușește un întreg sistem de alianțe, la constituirea căruia, mai mult sau mai puțin contribuise și el.

Cretzianu a rămas în continuare în Centrala Externelor. S-a ocupat de alcătuirea unor studii temeinice[64]*, care să poată fi folosite în perspectivă de diplomația de la București în apărarea drepturilor fundamentale ale neamului românesc. Atașamentul său la politica „democrațiilor occidentale" și a valorilor moralei creștine a rămas nealterat.*

La 6 octombrie 1941 a demisionat, în semn de protest față de hotărîrea guvernului român de a păstra alianța cu Germania, după eliberarea Basarabiei, a Nordului Bucovinei și a ținutului Herța: din 11 octombrie 1941 a fost pus în disponibilitate de Ministerul Afacerilor Străine de la București[65]*.*

Criza acută prin care a trecut România, după „arbitrajul" de la Viena, a putut fi depășită numai atunci cînd regele Carol al II-lea i-a conferit generalului Ion Antonescu depline puteri și a abdicat în favoarea fiului său, Mihai. În situația concretă, cu importante consecințe pentru statutul României, Ion Antonescu a văzut drept singura cale aceea de a aplica „arbitrajul" fascist de la Viena și de a evacua partea de nord-vest a Transilvaniei. Orientarea politicii externe a guvernului Ion Antonescu a fost fermă de la început: refacerea integrității teritoriale a statului. *„Principalele obiective, ale politicii mele vor fi reintegrarea la patria mamă*

---

[64] *Vezi Al. Cretzianu,* Originea caracterului arbitrar al Dictatului de la Viena *(Hoover Arvhives, Palo Alto, S.U.A., Brutus Coste Papers, Box no. 1).*

[65] Anuar..., *p. 104.*

a Basarabiei, a Nordului Bucovinei şi a Transilvaniei" [66] *i-a spus Antonescu lui Hitler în timpul primei lor întîlniri.*

Cabinetul Ion Antonescu, după marile eşecuri repurtate de statele Axei pe frontul de Est în anii 1942-1943, nu a mai putut ignora necesitatea unor contacte cu delegaţii Naţiunilor Unite [67]. *Mareşalul Ion Antonescu a realizat că puterea Germaniei nu era suficientă pentru a determina deznodămîntul în Răsărit, iar soarta României ar fi pecetluită pentru o lungă perioadă de timp dacă Armata Roşie ar fi reuşit să pătrundă în Europa de Est. Pentru a preîntîmpina pericolul ameninţător, Antonescu a decis să continue lupta de partea Germaniei împotriva sistemului comunist, dar, în acelaşi timp, a încercat să obţină sprijin din partea puterilor occidentale, mai ales Marea Britanie. „Germania a pierdut războiul" – a spus mareşalul, ca o concluzie la vizita sa, în trenul care ne ducea pe drumul de întoarcere. „Acum trebuie să ne concentrăm eforturile ca să nu-l pierdem pe al nostru"* [68].

Pentru Naţiunile Unite, angajarea de negocieri secrete cu statele Axei, cu România în special, rezulta dintr-un complex de factori – raporturile interaliate şi viziunea asupra lumii postbelice, păstrarea regulii jocului, *înţelegerile* secrete *privind soarta viitoare a statelor din Europa est-centrală şi de sud, ponderea unor personalităţi şi nu din cel mai important, preocuparea de a slăbi tabăra Axei, grăbindu-se sfîrşitul războiului prin salvarea vieţilor a mii şi mii de soldaţi aliaţi* [69]. *În anii 1941-1943 a fost vorba de stabilirea de contacte, urmată de o sondare reciprocă a părţilor, pentru ca în 1943-1944, atunci cînd pe toate teatrele de război iniţiativa a trecut de partea Aliaţilor şi victoria lor se profila din zi în zi, tratativele să intre într-un stadiu concret, cu examinarea atentă*

---

[66] *V. Fl. Dobrinescu,* Studiu introductiv *la volumul lui Gheorghe Barbul.* Memorial Antonescu..., *p. XIV.*

[67] *Aurică Simion,* Preliminarii politico-diplomatice ale insurecţiei române din august 1944, *Cluj, Editura Dacia, 1979, p. 263 şi urm.*

[68] *Gheorghe Barbul,* op. cit., *p. 85.*

[69] *Gh. Buzatu,* Din istoria..., *p. 231.*

a condițiilor și promisiunilor oferite de marii aliați, pentru cazul abandonării taberei Axei [70].

Vreme de doi ani, Al. Cretzianu a rămas într-o expectativă autoimpusă [71].

După informații parvenite din România, în 1943, Mihai I și Iuliu Maniu au reușit să-l convingă pe mareșalul Ion Antonescu de oportunitatea numirii unor diplomați capabili pro aliați, în posturile importante de la Ankara, Vatican și Stockholm [72], *era vorba de acreditările lui Al. Cretzianu, R.V. Bossy și F.C. Nanu, primul cunoscut că demisionase din post în 1941, ca protest la politica externă promovată de cabinetul Ion Antonescu* [73].

Numirea lui Al. Cretzianu ca ministru plenipotențiar în Turcia s-a produs la 15 septembrie 1943, dar prezentarea la post s-a realizat o lună mai tîrziu [74]. *Principalul obiectiv al noului ministru a fost legat de stabilirea și întreținerea contactelor preliminare cu Aliații privind ieșirea României din Axă.*

Datorită pregătirii sale diplomatice de excepție și relațiilor deosebite pe care le avea, Al. Cretzianu a asigurat aproape un an contactele României cu Marile Puteri Aliate împotriva Axei.

Înainte de plecare, Cretzianu s-a văzut cu liderii opoziției naționale, cu mareșalul Ion Antonescu și șeful diplomației de la București, Mihai Antonescu.

Cu mareșalul Ion Antonescu s-a întîlnit pe 1 septembrie 1943, cînd șeful guvernului i-a declarat: „Eu n-am crezut niciodată că Anglia va fi învinsă" pentru a încheia, după o analiză pertinentă a situației militare că „ne-am întors la punctul de plecare – mareșalul speră să fie acceptat de către englezi și americani" [75]. *Iuliu Maniu*

---

[70] Ibidem.

[71] *S.D. Spector,* op. cit., *p. 38.*

[72] *G.I. Duca,* Cronica unui român în veacul XX, *III, München, Editura Ion Dumitru, 1985, p. 62.*

[73] *Great Britain, P.R.O., F.O., 371, 37 593, nepag.*

[74] *Arh. M.A.E., fond. 71, Ankara, Telegrame, vol. 5, 1943, nepag.*

[75] *Al. Cretzianu,* The Lost Opportunity... *p. 94-95.*

şi Dinu Brătianu au subliniat dorinţa lor de a se materializa o operaţiune militară la Dunăre. În ce priveşte o eventuală „capitulare necondiţionată" a României, cei doi oameni politici o cotau drept un „act militar" pentru care „trebuia să-şi asume întreaga responsabilitate – mareşalul Ion Antonescu" [76].

De la bun început, Al. Cretzianu a stabilit contacte bune şi fructuoase cu reprezentanţii Aliaţilor acreditaţi în capitala Turciei. „Recomandarea" dată de Mihai Antonescu către guvernul de la Ankara potrivit căreia Al. Cretzianu era „un reprezentant al naţiunii române" [77] *i-a uşurat această misiune. Nu insistăm asupra prezenţei la Ankara a lui Al. Cretzianu, deoarece ea a făcut obiectul unor studii temeinice, apărute mai demult sau recent. Diplomatul însuşi a descris-o cu detalii în* Memoriile *sale, din care o parte s-au tipărit în 1957.*

Al. Cretzianu a pregătit operaţiunea Cairo, *concretizată prin misiunea viitorului său socru, prinţul Barbu Ştirbey şi a lui Constantin Vişoianu, canalul Bucureşti – (Ankara) – Cairo fiind, de la început şi pînă la sfîrşit, cel mai serios prin care s-au purtat discuţii referitoare la retragerea României din Axă.*

O a doua misiune la Ankara a fost legată de ajutorarea emigrării evreilor. Reputatul istoric american S.D. Spector ne prezintă, într-un studiu din 1987, acest aspect, pentru care consultarea Arhivei lui Al. Cretzianu închisă pînă în anul 2020 şi a fondului inaccesibil încă al lui Ira Hirschmann, depozitat la F.D. Roosevelt Library din Hyde Park – New York, asistent social al „Comitetului Refugiaţilor de Război" şi detaşat la ambasada americană de la Ankara, sînt esenţiale. *Hirschmann a tipărit două cărţi ale căror informaţii rămîn, pînă la consultarea unor noi surse, singura pistă referitoare la problemă şi la contactele sale cu Al. Cretzianu* [78].

---

[76] Ibidem., *p. 96-98.*

[77] *Gh. Buzatu,* Din istoria..., *p. 246.*

[78] *Ira Arthur Hirschmann,* Life Line to a Proomised Land, *Vanguard Press, 1946,* Caution to the Winds, *New York, David Mc Kay Co. Inc., 1962.*

După rapturile teritoriale din iunie-septembrie 1940, în granițele statului român au rămas aproape 325.000 de evrei. Datorită acestei situații, soarta evreilor din România antebelică a fost diferită. Astfel, în timp ce populația evreiască din nord-vestul Transilvaniei, ocupat de Ungaria prin „arbitrajul" fascist de la Viena, a fost trimisă în cea mai mare parte în „lagărele morții" din Polonia, iar cea din Basarabia a suferit pierderi grele, evreii din România, în pofida persecuțiilor și a umilințelor la care au fost supuși sub regimul antonescian, au putut să-și conserve existența fizică[79]*. Prin numărul mare al supraviețuitorilor, evreii din România reprezintă un caz singular în rîndul fostelor state satelite sau aliate ale Germaniei. „În nici o țară dominată de germani" – conchidea raportul doctorului W. Filderman – „n-a supraviețuit o așa de mare proporție a populației evreiești"* [80].

Exterminarea fizică nu a reprezentat pentru regimul antonescian o soluție în rezolvarea așa-zisei „probleme evreiești". Guvernul Ion Antonescu a văzut soluționarea exclusiv prin emigrarea acestei populații, în special spre Palestina. Acest lucru a fost exprimat clar în memoriul înaintat de guvernul român celui german la 12 martie 1943, în care, printre altele, se spunea: „Pentru rezolvarea deplină a problemei evreiești din România există, după părerea noastră, numai o singură soluție: emigrarea. *Această emigrare este și astăzi posibilă, întrucît țările anglo-saxone permit imigrarea în anumite regiuni. Există numai problema finanțării acestei emigrări, care cade în sarcina evreilor din țară și a organizațiilor evreiești din străinătate și realizarea tehnică a emigrării, care poate să aibă loc fie pe uscat, prin Bulgaria și Turcia, fie pe mare, caz în care vor fi folosite vapoare de tonaj mic, noi dispunînd de un mare număr de astfel de mijloace de transport"* [81]*. Trebuie*

[79] Emigrarea populației evreiești din România în anii 1940-1944. Culegere de documente, *București, Editura Silex 1993, volum îngrijit de Ion Calafeteanu, Nicolae Dinu și Teodor Gheorghe.*

[80] *Sabin Manuilă, W. Filderman,* The Jewish Population in Romania during World War Two (Populația evreiască din România în timpul celui de-al doilea război mondial*), The Romanian Cultural Foundation, 1994, p. 58.*

[81] Emigrarea..., *p. 106-112.*

recunoscut că şi această „soluţie" era extrem de dureroasă pentru populaţia evreiască dar ea a reprezentat totuşi, în condiţiile acelor ani tragici, o alternativă preferabilă trimiterii în lagărele morţii, pentru că era una de viaţă.

Un volum tipărit recent ne aduce mărturii inedite despre contactele lui Al. Cretzianu cu Ira Hirschmann, care demonstrează că acţiunea diplomatului român era o preocupare esenţială *a guvernului Ion Antonescu. Astfel, la 9 martie 1944, Al. Cretzianu informa Externele că la Ankara sosise Ira Hirschmann, trimis special de preşedintele F.D. Roosevelt „pentru a se interesa de soarta evreilor din regiunea Balcanică". Cretzianu aprecia că autorităţile federale americane ar privi „cu mare satisfacţiune" dacă s-ar rezolva favorabil trei chestiuni:*

„1. repatrierea celor 50.000 de evrei deportaţi din Bucovina şi Basarabia ce s-ar mai afla încă în Transnistria. Cercurile evreieşti sînt convinse că corelegionarii lor vor fi masacraţi în ziua în care această regiune ar trece în zona de etapă germană. Readucerea lor în ţară ar însemna deci gestul care i-ar salva de la moarte.

2. Sprijinirea emigrării evreilor de către guvernul român. Interlocutorii mei îmi afirmă a fi obţinut autorizarea de intrare în Palestina pentru 4.500 de copii din Transnistria şi 500 de adulţi, care ar fi transportaţi pe un vas neutru. Ar fi vorba numai ca guvernul nostru să autorize(ze) plecarea şi să înlesnească formalităţile;

3. Acordarea libertăţii de mişcare celor 15.000 de evrei rămaşi în Cernăuţi, în cazul unei eventuale evacuări a Bucovinei de Nord..."[82].

La 14 martie 1944, Mihai Antonescu anunţa pe Cretzianu că a dispus ca „toţi evreii din Transnistria să fie trecuţi în teritoriul românesc – în Basarabia, Bucovina" „Sîntem" – afirma ministrul român de externe – „pentru sprijinirea migraţiunilor şi voim să le

[82] Ibidem. *(telegrama nr. 50 335, 9 martie 1944. Cretzianu către Externe).*

sprijinim, dar niciodată, absolut niciodată, nu mi s-a propus ceva serios şi efectiv, ba s-au făcut penibile afaceri oneroase de migraţiune, dîndu-se uneori impresia că guvernul român n-ar sprijini migraţiunea". Mihai Antonescu aproba emigrarea copiilor şi adulţilor din Transnistria [83]. *În timp ce telegrama pornea spre Ankara a sosit o depeşă de la diplomat prin care acesta informa că Ira Hirschmann „cere cu insistenţă" să-l vadă. Într-adevăr, Al. Cretzianu s-a întîlnit cu Ira Hirschmann în casa delegatului Crucii Roşii, Simond. Hirschmann l-a informat că la Washington D.C. se constituise un „Comitet pentru Refugiaţii de Război" compus din secretarul de stat C. Hull, Stimson, şeful Pentagonului şi Morgenthau, ministrul de finanţe. Totodată, lui Cretzianu i-a fost reiterată importanţa pe care problema evreilor din Transnistria o avea în faţa înaltelor oficialităţi americane. S.U.A. cereau să fie salvată „viaţa evreilor deportaţi în Transnistria". Cretzianu a garantat că aceştia* „nu vor avea, în nici un caz, a suferi ceva din partea autorităţilor civile sau militare române" [84]. *„Orice gest favorabil" – comenta Hirschmann – „din partea guvernului român, ar fi apreciat la valoarea sa reală de guvernul american şi ar putea, mai tîrziu, atrage cele mai mari foloase"* [85].

Îngrijorarea guvernului american a fost risipită la primirea comunicării ministrului Cretzianu. Hirschmann reliefînd „repeziciunea cu care s-a soluţionat chestiunea" [86].

În mai 1944 s-a constituit o conferinţă interministerială, condusă de Mihai Antonescu, care s-a ocupat „direct şi oficial de organizarea emigraţiei evreieşti" [87].

---

[83] Ibidem. *p. 136-138 (telegrama nr. 1 250, 14 martie 1944, Mihai Antonescu către Al. Cretzianu).*

[84] Ibidem., p. 138-139.

[85] Ibidem.

[86] Ibidem. *(telegrama nr. 397, 17 martie 1944, Al.Cretzianu către Externe)*

[87] Ibidem. *p. 221.*

Al. Cretzianu a continuat să informeze Externele despre contactele sale cu Hirschmann. Ultimul, după o vizită la Washington D.C. – unde a conferit cu Roosevelt, Hull şi Stettinius – i-a mărturisit, la 5 iunie 1944, că la Departamentul de Stat, „se urmăreşte cu cea mai mare atenţiune situaţia evreilor din România şi că orice gest făcut de guvernul român este apreciat la justa valoare" [88]*. La 22 iulie 1944, Al. Cretzianu informa Bucureştii că îl văzuse, la cererea sa, pe Ira Hirschmann care prezentase „aprecierea Statelor Unite pentru atitudinea foarte binevoitoare a guvernului român în chestiunea emigrărilor"; totodată, americanii solicitau sprijinul României pentru tranzitarea evreilor din Ungaria* [89]*. Cretzianu comunica, şase zile mai tîrziu, că Hirschmann îi pusese întrebarea – prin delegatul Crucii Roşii – dacă România era dispusă să „faciliteze evacuarea evreilor din Ungaria"* [90]*.*

Şeful diplomaţiei Bucureştilor îl atenţiona, la 1 august 1944, pe Al. Cretzianu că guvevrnul român „acordă autorizaţii de tranzit evreilor unguri, cu condiţia ca să se îmbarce imediat din porturile noastre". Întîrzierea plecării celor trei vase se datora nu României ci guvernului de la Ankara. Neînţelegerile dintre evrei puteau compromite efectuarea operaţiunii; Mihai Antonescu opina: „Cred că o conlucrare între grupările de evrei sionişti şi nesionişti se impune, pentru ca certurile dintre evrei să nu întîrzie acţiunea de emigraţie" [91]*.*

Ira Hirschmann s-a văzut la 7 august 1944 cu Al. Cretzianu, chestiunea abordată fiind aceea a tranzitului evreilor unguri prin România. Americanul a mărturisit că ungurii acceptaseră emigrarea numai graţie unor „presiuni din afară extrem de puternice". „România nu este Ungaria" – a subliniat Hirschmann – „şi ştim că în România

[88] Ibidem. *p. 230 (telegrama nr. 226/1 101, 5 iulie 1944, Al. Cretzianu către Externe).*

[89] Ibidem. *p. 229 (telegrama nr. 65/1 093, 22 iulie 1944, Al. Cretzianu către Externe).*

[90] Ibidem. *p. 231 (telegrama nr. 1 176, 28 iulie 1944, Cretzianu către M.A.S.)*

[91] Ibidem. *p. 232 (telegrama nr. 3 667, 1 august 1944, M. Antonescu către Al. Cretzianu).*

evreii sînt în siguranță". El a mai mărturisit că, după război, „Comitetul American pentru Refugiați" va dovedi cu acte că „guvernul român este primul care a înțeles să colaboreze cu această organizație și să amelioreze soarta evreilor. Numai în ultimele vremuri și sub influența ultimelor înfrîngeri militare germane, s-au hotărît și alte guverne să-și revizuiască politica, pe cînd guvernul român a dat dovezi concrete multe luni mai înainte" [92]. *Din nou, la 11 august 1944, Mihai Antonescu anunța pe Cretzianu că guvernul de la București „este pentru sprijinirea emigrațiunilor și nu va reveni asupra acestei politici"* [93], *au fost prezentate cazuri concrete care să demonstreze această politică.*

În problema evreiască, Al. Cretzianu, despre care S.D. Spector afirmă că a fost un Raoul Wallenberg al României, a acționat în contact direct cu guvernul care-l acreditase la Ankara, el reprezentînd, în această chestiune, punctul de vedere oficial *al cabinetului Ion Antonescu. De altfel, Ira Hirschmann considera că, prin contactele cu Cretzianu, a obținut „cel mai mare succes al său"* [94] *demonstrat prin scoaterea din România a 50.000 de evrei.*

În timpul misiunii de la Ankara, Cretzianu a realizat că țara sa fusese abandonată poftelor sovietice, nerealizarea debarcării trupelor anglo-americane în Balcani reprezentînd o mare greșeală cu urmări nefaste pentru zona geografică respectivă. Cretzianu opina, de asemenea, că șansele de ieșire a României din Axă au fost micșorate de adoptarea formulei „capitulării necondiționate" propusă de Roosevelt în anul 1943 la conferința de la Casablanca. „Capitularea necondiționată, aprecia diplomatul, reprezenta fălimentul ideii de om de stat".

Al. Cretzianu a fost primul diplomat informat despre arestarea mareșalului Ion Antonescu, în urma loviturii de palat de la 23 august

---

[92] Ibidem., *p. 236 (telegrama nr. 243/1 214, 7 august 1944, Al. Cretzianu către M.A.S.).*

[93] Ibidem. *p. 238 /telegrama nr. 3 888, 11 august 1944, Mihai Antonescu către Legația de la Ankara.*

[94] *S.D. Spector,* op. cit.

1944 şi a cotiturii intervenite în politica României după această dată. Prin canalul Ankara, s-au putut afla detaliile discuţiilor de la Moscova privind încheierea de către România a Armistiţiului cu Naţiunile Unite din 12/13 septembrie 1944. El a ţinut la curent pe Aliaţi cu abuzurile săvîrşite de Comisia Aliată de Control (recte Sovietică), considerînd că U.R.S.S. sfidau propria semnătură de pe Convenţia de Armistiţiu, îndeosebi în legătură cu restaurarea administraţiei româneşti în Transilvania [95] *şi a unei vieţi interne cu adevărat independente. Din nefericire, informaţiile sale corect prezentate nu au fost luate în consideraţie de Marii Aliaţi.*

După 6 martie 1945, a devenit indezirabil echipei guvernamentale conduse de dr. Petru Groza, care făcea jocul comuniştilor şi al patronilor acestora, sovieticii.

În anul 1946, atunci cînd a avut loc Conferinţa de Pace de la Paris, a făcut parte din grupul de diplomaţi şi oameni politici care au alcătuit memorii, studii sau au tipărit articole în presa occidentală, prin care solicitau Puterilor Aliate şi Asociate tratarea cu clemenţă a României, ţară care în perioada interbelică fusese una din promotoarele organizării şi păstrării păcii europene [96].

Rechemat în ţară, Al. Cretzianu va fi schimbat din post la 6 februarie 1946. Atunci, a părăsit Turcia şi după o scurtă şedere în Elveţia şi Italia, cu sprijinul lui Leland Harrison, fost ministru al S.U.A. la Bucureşti în perioada 1935-1937, care l-a ajutat în procurarea vizelor, a ajuns pe pămînt american. A fost naturalizat cetăţean american în anul 1954 şi s-a stabilit la Hobe Sound.

Al. Cretzianu a devenit, în anul 1947, lider al Comitetului Naţional Român, component al Comitetului Naţional pentru o Europă liberă, şi s-a ocupat de administrarea celor 12.000.000 de franci aur elveţieni – după alte surse este vorba despre 6.000.000 franci elveţieni, la care se adaugă 1.000.000 reprezentînd fondurile de rezervă ale Legaţiei din Ankara – fond depus în Elveţia de

[95] *Hoover Archives, Palo Alto, S.U.A., Brutus Coste Papers, Box No. 2.*

[96] *V. Fl. Dobrinescu,* România şi organizarea postbelică a lumii, 1945-1947, *Bucureşti, Editura Academiei, 1988, p. 163.*

Antonești. Administrarea fondului respectiv l-a adus în conflict cu unii ex-diplomați sau foști oameni politici, în special cu Grigore Gafencu și generalul Nicolae Rădescu.

Fostul diplomat a tipărit un volum – Ocazia pierdută *(1957), a coordonat un altul* – România captivă: un deceniu de dominație sovietică *(1956) și trei studii pe care le-am amintit deja, care întregesc imaginea unui om de o deosebită cultură și excelent cunoscător al raporturilor internaționale din prima jumătate a veacului al XX-lea. Al. Cretzianu a scris și numeroase alte articole, tipărite îndeosebi în* The New Leader, *a căror notă predominantă era anticomunismul său robust. Nu întîmplător, autoritățile comuniste din România i-au intentat proces de „criminal de război"?!* [97].

Diplomatul Al. Cretzianu a decedat în vara anului 1979 în S.U.A.

*

Autor al unor cărți de notorietate europeană, Al. Cretzianu ne încîntă, în Ocazia pierdută, *cu observațiile sale referitoare la politica externă a României într-o perioadă (1938-1945) de mare încărcătură emoțională. De fapt, volumul reprezintă fragmente din memoriile rămase în manuscris și intitulate* Recădere în robie, 1918-1947, Memoriile politice ale lui Cretzianu, ultimul diplomat de marcă al României libere. *Perioada abordată de Cretzianu este cea mai zbuciumată din istoria politică și diplomatică a României secolului al XX-lea, epocă în care s-a născut România Mare și țara a intrat, pentru o jumătate de secol, în sfera de influență sovietică. Cretzianu prezintă corect evenimentele politico-diplomatice și militare, din care unele au afectat și țara sa: eliminarea unor fragmente, care se află în manuscris, ar fi oferit probabil răspunsul la* toate *chestiunile perioadei. Motivele pentru care* Memoriile *s-au publicat fragmentar*

[97] *„Monitorul Oficial", Partea I B, nr. 32, anul CXIV, 7 februarie 1946, p. 903.*

nu le cunoaştem. Poate autorul, cunoscut pentru acurateţea folosirii informaţiilor şi aflat în miezul unora din evenimentele cu care s-a confruntat România, cu importanţă decisivă pentru istoria modernă a ţării sale, nu a vrut să supere pe responsabilii din ţară sau marile puteri, dintre care una i-a oferit adăpost pentru 33 de ani.

Arhivele Institutului Hoover pentru studierea problemelor păcii, războiului şi revoluţiei din Palo Alto (California), aparţinînd celebrei Universităţi Stanford, deţin 26 de boxe reprezentînd arhiva diplomatului, care acoperă perioada 1917-1974, dar accesul la informaţiile arhivei respective este posibil abia după anul 2020. Ce ascund ele? Probabil, jurnalul politic al socrului său, prinţul Barbu Ştirbey, propriile sale memorii, din care o parte se află în Ocazia pierdută, *acte referitoare la activitatea Comitetului Naţional Român al cărui preşedinte a fost sau diverse piese diplomatice dintre care unele ne sînt deja cunoscute.*

Pentru Al. Cretzianu, ocazia pierdută a fost nematerializarea planului lui Churchill de debarcare a forţelor anglo-americane în Balcani, proiect care probabil ar fi salvat România de dominaţia sovietică şi de comunizarea care i-a urmat. Explicaţiile oferite de Cretzianu în legătură cu eşecul acestui proiect sînt corecte. În acelaşi timp, diplomatul arată şi greşelile săvîrşite de Marile Puteri învingătoare în perioada de sfîrşit al celui de-al doilea război mondial, care s-au repercutat negativ asupra vieţii unor state din Europa de sud şi centrală, zonă în care se afla şi România.

Nu încheiem înainte de a mulţumi domnului John Boxhall, fiul adoptiv al lui Al. Cretzianu, care ne-a oferit cu generozitate dreptul de a tipări, pentru prima dată în limba română, volumul, apărut în Anglia în 1957, Ocazia pierdută.

Valeriu Florin DOBRINESCU

OCAZIA PIERDUTĂ

INTRODUCERE

Răzvrătirile poloneze, rebeliunea ungară şi rezistenţa discontinuă, dar evidentă, în ţările captive din sud-estul Europei trebuie considerate mai mult decît simple reacţii împotriva opresiunii brutale a Rusiei Sovietice. Ele constituie, de fapt, un apel disperat adresat conştiinţei marilor democraţii occidentale, care, cu nu prea mulţi ani în urmă, în timp ce proclamau obiectivul eliberării popoarelor din acea regiune de sub tirania nazistă, le lăsau, în realitate, pradă barbariei sovietice.

Dacă se iau în consideraţie împrejurările în care s-a produs această abandonare, cuvîntul care le vine în minte celor mai mulţi este Yalta. Dar aceasta înseamnă a nesocoti enorma eroare strategică şi politică făcută de Aliaţii Occidentali într-un moment de cotitură, de o însemnătate covîrşitoare, din cel de-al doilea război mondial. Căci nu la Yalta i s-a predat lui Stalin jumătate din Europa. Aceasta s-a întîmplat la conferinţele din timpul războiului, care au avut loc în 1943, la Washington D.C., Quebec şi Teheran, atunci cînd preşedintele Roosevelt a respins în mod repetat sugestiile primului ministru Churchill de a lansa operaţiile militare în sud-estul Europei. S-a argumentat că aceste sugestii nu aveau un adevărat suport militar. Pe de altă parte, ni s-au păstrat opiniile unor autorităţi militare atît de proeminente ca mareşalul lord Alexander şi lordul Wilson, mareşalul Juin şi generalii Clark şi Norstad, precum şi acelea ale unor experţi civili ca Hanson Baldwin de la „New York Times" şi Chester Wilmot, acesta din urmă corespondent de război, care au condamnat unanim, în termeni categorici, eroarea Aliaţilor Occidentali în Europa de sud-est.

În cartea de faţă m-am străduit să arăt că operaţiunile militare din Balcani,deşi în vremea aceea puteau să pară unor consilieri militari lipsiţi de imaginaţie infinit de dificile şi hazardate, în realitate n-ar fi implicat desfăşurarea unor mari forţe militare de către Aliaţii Occidentali. Cea mai mare parte din forţa umană necesară era deja pe teren: e vorba de forţele de partizani, numeroase şi îndîrjite, din Iugoslavia, Grecia şi Albania; armata turcă era gata de acţiune; iar forţele armate ale aşa-numiţilor sateliţi ai celui de-al Treilea Reich – Ungaria, România şi Bulgaria – erau gata de a trece de partea Aliaţilor, sperînd astfel să-şi salveze ţările atît de Hitler, cît şi de

Stalin. Prin urmare, o forță anglo-americană relativ mică ar fi putut schimba situația aproape peste noapte. Totuși, Aliații Occidentali, ignorînd forțele materiale și psihologice imense care le favorizau acțiunea, au preferat să analizeze problema în termeni logistici.

În calitate de secretar general al Ministerului Afacerilor Străine al României (din 1939 pînă în 1941) și de ministru al României în Turcia (din 1943 pînă în 1945), eu am fost implicat îndeaproape în multe dintre evoluțiile politice cruciale din aceste părți ale lumii. De aceea, socotesc că pot să contribui printr-o mărturie personală de primă mînă la efortul de a elucida ocazia pierdută.

Din motive evidente, problemele românești vor ocupa primul plan în cea mai mare parte a relatării mele. Aceasta nu înseamnă, totuși, că aș considera cazul României mai important sau mai semnificativ decît cazurile celorlalte țări lăsate pradă lui Hitler și Stalin.Cînd a fost nevoită să se confrunte cu forța unuia sau altuia din aceste două imperii totalitare, fiecare dintre ele a reacționat în concordanță cu împrejurările proprii, specifice. Dar, fără îndoială, toate au împărtășit aceeași ură și teamă față de forțele imperialiste ale celor două dictaturi care le înconjurau. Și, în mod cert – cel puțin începînd din 1942 – toate aceste țări vedeau în Aliații Occidentali singura lor nădejde pentru recucerirea libertății pe care o pierduseră.

În ciuda deceptiilor crude, speranța este vie și astăzi. Între timp, Kremlinul și-a demonstrat în mod elocvent incapacitatea de a conduce țările captive, chiar și cu o eficiență politică și economică redusă. Între timp, au fost pe deplin relevate consecințele regretabile ale erorii democrațiilor occidentale.

În ciuda tancurilor sovietice și a terorii nemiloase, acum pare probabil că flăcările izbucnite în Polonia și Ungaria se vor răspîndi de-a lungul și de-a latul zonei captive. Lumea liberă nu poate continua să ignore amenințarea reprezentată de această situație explozivă.

Acum un secol, lordul Palmerston a declarat în Camera Comunelor: „Practica guvernului rus a fost întotdeauna de a extinde frontierele de îndată ce apatia sau timiditatea statelor vecine o permiteau, dar de obicei el se oprea și adesea dădea înapoi dacă întîlnea o opoziție hotărîtă".

Aceste cuvinte sînt la fel de adevărate și astăzi, ca și pe vremea lui Palmerston. Dacă marile puteri occidentale nu vor reuși să înțeleagă importanța situației rezultate de pe urma eșecului Sovietelor în țările captive,istoricii de mîine vor scrie despre o altă ocazie pierdută.

Ianuarie 1957 *Alexandru Cretzianu*

ÎN AJUNUL CELUI DE-AL DOILEA RĂZBOI MONDIAL

Cu mult înainte de primul război mondial, Marea Britanie şi Franţa aveau o influenţă considerabilă în Europa de sud-est. În Grecia, prestigiul acestor două mari puteri data din anii războiului de independenţă împotriva Turciei, când la Londra şi la Paris s-au format comitetele filoelene, inspirate liric de către lord Byron, Victor Hugo şi Casimir Delavigne. În Bulgaria, numele lui Gladstone a fost onorat încă de când acest bărbat de stat şi-a ridicat vocea puternică pentru a condamna atrocităţile comise împotriva bulgarilor de către vechiul regim al Turciei. Românii nu l-au uitat niciodată pe Jules Michelet, care a pledat pentru independenţa lor, la Sorbona. Mai presus de toate, ei şi-au amintit de revoluţionarii de la 1848, care le-au inspirat direct propriile eforturi de a înlătura jugul Turciei şi al Rusiei. La fel ca şi românii, sîrbii ştiau că independenţa lor se datora ordinii impuse în Balcani după războiul Crimeei, de către Anglia şi Franţa.

Cei mai mulţi dintre oamenii politici, în fiecare din aceste ţări, au studiat la universităţile din Franţa. Clasa conducătoare din România vorbea franceza aproape la fel de curent ca şi limba maternă. În fiecare din aceste ţări, cultura franceză exercitase influenţe profunde.

Pe de altă parte, naţiunile balcanice îşi dădeau seama că Marea Britanie reprezenta factorul crucial în echilibrul Europei. Ei au

învățat în școli că, în 1853, împăratul Nicolae I al Rusiei a propus o înțelegere conform căreia Anglia trebuia să anexeze Creta și Egiptul, în timp ce Rusia obținea Principatele Române, Bulgaria și Serbia, precum și că guvernul britanic a refuzat să ia în considerare acest precursor al viitoarelor „sfere de influență". Ele știau de asemenea că, în 1878, cînd Rusia era pe cale să înainteze către Marea Mediterană, numai tenacitatea lui Disraeli a făcut ca tratatul de la San Stefano să fie înlocuit cu cel de la Berlin.

Independența națiunilor din Europa de sud-est a reprezentat unul dintre obiectivele de război ale aliaților în primul război mondial. Cimitirele de la Gallipoli, de la Salonic și din Valea Vardarului stau mărturie modului în care aliații, retrăgînd forțe vitale pentru propria lor apărare, în Nordul Franței, au luat parte direct la eliberarea Balcanilor. Pentru Grecia, Iugoslavia și România – Marea Britanie, Franța și Statele Unite au devenit mari aliați, a căror victorie le-a permis înfăptuirea propriilor idealuri naționale și a căror hegemonie militară le-a asigurat pacea și *statu quo*-ul.

Cît despre țările care fuseseră de partea celor învinși – Bulgaria și Ungaria – și ele priveau cu dorință și nu fără speranță, înspre Londra, Washington și Paris. De fapt, propaganda revizionistă intensă a Ungariei a fost orientată în mod special către Marea Britanie și Statele Unite. Și nu a trecut mult timp pînă ce Turcia a început, la rîndul ei, să se întoarcă spre Franța și Anglia. Guvernul de la Ankara a devenit unul dintre partenerii principali ai Înțelegerii Balcanice. Această grupare, formată în 1934, care includea Iugoslavia, Grecia și România, s-a constituit sub patronajul ministerelor de externe britanic și francez. Ea completa Mica Înțelegere, care reunea, sub egida Franței, încă din 1921, România, Cehoslovacia și Iugoslavia.

Guvernele de la Londra și Paris știau bine că puteau conta pe sprijinul tuturor acestor țări, atît la conferințele internaționale importante cît și în cadrul Ligii Națiunilor. Diplomați și oameni de stat asemeni lui Titulescu, Marinkovici și Politis exercitau o influență însemnată în capitalele occidentale și în propriile lor țări. Pînă în momentul în care Hitler a venit la putere în Germania, se considera

că Marea Britanie şi Franţa aveau în mod cert atuurile cele mai mari în Europa de sud-est.

Dar, curînd după aceea, Hitler a început să considere Balcanii o parte a *hintlerland*-ului natural al Germaniei. Penetraţia germană s-a resimţit iniţial în domeniul economic. Folosindu-se în mod abil de efectele crizei economice din 1930, Schacht a reuşit să tripleze comerţul Germaniei cu ţările balcanice şi dunărene, în cursul anilor 1933-1937. Cel de-al Treilea Reich acaparase pentru sine cea mai mare parte a comerţului exterior al acestor ţări.

În mai 1938, în calitatea mea de director politic în Ministerul Afacerilor Străine din România, am luat parte la întrunirea Consiliului Ligii Naţiunilor de la Geneva. Împreună cu un expert economic român, am fost însărcinat să întocmesc un memoriu care să atragă atenţia asupra eforturilor crescînde ale celui de-al Treilea Reich de a-şi intensifica rapid colaborarea economică cu România. Memoriul a subliniat de asemenea succesul tot mai mare al propagandei germane în România, în folosul schimburilor comerciale masive. În concluzie, noi atrăgeam atenţia asupra inevitabilelor consecinţe politice ale acestor tendinţe şi invitam guvernele francez şi britanic să stimuleze concurarea Germaniei pe piaţa românească. Memoriul a fost înmînat de către ministrul de externe român personal lordului Halifax şi lui Georges Bonnet. Dar acest demers neobişnuit şi semnificativ a rămas, practic, fără urmări.

Ne-am fi putut aştepta ca eforturile noastre să fie zadarnice. Anterior, în februarie 1938, am avut deziluzia să vedem cum Londra a contramandat în mod brusc vizita proiectată la Bucureşti a lui Sir Frederick Leith-Ross, consilier principal în probleme economice al guvernului britanic. Ulterior am aflat că această decizie a fost luată de către însuşi primul ministru Chamberlain, pentru ca misiunea lui Leith-Ross să nu stînjenească înţelegerea anglo-germană – atît de mult dorită în acel moment de Londra.

Acest incident a fost însă numai unul dintre indiciile acestei tendinţe: avea loc o abandonare treptată a poziţiilor. Numai Winston Churchill, singur, şi-a ridicat vocea sa profetică pentru a protesta. Cînd a fost remilitarizată Renania, el a declarat în Camera Comunelor:

„... apoi priviți spre Răsărit. Acolo, consecințele fortificațiilor din Renania vor fi mult mai imediate". Iar a doua zi după Anschluss: „... un cuțit a fost înfipt în inima a ceea ce poartă numele de Mica Înțelegere". Și după München: „... drumul în josul Văii Dunării, spre Marea Neagră, drumul ce duce pînă în Turcia, a fost deschis!" Moștenitor al marilor tradiții ale politicii britanice, Churchill cunoștea bine importanța strategică și politică a Balcanilor. Mai tîrziu, în timpul războiului, cînd a devenit prim ministru al Angliei, unul din planurile la care ținea cel mai mult era de a vedea Marea Britanie alungînd zvastica de la Marea Neagră și de la Dunăre.

*

Ascensiunea lui Hitler, cuplată cu paralizia progresivă ce părea a fi pus stăpînire pe democrațiile occidentale, a devenit tot mai amenințătoare pentru Europa de sud-est. Consecințele directe erau mai elocvente în țările ce se învecinau nemijlocit cu Axa. În acest fel, Iugoslavia a devenit prima țară nevoită să adopte o politică de o extremă prudență.

Îmi reamintesc foarte clar o conversație cu Stoiadinovici, care demonstrează în ce măsură eroarea Occidentului a determinat evoluția politicii Iugoslaviei. Călătoream în vagonul personal al primului ministru iugoslav, în septembrie 1936, pentru a participa la conferința anuală a Micii Înțelegeri ce urma să se țină la Bratislava. Membrii delegației române l-au întrebat pe Stoiadinovici care este atitudinea sa față de propunerea făcută de curînd de către guvernul cehoslovac aliaților săi, urmărind transformarea Micii Înțelegeri dintr-o alianță, în eventualitatea unui atac maghiar, într-o obligație *erga omnes*. Propunerea însemna, de exemplu, de a accepta intrarea în război împotriva celui de-al Treilea Reich, în cazul în care acesta ar fi atacat Cehoslovacia. Noi, cei din delegația română, înclinam să o acceptăm, dacă Franța și-ar fi dat garanția.

Stoiadinovici, un bărbat înalt și voluminos, cu sprîncene stufoase ce atîrnau peste ochii săi felini, avea un mod colorat de a se

exprima, în viu contrast cu clişeele familiare ale diplomaţiei. „Nu sînt miel, să fiu dus la tăiere" – a tunat el. Cît despre noţiunea unei garanţii franceze, el a înlăturat-o fără ceremonie: „De ce-ar trebui să-mi închipui că ei vor lupta vreodată pentru nişte ţări mici, îndepărtate, cum sînt ale noastre, cînd n-au luptat, în martie, pentru a-şi apăra propriul lor interes vital?". La acea dată, cînd Iugoslavia venea în contact direct cu Germania lui Hitler, ca rezultat al Anschluss-ului, politica sa avea să devină şi mai ezitantă.

Pentru noi, în România, ameninţarea părea mai îndepărtată. O ofertă a lui Hitler, transmisă de către Göring ministrului nostru la Berlin, în 1936, a fost ignorată. Era totuşi o ofertă care nu trebuia tratată cu uşurinţă. Führerul propunea să garanteze integritatea teritorială a României, în condiţiile în care aceasta din urmă ar rămîne în afara oricărei „combinaţii" orientate împotriva celui de-al Treilea Reich. Respingerea acestei propuneri demonstra în ce măsură guvernul de la Bucureşti continua să creadă, chiar şi la acea dată, în superioritatea militară a democraţiilor occidentale.

Desigur, România nu se afla în situaţia de a-i sfida în mod nechibzuit pe dictatorii Axei. Aveam în România un grup minoritar de saşi şi şvabi, numărînd circa 800.000 de oameni, ai căror strămoşi fuseseră aduşi aici cu multe secole în urmă, dar care rămăseseră ataşaţi de limba lor maternă. Organizaţiile fasciste care-şi propuseseră să-i ţină strînşi uniţi pe toţi aceşti *Volksdeutsche*, oriunde s-ar afla, deveniseră active în sînul acestei minorităţi germane, iar atitudinea ei putea fi considerată, în cel mai bun caz, ca îndoielnică, în eventualitatea unui conflict deschis cu cel de-al treilea Reich. Pe teritoriul României se mai afla, de asemenea, un grup şi mai numeros al minorităţii maghiare, iar Hitler făcuse să crească speranţele tuturor ungurilor că tratatul de la Trianon va urma calea tratatului de la Versailles.

Führerul putea conta, de asemenea, şi pe alţi aliaţi în interiorul României, anume pe partidul de extremă dreaptă cunoscut în mod succesiv ca „Legiunea Arhanghelului Mihail", „Garda de Fier" şi „Totul pentru ţară". Acesta era constituit în mare parte dintr-o gloată de pseudointelectuali incapabili sau nedispuşi să ducă o viaţă decentă şi care căutau refugiu într-un naţionalism mistic, a cărui

singură realitate era un antisemitism feroce. A-i alunga sau extermina pe toţi avocaţii, medicii şi comercianţii evrei li se părea a fi calea cea mai uşoară pentru a ieşi din propriile lor probleme personale de avocaţi fără cauze, medici fără clientelă şi negustoraşi falimentari. Pentru studenţii de profesie ai grupului, care aglomerau an după an universităţile, perspectiva de a elimina concurenţa evreilor era la fel de atrăgătoare. Venirea la putere a lui Hitler le-a trezit mari nădejdi acestora din urmă. Întruchipare vie a dictonului celebru al doctorului Johnson, potrivit căruia patriotismul este ultimul refugiu al unui nemernic, membrii Gărzii de Fier, în uniforme hipernaţionaliste, îl salutau pe Führer ca pe un Messia predestinat. Conducătorul lor, Corneliu Zelea Codreanu, a declarat public că, o dată venit la putere, va rupe legăturile politice ale României cu aliaţii săi şi va face cauză comună cu Hitler.

Cu un capital moral şi intelectual atît de şubred şi cu o simpatie limitată din partea marelui public, criminalii din Garda de Fier ar fi avut puţine şanse într-un climat democratic normal. Dar regele Carol, urmărindu-şi ambiţiile dictatoriale, era antrenat în mod activ în slăbirea şi distrugerea oricărei aparenţe de viaţă politică normală. Simţind că Garda de Fier totalitară era eficace în subminarea partidelor politice democratice ce-i stăteau în cale, el a lăsat pentru un timp Gărzii frîu liber. Numai în 1938, după ce a reuşit să-şi asigure propria dictatură personală, Carol s-a întors împotriva Gărzii de Fier. Aceasta a reprezentat în ochii lui Hitler o provocare mult mai serioasă decît refuzul României de a accepta garanţiile germane, în 1936.

*

Tatăl lui Carol, regele Ferdinand, a declarat odată unui apropiat al său că despre creierul fiului său se poate spune că este asemeni unei brînze *Gruyère*: bucăţele bune cu multe goluri. Ani îndelungaţi, Carol a părut să justifice adevărul aprecierii tatălui său. Judecata paternă s-a concretizat mai ales în contrastul dintre preocuparea lui de a menţine legăturile cu Franţa şi Anglia – pe de o parte, şi furia cu care a urmărit distrugerea instituţiilor democratice ale României – pe de altă parte.

Deşi, spre sfîrşitul anului 1938, devenisem secretarul general al Ministerului Afacerilor Străine, cu n-am avut decît de două ori prilejul unor discuţii personale cu regele Carol. De fiecare dată acest aşa-numit dictator, cu bărbia scurtă, care era un descendent al reginei Victoria, a adus în discuţie politica sa externă. De fiecare dată el a subliniat ceea ce considera a fi principiul de bază al acestei politici: „Anglia şi Franţa vor sfîrşi prin a triumfa asupra lui Hitler, dar între timp noi trebuie să evităm distrugerea ţării noastre". Această politică urma să fie pusă curînd la încercare.

La sfîrşitul lui martie 1939, guvernul Chamberlain a hotărît brusc să renunţe la politica de conciliere pe care o urmase pînă atunci şi a încercat să organizeze, împreună cu guvernul francez, o rezistenţă colectivă împotriva ameninţării naziste. Anglia şi Franţa au oferit României, în mod formal, ajutorul lor comun în cazul oricărui fel de agresiune. Singura condiţie pe care o puneau era ca România să extindă şi împotriva Germaniei tratatul de alianţă cu Polonia, care se referea numai la un atac din partea Uniunii Sovietice.

La doar cîteva zile de la primirea acestei propuneri, a avut loc atacul din Vinerea Mare al Italiei împotriva Albaniei – acum, notoriu. Regele Carol a convocat în grabă o Conferinţă. Concluzia discuţiilor, la care au participat primul ministru Armand Călinescu şi ministrul de externe Gafencu a fost că se impune o acţiune promptă. Am fost trimis într-o misiune specială la Londra şi la Paris pentru a cere ca garanţia anglo-franceză să ne fie acordată fără nici o altă condiţie, alta decît propria noastră voinţă de a lupta împotriva agresiunii, din orice parte ar veni ea.

Am fost primit la Foreign Office de către lordul Halifax, în luna Paştelui. Un amănunt al discuţiei noastre persistă în amintirea mea: la un moment dat ministrul de externe m-a întrebat în ce fel concepem noi, în termeni precişi, ajutorul britanic şi francez pentru România, în cazul agresiunii naziste. Eu am replicat: „În forma unui atac imediat, cu toate forţele, pe frontul de Vest, cuplat cu participarea directă în apărarea României de către bombardierele britanice, însoţite de escadrile de vînătoare". Am mai adăugat că trebuie să fim aprovizionaţi „fără nici o altă amînare" – cu materialul de război ce

ne lipseşte, aşa încît să ne putem echipa de urgenţă propriile noastre divizii de luptă. Mi se părea însă că lordul Halifax nu era pregătit să discute acest aspect al problemei. În loc de aceasta, el a insistat asupra relaţiilor noastre cu vecinii de la nord şi de la est. Era evident că – după părerea lui – singura cale rapidă şi eficace de a veni în ajutorul României era de a organiza asistenţă imediată, care să vină din Polonia şi Uniunea Sovietică. Atunci am început să-mi dau seama că noi nutrisem iluzii deşarte în ceea ce priveşte adevărata situaţie a pregătirii militare a Anglici.

A doua zi, la Paris, l-am întîlnit pe primul ministru Daladier. L-am găsit mai puţin preocupat decît lordul Halifax de problema mijloacelor practice de a ajuta România. În loc de aceasta, el părea să împărtăşească sentimentul – predominant la Bucureşti – că simplul fapt de a fi făcută cunoscută garanţia comună se va dovedi suficient pentru a îndepărta ameninţarea ce apăsa asupra României.

Guvernul Daladier a făcut toate eforturile şi garanţia anglo-franceză ne-a fost extinsă la 13 aprilie. Speranţa a început să renvie în România. O garanţie asemănătoare a fost acordată Greciei; de asemenea, au fost iniţiate discuţii cu Turcia, urmînd ca astfel să se pună bazele unui tratat tripartit de alianţă. În cursul săptămînilor de pace – ultimele – ce mai rămăseseră, diplomaţia britanică s-a străduit în mod febril să-şi recucerească ascendenţa şi să susţină edificiul Balcanic.

În virtutea principiului că „duşmanii inamicilor mei sînt prietenii mei", Rusia Sovietică părea să aparţină în mod logic sistemului apărării colective, pe care Marea Britanie încerca să-l organizeze împotriva lui Hitler. În convorbirile mele, atît cu lordul Halifax cît şi cu Daladier, s-a insistat asupra acestui punct. Dar faţă de ambii am făcut tot ce am putut pentru a arăta cît de fără speranţe ne apare nouă încercarea de a cîştiga ajutorul unui *drac* împotriva altuia. De-a lungul secolelor, România nu a avut decît experienţe nefericite în relaţiile cu Rusia.

Basarabia era punctul cel mai dureros. În 1812, depăşindu-şi drepturile de putere suzerană, Turcia a consimţit la anexarea totală de către Rusia a părţii de răsărit a Principatului Moldova (care urma

să fie cunoscută sub numele de Basarabia). În 1856 şi, din nou, în 1878, părţi ale Basarabiei şi-au schimbat iarăşi stăpînirea şi numai în 1918 Basarabia s-a putut alipi liber la ţara mamă, ca urmare a Revoluţiei Bolşevice şi a unui vot ulterior în favoarea reunirii.

În afară de problema Basarabiei, românii îşi reaminteau că ei fuseseră invadaţi de către ruşi, în nu mai puţin de opt ocazii diferite – în 1739, în 1769, în 1788, în 1806, în 1848 şi în 1853 – şi că au experimentat ocupaţiile „prieteneşti" din 1877-1878 şi din timpul primului război mondial. Deosebit de amare erau amintirile din 1878; trupele române luptaseră alături de ruşi împotriva turcilor; guvernul român a fost destul de prudent să ceară în prealabil garantarea integrităţii teritoriale a României, semnată de către ministrul de externe al Rusiei; totuşi, la sfîrşitul războiului, Rusia a anexat Basarabia de sud. Cînd i s-a reamintit această lipsă de loialitate, prinţul Gorceakov a exclamat: „Dar noi v-am acordat garanţii împotriva turcilor, nu împotriva noastră înşine!".

Trebuie să se admită că amintirile erau departe de a ne conferi un sentiment de siguranţă. Şi oricît de ameninţător fusese imperiul ţarist, instalarea comuniştilor la Kremlin, cu obiectivul lor mărturisit de a aduce binefacerile revoluţiei în toate ţările lumii, nu era de natură să ne liniştească.

Problema Basarabiei rămînea deschisă. Credincioasă politicii „sîrmei ghimpate" susţinute de Clemenceau, România neglijase ocaziile favorabile, din cursul primilor ani ai guvernării comuniste în Rusia, de a obţine din partea Kremlinului recunoaşterea *de jure* a unirii Basarabiei. Un tratat referitor la Basarabia, semnat de către Marea Britanie, Franţa, Italia şi Japonia, a părut în vremea aceea o garanţie suficientă. Dar aliaţii din primul război mondial au abandonat, unul cîte unul, politica „sîrmei ghimpate", iar România nu a întîrziat să se găsească în postura de a fi singurul vecin al Uniunii Sovietice care nu avea relaţii diplomatice cu Kremlinul. În 1933 situaţia a fost lămurită prin încheierea Convenţiei pentru Definirea Agresiunii, care a fost semnată atît de România cît şi de Rusia Sovietică. La aceasta s-a adăugat acordul semnat de către Rusia Sovietică şi vecinii săi europeni, care completa pactul Briand - Kellogg definind teritoriul

la care se aplica acesta drept „teritoriu asupra căruia statul își exercită în fapt autoritatea". Cel puțin în măsura în care problemele de politică internațională pot fi reglementate prin texte formale, această formulă acoperea eventualitatea intrării Armatei Roșii în Basarabia, (sub pretextul că în acest caz nu putea fi vorba de o agresiune, deoarece n-a existat un tratat sovieto-român care să reglementeze problema granițelor dintre cele două țări). În 1934 s-au stabilit relații diplomatice între Moscova și București.

Pentru o scurtă perioadă, relațiile sovieto-române au fost prietenești. Dar ele au devenit încordate în 1938, cînd însărcinatul cu afaceri sovietic la București, Butenko, „a ales libertatea", iar Kremlinul nu a găsit o altă cale de a-și salva prestigiul decît de a pretinde că trimisul său a fost în realitate răpit cu forța de către autoritățile române. Această ostilitate evident deliberată a Sovietelor, nu era de natură să ne ofere nici o siguranță, iar îngrijorarea noastră a crescut în primăvara anului 1939, cînd am aflat că, în cursul negocierilor lor cu englezii și francezii, sovieticii au ridicat brusc teoria „agresiunii indirecte". Aceasta, dacă ar fi fost acceptată, i-ar fi permis Kremlinului să invoce aproape orice pretext imaginabil pentru a ocupa o țară vecină.

Dar guvernul de la București era preocupat să nu creeze nici un motiv de eșec al eforturilor engleze și franceze. Eu am fost trimis din nou într-o misiune specială la lordul Halifax și la ministrul de externe Georges Bonnet, cu ocazia sesiunii din mai 1939 a Consiliului Ligii Națiunilor de la Geneva. Trebuia să le transmit răspunsul nostru la întrebarea lor referitoare la părerile Bucureștiului în privința eforturilor lor de a antrena Uniunea Sovietică împotriva tendințelor expansioniste ale Germaniei. Tot ce am putut spune era că: „Deoarece negocierile cu Uniunea Sovietică se desfășurau independent de asigurarea de asistență către România (al cărei nume nu trebuia să fie menționat, la cererea expresă a guvernului român, indiferent care va fi rezultatul negocierilor). Marea Britanie și Franța sînt singurele în măsură să aprecieze adevărata valoare a acestor negocieri. În consecință, guvernul român nu își poate asuma responsabilitatea de a formula nici un fel de sugestii".

Am accentuat, desigur, că noi sîntem preocupaţi de a nu sta în calea negocierilor dar, de asemenea, că opinia publică din România va fi grav impresionată de orice sugestie, în sensul că singura cale a ţării noastre de a scăpa de o agresiune germană ar fi aceea de a fi ocupată de Armata Roşie.

Această atitudine a guvernului de la Bucureşti poate fi asemănată cu aceea a struţului, dar ea a fost puternic influenţată de discuţia ministrului nostru de externe cu Hitler la Berlin, la începutul lunii aprilie a aceluiaşi an. Führerul îi declarase atunci în mod explicit lui Gafencu că el nu are nimic de obiectat împotriva garanţiei anglo-franceze faţă de România, dar că poziţia lui s-ar schimba dacă această garanţie ar fi legată în vreun fel de Rusia Sovietică. Motivul – a adăugat Hitler – era că Anglia, Franţa şi Germania au, indiferent de diferendele dintre ele, un interes comun de a salva Europa, iar Uniunea Sovietică constituie un pericol nu numai pentru Germania, ci şi pentru întreaga Europă.

Patru luni mai tîrziu, în aceeaşi zi în care ştirea despre pactul Ribbentrop-Molotov a uluit lumea, însărcinatul cu afaceri german a venit să ne comunice ultimele ştiri de la Berlin. Guvernul german accentua că politica înţelegerii cu Rusia, pe care tocmai o iniţiase, era „în tradiţia lui Bismarck". Această politică a devenit acum posibilă, adăuga el, deoarece sovieticii au început „să lichideze influenţa evreiască", inaugurînd astfel o evoluţie ce îi îndepărtează de internaţionalismul bolşevic şi îi orientează spre un regim naţionalist.

Această probă semnificativă de logică nazistă a fost umbrită de gravitatea noii situaţii cu care ne confruntam. Nu se cuvenea să închidem ochii în faţa realităţilor. Eforturile disperate şi tardive ale Marii Britanii au fost reduse la zero. Întreaga Europă de sud-est era acum larg deschisă, iar noi eram primii pe cale de a fi prinşi la mijloc de către cei doi uriaşi care, cu puţin timp mai înainte, păreau a sări unul în gîtul celuilalt şi care, acum, mînă în mînă, ne priveau de sus.

ECHILIBRISTICĂ PE SÎRMĂ

Din momentul în care Hitler a ajuns la o înţelegere cu Stalin pentru a dezlănţui războiul în Europa, destinul ţărilor din Balcani nu s-a mai aflat în mîinile propriilor lor conducători. Cei aflaţi la cîrmă puteau încerca să vireze şi să schimbe cursul. Puteau încerca să navigheze în derivă, să se lase purtaţi de vînt sau să arunce ancora. Puteau arunca balastul ce-i încurca. Dar mîinile lor de-abia mai ţineau cîrma. Vasul lor era în voia celui dintîi val care putea să-l înghită, indiferent de abilitatea de care ar fi dat dovadă echipajul.

În ce priveşte România, dispăruse virtual orice libertate de acţiune sub dubla ameninţare care o apăsa. Nu mai constituie o surpriză să aflăm, din documentele germane publicate la Washington D.C., în 1948, că Hitler îi putea scrie lui Mussolini, la 25 august 1939, evidenţiind avantajul pactului Ribbentrop-Molotov, că „atitudinea favorabilă a Rusiei în cadrul oricărui conflict este asigurată, *iar posibilitatea intrării României într-un astfel de conflict nu mai există*".

Totuşi în România, ca şi în Iugoslavia, Grecia şi Turcia, opinia publică era în mod covîrşitor favorabilă aliaţilor. Şi – în ciuda speranţelor lor revizioniste – atît ungurii cît şi bulgarii aveau o teamă şi o neîncredere profundă faţă de cel de-al Treilea Reich. De asemenea, în toate aceste ţări sporise teama de Rusia Sovietică, acum cînd cei doi uriaşi cotropitori ajunseseră la o înţelegere.

Primul ministru al regelui Carol – Armand Călinescu – trăia cu nădejdea sau cu iluzia de a fi martorul înfrîngerii finale a lui Hitler. Acest bărbat mic, cu un singur ochi şi cu un chip aproape ciudat, avea un spirit curajos, ascuns de aspectul său prea puţin atrăgător. Străduindu-se să apere independenţa ţării sale, el se angajase într-o luptă neîncetată împotriva agenţilor nazismului din România. Nu cu mult timp în urmă îl sfidase pe Hitler, interzicînd Garda de Fier. Cînd, întorcîndu-mă din misiunea mea de Paşti, i-am comunicat convingerea mea că vom obţine garanţia anglo-franceză, Călinescu – de obicei foarte reţinut – a sărit în sus şi m-a îmbrăţişat.

Dar în noua situaţie creată prin înţelegerea germano-sovietică, primul ministru Călinescu trebuia să se înfrîneze. Chiar din prima zi de război, germanii au exercitat o presiune puternică pentru a obţine o declaraţie precisă de neutralitate din partea României. Călinescu a răspuns evaziv. La 4 septembrie, Consiliul de Miniştri a publicat un comunicat. El menţiona că România era hotărîtă „să-şi menţină atitudinea sa pacifică" şi evita folosirea cuvîntului neutralitate.

Dar chiar a doua zi a apărut declaraţia de neutralitate a Iugoslaviei. Aceasta i-a furnizat trimisului german de la Bucureşti un nou şi puternic argument pentru a ne cere să ne precizăm propria noastră atitudine. În sfîrşit, Consiliul de Coroană a hotărît că România va respecta „legile neutralităţii, aşa cum au fost acestea stabilite prin convenţiile internaţionale".

Armand Călinescu a insistat asupra acestei formule, care ne permitea să opunem prevederile Convenţiei de la Haga presiunilor naziste, care căutau să obţină tranzitul de material de război prin România spre Polonia. Dar în acel moment şi aceasta devenea doar o discuţie academică, deoarece „blitz"-ul german se abătuse asupra Varşoviei. Problema tranzitului a luat o cu totul altă întorsătură. Călinescu a permis transportul rezervelor de aur polonez prin România, de unde urmau să fie îmbarcate pe un vas britanic la Constanţa, dacă situaţia armatelor poloneze devenea iremediabil pierdută.

Noi am făcut tot ce trebuia pentru a asigura secretul complet al acestei operaţiuni. Trecerea graniţei şi încărcarea la Constanţa au

fost efectuate în toiul nopţii. Dar spionii germani, care roiau la frontiera polonezã şi în toate porturile Mării Negre, nu puteau sã nu recunoascã însemnãtatea acestui tren misterios, prevãzut cu mitraliere, care se grãbea spre sud, ieşind din Polonia asediatã. Primul ministru Cãlinescu a trebuit sã reziste reproşurilor furibunde ale ministrului german, care a venit sã protesteze împotriva acestei „violãri a neutralitãţii" din partea României şi a ameninţat cã aviaţia de rãzboi germanã va bombarda convoiul. Din fericire, era deja prea târziu, iar aurul polonez a plecat în siguranţã.

Ulterior, rãmãşiţele armatelor poloneze au trecut pe teritoriul românesc, iar noi le-am permis sã-şi continue în numãr tot mai mare drumul spre Orientul Apropiat, aplicîndu-le numai simbolic o internare temporarã. A trebuit totodatã sã facem faţã, cu circumspecţie şi cu un curaj moral corespunzãtor, tot mai ameninţãtoarelor intervenţii germane.

După 17 septembrie, am devenit de asemenea ţinta unor ameninţãri sovietice de aceeaşi naturã. Cînd a procedat la aplicarea loviturii mişeleşti de pumnal Poloniei, guvernul de la Moscova ne-a adresat o notã, informîndu-ne cã a hotãrît sã urmeze ceea ce a numit „o politicã a neutralitãţii în relaţiile cu România".

După cum se ştia, noi aveam un tratat de asistenţã mutualã cu Polonia, în eventualitatea unei agresiuni sovietice. Totuşi, guvernul de la Varşovia, pus în faţa tragediei de a fi nevoit sã pãrãseascã teritoriul polonez, nu a cerut sã satisfacem obligaţiile noastre prevãzute în acest tratat. În loc de aceasta, ministrul de externe Beck i-a declarat ambasadorului nostru cã Polonia îşi rezervã dreptul de a ne cere aceasta „într-un moment în care intrarea României în rãzboi ar putea sã aducã şanse reale de succes". De fapt, atît guvernul de la Londra cît şi cel de la Paris se abţineau cu grijã de la orice gest ostil faţã de agresorul rãsãritean al aliatului lor polonez. Astfel încît nu a existat nici o piedicã internaţionalã în calea înaintãrii Armatei Roşii în Polonia.

În ciuda acestui fapt şi în ciuda declaraţiei spontane de „neutralitate" a Kremlinului, atitudinea guvernului sovietic a devenit tot mai neplãcutã. La 20 septembrie, Molotov l-a întrebat pe ministrul

nostru de la Moscova, într-o manieră neprietenoasă şi ameninţătoare, de ce i s-a permis guvernului polonez, împreună cu statul major şi cu armatele sale să se refugieze pe teritoriul românesc.

Cînd ministrul nostru a încercat să explice că toate unităţile poloneze fuseseră dezarmate. Molotov i-a tăiat-o scurt: „Dar de ce le-aţi acordat acest azil binevoitor?." De ce stau la pîndă aceşti ofiţeri superiori din armata polonezâ la graniţele noastre? Nu ni se pregătesc cumva anumite neplăceri?"

Nu mai puţin ameninţător a fost tonul adoptat de către comandanţii unităţilor sovietice postate de-a lungul graniţelor noastre, atunci cînd comandanţii noştri din acele regiuni au încercat să stabilească o serie de contacte cu ei. Şi ei doreau să ştie ce fac pe teritoriul românesc „bandele înarmate poloneze". Această aluzie rău prevestitoare trebuia înţeleasă în lumina prevederilor Convenţiei din 1933 pentru definirea agresiunii, semnată atît de Uniunea Sovietică cît şi de România, convenţie care, printre actele de agresiune avute în vedere, amintea şi de „ajutorul dat bandelor înarmate".

Dar în acea situaţie aserţiunea era absolut neadecvată. Iar faptul că ruşii ştiau foarte bine cum stau lucrurile subliniază şi mai mult evidenta lor rea-credinţă.

*

În timp ce tensiunea creştea la graniţele ţării, o bombă a zguduit scena internă. La 22 septembrie, primul ministru Armand Călinescu a fost împuşcat mortal de către o bandă de fanatici ai Gărzii de Fier. Nu putea exista nici o îndoială că asasinarea fusese organizată în Germania. Horia Sima – una dintre căpeteniile cele mai turbate ale Gărzii de Fier, care fugise în Germania după rebeliunea eşuată din anul precedent – tocmai se reîntorsese pe ascuns în România şi era în afară de orice îndoială că el era acela care pusese la cale, în toate amănuntele, acest asasinat. El a reuşit să scape încă o dată, fugind în Germania. Ucigaşii propriu-zişi ai primului ministru sosiseră, pe ascuns, tot din Germania. De îndată ce au comis actul criminal, ei au avut îndrăzneala să se precipite spre postul de radio Bucureşti, unde

au imobilizat funcţionarii şi au început să difuzeze unele cuvîntări fulminante. Cînd, în cele din urmă, a sosit poliţia şi i-a arestat, conducătorul grupului a manifestat o aroganţă ce nu era, în mod evident, pe de-a-ntregul lipsită de temei: „Cum îndrăzneşti dumneata să pui mîna pe mine?" – s-a răstit la un poliţist, care-l bruscase. „Ce vei spune la noapte, cînd vei auzi că eu sînt primul ministru?"

De fapt, existau toate motivele pentru a crede că acest asasinat nu era decît o parte dintr-un complot mult mai vast, prin care Hitler căuta să provoace acum o insurecţie a Gărzii de Fier. Data însăşi – 22 septembrie – părea să fi fost aleasă deliberat pentru această lovitură, deoarece era ziua în care armatele germane, urmărind resturile forţelor poloneze de-a lungul Galiţiei, trebuiau să atingă frontiera românească. Strategii de la Berlin au mizat pe prezenţa acestor coloane victorioase în preajma ţării noastre, spre a paraliza într-o măsură suficientă autoritatea regelui şi a guvernului, asigurînd în felul acesta succesul loviturii. Aceasta este cauza pentru care asasinii fuseseră instruiţi să nu încerce să fugă – cum ar fi putut s-o facă destul de uşor –, ci să pună stăpînire pe postul de radiodifuziune de la Bucureşti şi să dea semnalul pentru răscoala generală. Răscoala însăşi ar fi fost un pretext suficient pentru ca Wehrmacht-ul să intre în România şi să „restabilească ordinea".

Între timp, totuşi, armatele sovietice fuseseră de asemenea puse în mişcare şi înaintaseră mai departe şi mult mai rapid decît se anticipase. Germanii, în concordanţă cu înţelegerea Ribbentrop-Molotov, trebuiau să le cedeze teren în Galiţia. Coloanele Wehrmachtului depăşiseră deja Lvov-ul, dar au trebuit să se întoarcă şi să permită înaintarea Armatei Roşii. Planul vizînd lovitura de stat din România fusese anulat în ultimul moment din cauza acestui eveniment neprevăzut. Dar actul iniţial – împuşcarea primului ministru şi ocuparea postului de radio – nu mai putuseră fi contramandate la timp. Asasinilor aleşi, care părăsiseră Germania mai devreme, în aceeaşi lună şi aşteptau ascunşi în pădurile din vecinătatea Ploieştiului, nu li s-au mai putut transmite instrucţiunile de ultimă oră şi ei şi-au executat misiunea conform planului iniţial.

Nu este lipsit de interes să se noteze că serviciul de propagandă nazist a avut ulterior neruşinarea să afirme că împuşcarea lui Armand Călinescu a fost pusă la cale de Anglia.

*

Între timp, ameninţarea de la Răsărit devenise iminentă. Chestiunea arzătoare era de a şti dacă garanţia britanică şi franceză se aplica în mod egal şi în eventualitatea unei agresiuni sovietice. La 14 decembrie, guvernul de la Londra ne-a informat în mod formal „că acest lucru ar fi posibil numai în cazul în care Turcia ar veni imediat în ajutorul României şi n-ar trebui să ne temem de nici o opoziţie din partea Italiei". Garanţia fiindu-ne extinsă în mod unilateral, noi nu eram în situaţia de a ne uita în gura calului de dar. Tot ce puteam face era de a cere Londrei şi Parisului să se abţină de la publicarea rezervelor referitoare la garanţia cu privire la Rusia Sovietică. Cererea ne-a fost admisă imediat. Secretul a fost atît de bine ţinut încît incertitudinea rezultată a reţinut guvernul sovietic de la orice altă mişcare împotriva României, în acel moment. Numai după ce a devenit limpede că Anglia şi Franţa nu mai sînt în situaţia de a reacţiona în mod efectiv, Kremlinul a făcut următorul pas în direcţia noastră.

Noi am uzat cum am putut mai bine de acest răstimp de respiraţie, pentru a sonda guvernele italian şi turc şi a încerca să obţinem asigurări în sensul rezervelor franco-britanice. Fostul ministru al afacerilor străine, Victor Antonescu, a fost trimis în misiune specială la Roma. El a avut discuţii îndelungate cu Ciano în zilele de 23 şi 26 decembrie. După cum era de aşteptat, rezultatele au fost slabe, fiind imposibil să se obţină vreo precizare cu privire la linia de acţiune viitoare a Italiei. „Situaţia evoluează cu aşa rapiditate de la o zi la alta, încît nu poate fi vorba de precizarea atitudinii Italiei" – a afirmat Ciano. „Noi nu sîntem neutri; sîntem non-beligeranţi; n-am exclus intrarea noastră în război." Totuşi, Ciano a promis material de război – tancuri, artilerie antiaeriană, tunuri antitanc şi avioane – în cazul că ne-ar ataca Sovietele. El a declarat, de

asemenea, că Mussolini va încerca să împiedice Ungaria să cadă în spatele nostru, dacă ne-am afla în situaţia de a lupta noi înşine împotriva Armatei Roşii. Aceasta însemna ceva mai mult decît nimic, dar nici prea mult.

Cît priveşte guvernul de la Ankara, maximum ce s-a putut obţine din partea sa a fost o declaraţie a ministrului de externe Saracioglu, în sensul că „în eventualitatea că o agresiune împotriva României ar crea o situaţie prevăzută într-un tratat obligatoriu pentru Turcia, aceasta din urmă îşi va îndeplini în mod scrupulos obligaţiile". Văzînd că Turcia formulase atît în Pactul Balcanic cît şi în tratatul ei mai recent cu Marea Britanie o rezervă specială care excludea, în toate eventualităţile, orice act de ostilitate din partea Turciei împotriva Rusiei Sovietice, această declaraţie nu putea fi în nici un sens considerată a satisface precizările stipulate de către guvernul britanic la 14 decembrie. De fapt, turcii nu erau la acea dată pregătiţi să renunţe la propriile lor rezerve prudente.

*

Exista totuşi o rază luminoasă de moment în acest peisaj. La cîteva zile după izbucnirea războiului, dl. Thierry, ambasadorul francez la Bucureşti, a venit să mă informeze că guvernul său a decis să trimită o armată în Răsărit, în Siria, a cărei comandă a fost încredinţată generalului Weygand. Reamintind rolul jucat în primul război mondial de armata de la Salonic, aceasta apărea ca o veste asigurătoare. De asemenea, alegerea unui conducător de talia lui Weygand implica o misiune de importanţă majoră.

Dar curînd orice speranţă construită pe iniţiativa siriană a fost spulberată. Ambasada noastră de la Paris raporta acum că britanicii n-au fost de acord cu acest plan, care era un proiect exclusiv francez. De fapt, Léger, secretarul general de la Quai d' Orsay, i-a declarat ambasadorului nostru la 15 septembrie că guvernul de la Londra nu considera crearea frontului din Orientul Apropiat drept „actuală". Weygand însuşi a sosit la Paris în decembrie 1939. El i-a declarat ambasadorului nostru că există planuri grandioase, gata de a fi

executate sub comanda sa. Dar chiar înainte de Crăciun, în ajunul plecării sale în Orientul Apropiat, el a trebuit să-şi mărturisească deziluzia sa profundă: Înaltul Comandament îi refuzase forţele pe care le ceruse.

De atunci, am aflat, din chiar *Memoriile* lui Weygand, că în momentul în care Consiliul Suprem Interaliat s-a întrunit la Paris, la 14 decembrie 1939, planurile sale au întîmpinat rezerva britanicilor: nu exista material de război disponibil, iar atitudinea Italiei era îndoielnică în acel moment. Aceste planuri, de asemenea dezvăluite în *Memoriile* lui Weygand, presupuneau două faze:

1. stabilirea unor capete de pod puternice la Salonic şi în Strîmtori;

2. cînd situaţia generală ar fi permis-o, reunirea acestor două capete de pod, împingînd linia înainte şi în interior, măsură ce ar fi creat astfel o bază puternică pentru viitoare operaţii pe scară largă.

În acest plan era prevăzută participarea a 100 de divizii ale Înţelegerii Balcanice.

Dar în acel moment Weygand dispunea doar de 10 batalioane, dintre care trei erau compuse din trupe senegaleze de la care nu se putea aştepta să reziste într-o campanie de iarnă în Balcani. Corpul expediţionar embrionar era insuficient dotat cu artilerie. Lipseau avioanele, blindatele şi mijloacele de transport mecanice. Amănunte ale acestei realităţi nefavorabile, povestite mai tîrziu în cartea sa, ne-au parvenit curînd la Bucureşti. Rapoartele consulului nostru de la Beirut şi informaţiile obţinute de către Statul Major au spulberat iluziile noastre anterioare.

*

În această perioadă tensionată, de nesiguranţă şi presimţiri sumbre, ne-am întors către Înţelegerea Balcanică, văzînd în aceasta o cale de ieşire din brusca noastră izolare. Întărirea acestui bloc era bine văzută de către aliaţii occidentali. Într-o convorbire cu ministrul nostru de externe, care avusese loc la Londra, la 24 aprilie 1939, lordul Halifax subliniase că „principalul scop pe care-l are în vedere

Guvernul Majestăţii Sale este de a construi şi de a ajuta la edificarea unităţii şi forţei Balcanilor". El a insistat de asemenea asupra importanţei de a obţine intrarea Bulgariei în Înţelegerea Balcanică cu preţul anumitor sacrificii, dacă este necesar. Gafencu a fost de acord că s-ar putea lua în considerare anumite concesii în Sudul Dobrogei, dar a scos în evidenţă că acest lucru era în acel moment inoportun din punct de vedere politic. Situaţia s-a schimbat considerabil prin prăbuşirea Poloniei, în faţa invaziei concomitente a Wehrmacht-ului şi a Armatei Roşii.

În cursul unei vizite la ministrul de externe iugoslav, Cinkiar Markovici, pe care l-a întîlnit la Jebel la 19 septembrie 1939, Gafencu a acceptat în principiu ideea restituirii către Bulgaria a Cadrilaterului din Sudul Dobrogei. Din partea sa, Cinkiar Markovici consimţea în aceeaşi manieră la cedarea regiunii Ţaribrod. Condiţia prealabilă era ca Bulgaria să adere la Înţelegerea Balcanică.

Dificultatea problemei consta în faptul că Bulgaria avea pretenţii şi faţă de Grecia. Dar guvernul de la Atena, în timp ce era în întregime în favoarea aducerii Bulgariei în acest bloc şi era dispus, în fapt, să-i acorde, în cele din urmă, o „ieşire economică" la Marea Egee, refuza în schimb cu hotărîre să ia în considerare orice concesii teritoriale efective din partea Greciei.

Problema a fost discutată la întrunirea Consiliului Înţelegerii Balcanice, care a avut loc la Belgrad la începutul lui februarie 1940. Grecii şi-au menţinut în mod ferm poziţia lor şi chiar şi iugoslavii nu mai păreau dispuşi să facă vreo concesie teritorială. Astfel, Gafencu s-a găsit absolut singur în susţinerea concesiilor ce ar fi putut fi făcute, ca un gest comun de conciliere faţă de Bulgaria. El a menţinut oferta unei retrocedări parţiale a Cadrilaterului, care urma să intre în vigoare imediat ce ar lua sfîrşit ostilităţile, în funcţie de atitudinea loială a Bulgariei faţă de Înţelegerea Balcanică.

Negocierile cu primul ministru al Bulgariei, Kiosseivanov, fuseseră iniţiate de către ministrul de externe turc, Saracioglu, care a vizitat Sofia, la întoarcerea sa de la Belgrad, în drum spre Ankara. Kiosseivanov s-a declarat gata pentru aderarea Bulgariei la blocul Balcanic. Dar opoziţia cea mai puternică a venit din altă parte:

Terentiev, ambasadorul sovietic la Ankara, i-a declarat brutal lui Saracioglu, cîteva zile mai tîrziu, că guvernul sovietic ar fi foarte afectat de o apropiere între Bulgaria şi vecinii săi, în special România.

Pentru Germania, nu mai puţin decît pentru Rusia Sovietică, chiar şi ideea unei Înţelegeri Balcanice consolidate era menită anatemei. Nu peste mult timp, regele Boris a fost informat în mod peremptoriu de Berlin că primul său ministru a devenit indezirabil. Succesorul său, profesorul Filov, s-a lăudat mai tîrziu că el a torpilat Înţelegerea Balcanică.

De fapt, Înţelegerea Balcanică era pe cale să se prăbuşească. Întrunirea de la Belgrad din februarie 1940 avea să fie ultima. Comunicatul publicat la încheierea întrunirii de la Belgrad a fost o capodoperă a eschivelor. Totuşi, el a fost rezultatul unei memorabile întîlniri între Saracioglu şi Cinkiar Markovici. Acesta din urmă stăruia să se insereze o frază prin care să se statueze că membrii Înţelegerii Balcanice doreau să-şi menţină neutralitatea. Dar diplomatul turc s-a opus cu hotărîre. El repeta în mod domol: „Eu nu sînt neutru; sînt non-beligerant". Şi nimic nu l-a putut face să-şi schimbe poziţia. Cuvîntul „neutralitate" n-a apărut în comunicat. O urmare ironică a fost aceea că dintre toţi cei care au participat la această ultimă întrunire de la Belgrad, numai turcii – care refuzaseră cu atîta încăpăţînare să se declare ei înşişi neutri – au reuşit să se menţină în afara ostilităţilor pînă la capăt.

*

Cîteva luni după Conferinţa de la Belgrad, intrarea Italiei în război a creat o nouă situaţie pentru Turcia. Conform tratatului tripartit, „non-beligeranţa" Turciei trebuia să se schimbe într-un statut de beligeranţă alături de Franţa şi Marea Britanie. Dar guvernul de la Ankara, temîndu-se de reacţia Kremlinului, a hotărît să invoce „rezerva sovietică" din tratat. Turcia a rămas nonbeligerantă.

Pentru noi, noile evenimente din Marea Mediterană însemnau, în primul rînd, că toate condiţiile stipulate de către guvernul britanic

pentru extinderea garanției în cazul unei agresiuni sovietice împotriva noastră nu mai puteau fi concepute ca valabile. Aceasta era destul de rău. Dar în acel moment, totul păleа în fața dramei înfrîngerii aliaților în Franța.

Cititorul trebuie să-și dea seama că în România, ca în multe alte țări din Europa, invincibilitatea armatei franceze a fost multă vreme o dogmă, o axiomă, un dat fundamental în orice discuție politică. Pînă și puținii germanofili din mijlocul nostru nu și-au imaginat, probabil, niciodată că forțele lui Gamelin vor fi zdrobite și puse pe fugă de către Wehrmacht, în numai cîteva zile de luptă. Nu voi încerca să descriu aici dimensiunile influenței înspăimîntătoare pe care a avut-o asupra noastră prăbușirea Franței. Este de ajuns să spun că regele, primul ministru și șefii militari păreau să-și piardă, dintr-o dată, cele mai scumpe iluzii și totodată luciditatea rațiunii. Pur și simplu nu puteau găsi forța necesară pentru a înfrunta calamitatea.

Noi am sperat pînă la capăt, în ciuda a orice, că ar putea să apară un alt miracol de la Marna. Dar, vai, acesta nu s-a mai produs. Cînd s-a semnat armistițiul francez, la 21 iunie 1940, pot să spun cu adevărat că pentru noi s-a stins o lumină. Era farul care timp de peste un secol a luminat progresul națiunii noastre pe calea sa spre independența de stat.

ULTIMATUMUL

În toiul nopții de 26 iunie 1940 am fost trezit de un apel telefonic din partea secției cifrului din Ministerul Afacerilor Străine. Funcționarul de serviciu mi-a declarat că, la puțină vreme după miezul nopții, legația noastră de la Moscova a început să dicteze la telefon un mesaj cifrat, dar că legătura a fost întreruptă după primele zece grupe de cifre și că pare imposibil să fie restabilită.

Prima frază a mesajului întrerupt spunea:

Ceea ce urmează este textul unei note ultimative ce mi-a fost înmînată în această seară la orele douăzeci și două de către Molotov.

Asta era tot.

Nu puteam să facem nimic altceva decît să așteptăm restabilirea legăturii cu Moscova. Semnificația sinistră a întreruperii s-a adăugat îngrijorării noastre. Era evident că Moscova înțelegea să ne acorde cel mai scurt timp de gîndire posibil.

Cu doar cîteva ore mai înainte, recent numitul ministru de externe, Gigurtu, îi telegrafiase reprezentantului nostru la Moscova să informeze Kremlinul că pregătirile Armatei Roșii de-a lungul frontierelor noastre sînt considerate de către experții noștri militari ca fiind extraordinar de amenințătoare. Cele 24 de divizii sovietice, susținute de brigăzi blindate, care fuseseră masate în cursul ultimelor luni pe Nistru și la granița Bucovinei, ocupaseră pozițiile tactice caracteristice pentru o acțiune ofensivă. În ultima vreme, de asemenea,

aviaţia sovietică zbura în mod repetat deasupra teritoriului nostru, pătrunzînd tot mai adînc în interior. Gigurtu cerea ca guvernul sovietic să-şi precizeze intenţiile.

Răspunsul a venit mai repede decît era aşteptat.

Eu am luat imediat legătura cu Şeful nostru de Stat Major şi cu ministrul de război, pentru a-i determina să pună în stare de alarmă, fără întîrziere, trupele noastre staţionate în apropierea frontierei. În răstimpul rămas din această noapte grea, amîndoi mă chemau, din jumătate în jumătate de oră, pentru a mă întreba îngrijoraţi dacă a sosit şi restul mesajului de la Moscova.

*

În cursul acestei aşteptări chinuitoare, am avut timp destul să analizez în minte, punct cu punct, ultimele faze ale relaţiilor noastre cu Uniunea Sovietică şi evenimentele care au urmat încheierii pactului germano-rus. Noi nu cunoşteam atunci că articolul 3 al protocolului adiţional secret conţinea următoarele cuvinte:

„Cu privire la Europa de sud-est, partea sovietică atrage atenţia asupra *interesului* său în Basarabia. Partea germană îşi exprimă lipsa totală de interes politic în aceste regiuni".

Dar aveam mai multe motive să credem că înţelegerea sovieto-nazistă era făcută şi în dauna noastră. Este adevărat că agresiunile sovietice împotriva Poloniei şi Finlandei n-au fost urmate de nici o acţiune directă împotriva României. Nici ultimatumul dat Ţărilor Baltice n-a făcut mai mult decît să încarce pistolul aţintit asupra noastră. Dar ce a însemnat oare faptul că, brusc, Kremlinul şi-a arătat colţii în momentul cînd guvernul polonez şi trupele poloneze s-au refugiat pe teritoriul nostru? Şi nu părea, oare, ameninţarea sovietică în acea vreme sincronizată în mod rău prevestitor cu aceea a Berlinului? De atunci noi am avut motive suficiente de îngrijorare, de precauţii tot mai mari.

Ministrul de externe turc, Saracioglu, a fost primit cu răceală la Moscova în octombrie 1939, atunci cînd s-a dus să încerce a încheia un pact sovieto-turc de orice natură. El fusese lăsat să aştepte mai

multe zile, în timp ce noul prieten al Kremlinului, Ribbentrop, fusese întîmpinat cu căldură. Cînd, în cele din urmă, a fost ascultat, lui Saracioglu nu i s-a acordat posibilitatea de a ridica problema destinderii sovieto-române sau de a iniţia o mediere convenită la Yalova între preşedintele Inönü şi regele Carol. Pînă şi discuţiile privind Turcia însăşi au ajuns, chiar de la început, la un blocaj total.

Cît despre noul pact sovieto-turc avut în vedere, Kremlinul a pus două condiţii care erau pe cît de neaşteptate, pe atît de inacceptabile. Prima stipula că în cazul unui conflict între Uniunea Sovietică pe de o parte şi Franţa şi Anglia pe de altă parte, turcii trebuiau să închidă Strîmtorile pentru flota britanică, chiar dacă aceasta ar fi însemnat război cu Anglia. A doua condiţie a fost şi mai exorbitantă: Sovietele cereau Turciei ca în pactul propus să fie inserată o aşa-numită „clauză germană", conform căreia toate obligaţiile asumate de către U.R.S.S. în pact vor fi considerate nule în cazul oricărei acţiuni ce ar putea să ducă la un conflict între U.R.S.S. şi cel de-al Treilea Reich.

Toate acestea scoteau în evidenţă scopurile ample ale pactului Ribbentrop-Molotov şi reprezentau un avertisment clar pentru ţările care, precum România, acceptaseră garanţiile franco-britanice.

Şi mai alarmantă era informaţia adiţională primită mai tîrziu de la Ankara. Saracioglu fusese întrebat direct de către Stalin, la Moscova: „Ce ar face Turcia dacă România ar fi atacată de o terţă putere?" La scurtă vreme după întoarcerea ministrului la Ankara, întrebarea a fost repetată de către Terentiev, ambasadorul sovietic, care a mai adăugat o remarcă despre „cazul în care Rusia Sovietică s-ar vedea silită să înceapă operaţiuni militare împotriva României".

Pe de altă parte, ministrul sovietic la Budapesta făcea imposibilul pentru a încuraja Ungaria să ne atace. Potrivit trimisului nostru la Budapesta, el i-a declarat lui Csáky, ministrul de externe maghiar: „Voi, ungurii, aţi face mai bine să treceţi la fapte, în loc să vorbiţi tot timpul".

Cînd a sosit vremea, atitudinea Sovietelor faţă de România s-a transformat într-o ostilitate evident calculată şi mereu crescîndă. Întrebat de către ministrul român în legătură cu problema intensificării relaţiilor economice, Potemkin – Subsecretarul de Stat pentru Afacerile Străine – a exprimat cu răceală părerea că atmosfera nu a fost

suficient clarificată şi că sosirea unei delegaţii comerciale la Moscova n-ar face decît să „agraveze" relaţiile dintre cele două ţări. Trei zile mai devreme, acelaşi Potemkin se plîngea – într-o conversaţie cu ambasadorul francez Naggiar – că Odessa era un port mort de cînd şi-a pierdut *hinterlandul*: Basarabia.

Însă, pentru noi, semnalul cel mai ameninţător l-a constituit cuvîntarea lui Molotov din 29 martie 1940, în care acesta sublinia existenţa unei probleme litigioase nesoluţionate: chestiunea Basarabiei. Şi mai grav, Molotov a subliniat că „nu există un pact de neagresiune între Uniunea Sovietică şi România". Cu alte cuvinte, aceasta însemna că, în mod cert, Kremlinul s-a hotărît să ignore nu numai pactul Briand-Kellogg, ci şi convenţia pentru definirea agresorului. În acest caz, n-ar trebui decît să ne reamintim ce s-a întîmplat în Polonia, Finlanda şi în cele trei republici baltice care, toate, avuseseră pacte formale şi specifice de neagresiune cu Uniunea Sovietică.

După cuvîntarea lui Molotov, guvernul sovietic ne reproşase în mai multe ocazii, pe un ton tot mai ameninţător, pretinse incidente de frontieră, afirmînd că ar fi fost provocate de trupele noastre. La 19 aprilie Molotov l-a convocat pe ministrul nostru, la ora 10 şi 30 de minute seara şi l-a primit în mod solemn, în prezenţa subsecretarului de stat al Narkomindel*-ului, pentru a-l avertiza cu privire la aceste incidente. I-a înmînat o listă cu 15 cazuri, în întregime lipsite de conţinut, în care – spunea el – trupele române au trecut peste frontieră; el a remarcat că pot exista „elemente turbulente, poate polonezi" printre trupele noastre. „Astfel de incidente nu trebuie să se repete" – şi a întins degetul spre ministrul nostru: „Ele nu duc la nimic bun".

Desigur, nu era nimic surprinzător în toate acestea. Pentru noi trebuia să fie absolut limpede că, după ce s-a încheiat pactul sovieto-nazist, trăiam literalmente în provizorat. Garanţia franco-britanică a acţionat ca o piedică în calea obiectivelor sovietice împotriva noastră, dar după Sedan, după Dunkerque şi după capitularea lui Pétain, de ce s-ar mai fi putut teme ruşii din partea Franţei şi Angliei?

* Comisariatul Sovietic pentru Afacerile Străine (n. tr.)

Acum nici o forţă nu mai putea sta între noi şi formidabilul imperiu, la ale cărui frontiere în creştere ne plasase destinul. Singura putere militară care mai părea capabilă încă să limiteze expansiunea sovietică era cel de-al Treilea Reich. Dar, în acest moment, Germania era în toate privinţele aliatul Uniunii Sovietice.

Primul ministru Tătărescu şi ministrul de externe Gafencu au încercat neîncetat să descopere în convorbirile lor cu ministrul german Fabricius şi cu emisarul economic din Wilhelmstrasse, Clodius, cît de departe merg înţelegerile germano-sovietice cu privire la România. În ultima vreme germanii vădiseră o abilă lipsă de dorinţă de a discuta această chestiune, ceea ce spunea multe. Era imposibil să se obţină vreo precizare referitoare la planurile asupra cărora conveniseră cei doi mari arbitri ai Europei, în privinţa noastră. Evident că era în interesul Germaniei să ne lase încă să sperăm că pînă în momentul de faţă nu s-a decis nimic concret cu privire la România şi că – dacă am arăta o atitudine cu adevărat prietenoasă faţă de Germania – Hitler va avea grijă ca Sovietele să nu atace teritoriul nostru. Dar în ultima vreme germanii erau foarte preocupaţi să nu declare nimic în această privinţă. În schimb, la 22 mai 1940, Fabricius i-a declarat lui Gafencu:

„Principiile generale ale politicii răsăritene a Reichului au rămas neschimbate. Dar în lunile din urmă au intervenit schimbări profunde în raporturile germano-sovietice şi trebuie să se ţină seama de ele. Stalin i-a făcut Führerului un mare serviciu, iar Führerul nu este omul care să uite un serviciu de acest fel".

Cînd Gafencu l-a întrebat cum îşi imaginează evoluţia relaţiilor sovieto-române, Fabricius a sfîrşit prin a răspunde: „Natural, dacă doriţi ceva, trebuie să fiţi şi dumneavoastră gata să daţi ceva în schimb". La care – ca un ecou întîrziat – a adăugat că ruşii consideră frontierele româneşti prea apropiate de Odessa. Acest gînd, în aparenţă distrat, a impresionat cu atît mai mult, cu cît se potrivea atît de bine cu observaţiile făcute cu cîteva luni mai înainte de către Potemkin.

De atunci a existat un mesaj direct foarte semnificativ din partea guvernului german. Acesta era conţinut în răspunsul la

demersul din 28 mai cînd, total demoralizat de prăbuşirea Franţei şi speriat de pregătirile militare pe scară largă ale sovieticilor la graniţa noastră, regele Carol s-a hotărît asupra unei anumite deschideri către Germania. Ca o condiţie preliminară indispensabilă pentru orice convorbire, guvernul german cerea ca România să declare în mod clar în ce măsură este gata să satisfacă pretenţiile teritoriale ale vecinilor săi, „în special pe cele ale Uniunii Sovietice referitoare la Basarabia".

Dispuneam de un element şi mai recent. Chiar în ajunul ultimatumului sovietic, Gigurtu avusese o conversaţie cu Fabricius. Trimisul german a clarificat complet limitele în cadrul cărora Germania era dispusă să sprijine România. El şi-a exprimat convingerea că războiul cu Anglia se va încheia repede şi că Rusia, ştiind acest lucru, era preocupată să lichideze cît mai curînd posibil toate problemele teritoriale restante. Germania – a spus el – nu se gîndeşte să ajungă la război cu Rusia şi a realizat o înţelegere precisă cu Kremlinul, aşa cum s-a văzut şi cu ocazia cedării pe nimic a Statelor baltice. Cînd Gigurtu a răspuns că noi ne vom apăra împotriva atacului sovietic, Fabricius a remarcat sec că ar părea preferabil să se evite necesitatea de a ne apăra. Apoi ne-a sfătuit în mod serios să ajungem la o înţelegere cu Sovietele, fără nici o întîrziere, chiar dacă aceasta ar implica sacrificii teritoriale grele din partea noastră.

Am avut timp destul să frămînt din nou aceste lucruri în minte, acum cînd aşteptam deprimat restul telegramei de la Moscova. Toate frămîntările duceau la o singură concluzie: asta a fost. În situaţii similare au fost şi alte ţări mici; acum a venit rîndul nostru. Eram singuri, aşa cum au fost toţi, faţă în faţă cu puterea brutală şi covîrşitoare a unui vecin fără scrupule.

*

În cele din urmă, către ora 6 dimineaţa, a sosit şi restul telegramei. El a cuprins întregul text al notei sovietice care era un ultimatum de 24 de ore, menit să expire în seara zilei de 27.

Suspendînd transmiterea ei timp de mai multe ore, Sovietele au redus chiar şi acest răstimp foarte scurt, în care s-ar fi putut examina cererile lor şi lua o hotărîre. Noi mai aveam acum 17 ore pentru a ne forma părerea, răstimp în care era inclus timpul necesar pentru a transmite răspunsul nostru la Moscova.

În ultimatumul său, guvernul sovietic cerea nu numai retrocedarea Basarabiei, ci şi „transmiterea" – pentru a utiliza termenul Kremlinului – unui teritoriu din Nordul Bucovinei, pentru care Rusia nu avusese nici măcar o umbră de pretenţii şi care nu fusese niciodată sub stăpînire rusească.

Molotov îi înmînase ministrului nostru la Moscova, Davidescu, o hartă la scara de 1/1.800.000, pe care noile frontiere erau marcate printr-o linie groasă, trasă cu creionul roşu. Pe această hartă urma creionului acoperea o porţiune corespunzătoare unui teritoriu lat de 7 mile, aşa încît era imposibil să se stabilească de care parte cad anumite localităţi. Mai mult, această linie a fost trasă atît de grosolan, încît ea a trecut şi peste un punct nordic al vechii Românii, tăind un teritoriu care nu fusese nici măcar menţionat în textul ultimatumului. Cîteva zile mai tîrziu, aceasta a fost cauza unor serioase incidente şi a pricinuit pierderea multor vieţi omeneşti.

Nota era clară şi explicită: dacă nu cedam, am fi avut de înfruntat un atac militar imediat. De fapt, guvernul sovietic exprima în cele din urmă pioasa nădejde că guvernul român va satisface propunerile sale şi în acest fel „va crea posibilitatea unei rezolvări pe cale paşnică a conflictului dintre Uniunea Sovietică şi România".

Davidescu a raportat amănunţit cum s-a desfăşurat întîlnirea lui cu Molotov. Comisarul pentru Afacerile Străine a respins toate protestele şi argumentele sale cu o ripostă calmă: „Va judeca istoria!" şi a arătat în mod limpede că dacă răspunsul nostru afirmativ nu va sosi la timp, atacul va fi lansat în seara următoare.

*

Eu am plecat imediat, cu Gigurtu, să-l vedem pe primul ministru Tătărescu. Acesta ne-a declarat că pe la prînz se va întruni

la Palatul Regal un Consiliu de Coroană, pentru a discuta răspunsul la ultimatumul sovietic. Consiliul trebuia să includă pe membrii guvernului, consilierii regali şi pe şeful Statului Major.

Între timp, Tătărescu hotărîse să informeze guvernele german şi italian că noi nu putem accepta un ultimatum cu caracter militar, că eram hotărîţi să ne apărăm noi înşine şi că vom decreta o mobilizare generală. Comunicate asemănătoare urmau să fie trimise aliaţilor noştri din Înţelegerea Balcanică, cerînd turcilor, grecilor şi iugoslavilor să răspundă dacă putem conta pe sprijinul lor, conform prevederilor Pactului Balcanic, în cazul unui eventual atac din partea Bulgariei, care s-ar putea declanşa simultan cu cel al Armatei Roşii. Mai mult, urma să întrebăm guvernul iugoslav dacă, în baza tratatului de alianţă româno-iugoslav, putem să contăm pe ajutorul lui în cazul unui atac din partea ungurilor.

Telegrame cifrate în acest sens au fost expediate imediat reprezentanţilor noştri în aceste ţări. În timp ce se făceau toate acestea, ministrul de externe i-a întîlnit pe miniştrii german şi italian, pentru a cere sfatul guvernelor lor, iar eu însumi am vorbit cu ambasadorii Turciei, Greciei şi Iugoslaviei. Aceştia din urmă îmi erau prieteni de mult timp. Ei erau sincer mişcaţi şi îşi exprimau simpatiile lor personale într-un mod impresionant. Dar printr-un fel de reacţie instinctivă ce îi făcea să dorească a preveni cu orice preţ orice ostilităţi în care să fie antrenate şi propriile lor ţări, ei înclinau să ne sfătuiască să cedăm în faţa cererilor sovietice.

Cînd a părăsit Ministerul Afacerilor Străine pentru a pleca la palatul regal, unde urma să ia parte la Consiliul de Coroană, Gigurtu mi-a dat să înţeleg că nu crede în mod real în posibilităţile rezistenţei şi că el va recomanda să cedăm. Simţind dezacordul meu, el m-a întrebat ce-aş face în locul lui. Eu i-am exprimat cu candoare opinia mea: noi ar trebui – credeam eu – să opunem cel puţin o rezistenţă simbolică, chiar dacă ar trebui să ajungem la un aranjament diplomatic în momentul cînd va deveni evidentă inutilitatea continuării luptei. Dar Gigurtu nu considera acest lucru recomandabil, apreciind că Rusia va folosi ocazia pentru a-şi mări pretenţiile şi a ocupa şi mai mult din teritoriul nostru.

*

Cîteva ore mai tîrziu, întorcîndu-se de la minister, Gigurtu mi-a descris şedinţa Consiliului de Coroană. Dintre toţi cei prezenţi, doar Nicolae Iorga a fost categoric în favoarea rezistenţei noastre pînă la capăt. Cîţiva dintre ceilalţi participanţi au fost în favoarea unei rezistenţe simbolice, iar marea majoritate a consiliat cedarea – ţinînd seama de superioritatea numerică zdrobitoare în raport cu noi şi de posibilitatea unui atac convergent din partea Ungariei şi Bulgariei.

Discuţiile au fost încheiate de către ministrul de război, susţinut puternic de către Şeful Marelui Stat Major. Ei au arătat că nici în cazul în care am putea rezista primului atac frontal al diviziilor sovietice, noi n-am avea rezerve sau material pentru a susţine singuri un război prelungit. Avînd în vedere înfrîngerea Franţei şi poziţia precară a Angliei, ar fi aproape imposibil să se obţină astfel de materiale din Occident. Cît despre Germania, războiul din Finlanda a demonstrat în mod concludent că înţelegerea Ribbentrop-Molotov îi interzice furnizarea de muniţii şi arme pentru orice ţară atacată de Uniunea Sovietică, precum şi tranzitul de material de război. Înfrîngerea noastră imediată şi zdrobitoare era deci o certitudine matematică, deoarece propria noastră industrie de război era neînsemnată şi lipsită de materii prime.

Pe de altă parte, se putea considera drept un lucru sigur că germanii nu intenţionau să permită Rusiei să se extindă nedefinit, după ce noi am fi înfrînţi. Era deci cert că, fără a aştepta sfîrşitul, Wehrmacht-ul ar intra în acţiune pentru a ocupa restul României, spre a asigura regiunile petrolifere pentru Germania şi a împiedica înaintarea Armatei Roşii în Balcani. Rezistenţa ne-ar duce în mod inexorabil la acelaşi destin ca al Poloniei: am fi împărţiţi între Germania şi Uniunea Sovietică, Ungaria şi Bulgaria urmînd să ia şi ele părţi din teritoriul nostru.

În timp ce Consiliul de Coroană delibera, miniştrii german şi italian au venit la palatul regal pentru a aduce răspunsurile cerute guvernelor lor. Eram sfătuiţi insistent de către Ribbentrop să cedăm

în faţa cererilor Moscovei. (Ministrul de externe nazist s-a lăudat mai tîrziu, într-un memoriu din 3 septembrie 1940, adresat lui Molotov, că el dăduse României „un sfat sever"). Tonul categoric al comunicării germane denota seriozitatea cu care Hitler era preocupat să oprească înaintarea rusă la rîul Prut. Totodată, această comunicare confirma pe deplin temerile noastre că Germania era gata să ocupe partea sa din România, dacă ar fi izbucnit ostilităţile.

În evidentă înţelegere cu partenerul său german, guvernul italian declara că „era de interes european esenţial" ca guvernul român să evite un conflict armat cu Uniunea Sovietică. O astfel de sprijinire a ultimatumului sovietic de către puterile Axei, în acel moment crucial, făcea ca poziţia noastră să fie fără ieşire.

În aceste împrejurări, încercînd să cîştige timp, Consiliul de Coroană s-a hotărît să dea un răspuns care să nu fie conceput ca o respingere a ultimatumului. Gigurtu a telefonat la Moscova, arătînd că guvernul român era gata să procedeze imediat şi în spirit de conciliere, la o discutare a notei cu guvernul sovietic. El a adăugat că era gata să-şi trimită fără întîrziere delegaţii la Moscova. Acest răspuns, deşi nu exprima o acceptare explicită a pretenţiilor sovietice, ne angaja în mod evident, într-o măsură considerabilă.

*

Mai tîrziu, în cursul după-amiezii, am primit răspunsurile de la aliaţii noştri Balcanici. Ele nu puteau fi caracterizate ca foarte favorabile. Este adevărat că guvernul turc s-a arătat dispus să-şi îndeplinească obligaţiile rezultate din Pactul Balcanic – reamintind măsurile militare ce fuseseră deja luate de-a lungul frontierei cu Bulgaria, măsuri care – dacă va fi necesar – vor permite Turciei să-şi îndeplinească imediat obligaţiile prevăzute de tratat. Dar nu exista nici o indicaţie că guvernul de la Ankara înţelegea să treacă peste „clauza sovietică", atît de prudent inclusă în Pactul Balcanic. Prin urmare i se lăsa Kremlinului deplina latitudine ca – în cazul cînd Bulgaria se alătura unui atac sovietic îndreptat împotriva noastră –

să avizeze pe turci că ar considera orice mişcare militară turcă împotriva Bulgariei ca fiind ostilă Uniunii Sovietice. Aceasta ar fi scutit în mod automat Turcia de toate obligaţiile care decurgeau din Pactul Balcanic.

În răspunsul său prudent, guvernul grec arăta numai că se vor iniţia consultări cu guvernele turc şi iugoslav.

Răspunsul lung şi întortocheat al guvernului iugoslav era chiar şi mai puţin încurajator. Belgradul ne cerea în mod serios să nu provocăm nici un conflict armat. Eram apoi informaţi că „dacă un astfel de conflict s-ar produce, guvernul iugoslav consideră că el n-ar trebui să compromită pacea în Balcani şi în Bazinul Dunărean". Cît despre eventualitatea unui atac din partea Bulgariei şi/sau Ungariei, guvernul de la Belgrad rezolva ipoteza, declarînd că s-ar consulta imediat cu guvernele turc şi grec, în scopul de a studia noua situaţie, precum şi îndeplinirea, în condiţiile existente, a obligaţiilor contractuale".

În timpul serii ne-a sosit o nouă comunicare de la Moscova. Ministrul nostru ne informa că ambasadorul german a intervenit pe lîngă Molotov să prelungească termenul pentru primirea răspunsului nostru la ultimatum. La această intervenţie, Comisarul pentru Afaceri Străine a răspuns că refuză o astfel de prelungire şi că „lipsind un răspuns afirmativ în termenul iniţial, trupele sovietice vor începe operaţiile".

La miezul nopţii, Gigurtu şi cu mine am fost chemaţi să-l vedem pe primul ministru, care a început prin a-l lua de o parte pe ministrul de externe, spunîndu-i că s-a decis remanierea cabinetului şi că portofoliul Afacerilor Străine a fost încredinţat lui Argetoianu. Primul ministru şi-a exprimat atunci teama că, ţinînd seama de ultimul mesaj primit de la Moscova, pare foarte posibil ca răspunsul Consiliului de Coroană, a cărui transmitere s-a încrucişat cu aceea a mesajului sus-amintit, să fie considerat neadecvat de către Soviete care, în acest caz, ar putea începe ostilităţile. Deci Tătărescu considera că o nouă notă ar avea scopul să ne pună la adăpost. El a dictat nota acolo, pe loc. Davidescu trebuia informat s-o ţină gata şi să i-o predea lui Molotov în cazul în care primul nostru răspuns ar fi fost respins.

După toate acestea, l-am însoţit pe primul ministru la Palatul Regal, pentru a-l întîlni pe noul ministru de externe, care fusese chemat să depună jurămînt în faţa regelui. În mod cert, Argetoianu era unul dintre bărbaţii cei mai talentaţi din viaţa politică românească; dar cinismul său uşuratic culmina într-o aproape totală lipsă de convingeri, principii şi caracter. El şi-a transferat opiniile dintr-un partid în altul, pînă cînd, în cele din urmă, a căzut în rîndurile meschine ale politicienilor dubioşi, care erau mulţumiţi să sprijine dictatura regală. Se presupunea că este în relaţii bune cu germanii; dar, în acel moment, la fel era şi Gigurtu. În general, făcînd abstracţie de faptul că el era – în mod indiscutabil – capabil şi inteligent, era totuşi prea mic pentru a i se putea încredinţa rolul de salvator al politicii noastre externe. Numirea lui Argetoianu putea fi atribuită, de fapt, numai uneia dintre iluziile atît de caracteristice pentru regele Carol, care îşi imagina în fond că toate crizele politice pot fi soluţionate prin manipularea portofoliilor.

Către orele 2, în dimineaţa următoare, am fost chemat eu însumi în cabinetul regelui. L-am găsit pe monarh năucit, înconjurat de Tătărescu, Argetoianu şi Urdăreanu, ministrul curţii. Faţa lui Carol era umezită de lacrimi şi el aprindea nervos o ţigară de la alta, aruncîndu-le după ce trăgea cîteva fumuri. Tătărescu citea cu voce tare proiectul notei adresate Moscovei, pe care o dictase mai înainte. În mod evident, regele era nehotărît şi părea să creadă că s-ar putea întîmpla totuşi un miracol de ultim moment pentru a-l scuti de această umilinţă finală. Pînă atunci, el insistase prea adesori în a-şi asuma el însuşi orice răspundere. Dar acum ajunsese la sfîrşitul resurselor sale. Dictatorul de vreme bună, înfruntat de o voinţă totalitară mult mai puternică, căuta acum cu înfrigurare o formulă magică în stare să-l poată acoperi şi să poată transfera povara responsabilităţii pe umerii altora.

Argetoianu a luat cuvîntul la urmă. Cu candoarea necruţătoare a expresiei, care forma caracteristica sa, el a rezumat situaţia: „Minutele sînt numărate şi trebuie să se ia o hotărîre. Azi dimineaţă la Consiliul de Coroană eu am sfătuit să cedăm, pentru că nu cred că am putea să ne măsurăm cu Uniunea Sovietică. Dacă Majestatea Voastră m-a numit cu puţin timp înainte ministru al Afacerilor

Străine, eu am înţeles că aceasta înseamnă aprobarea politicii pe care am susţinut-o eu. Există, de fapt, o altă linie pe care putem s-o adoptăm: cea susţinută de profesorul Iorga. Dar în acest caz, Majestatea Voastră să-i încredinţeze lui puterea. Ceea ce este absolut inadmisibil este de a nu urma nici o linie, nici cealaltă şi de a intra în război fără să fi decis nici o cale".

Regele a consimţit în cele din urmă. Eu am venit la Ministerul de Externe pentru a cifra răspunsul adiţional şi pentru a-l transmite la Moscova. Dar cînd am sosit, un alt mesaj din partea lui Davidescu fusese descifrat. Molotov găsea insuficient primul nostru răspuns. Aprecia că este lipsit de precizie, deşi ministrul nostru dăduse explicaţii verbale în sensul că se vor accepta cererile sovietice. În aceste condiţii Kremlinul ne cerea să evacuăm în decursul următoarelor patru zile teritoriile Basarabiei şi din nordul Bucovinei. A doua zi, 28 iunie, a sosit telegrama care ne încunoştiinţa că Armata Roşie va ocupa toate oraşele principale şi punctele-cheie ale acestor regiuni, inclusiv Chişinău, Cernăuţi şi Cetatea Albă. Mai mult, guvernul sovietic ne făcea răspunzători pentru lipsurile sau pagubele ce ar putea afecta diverse obiective: căi ferate, viaducte, poduri, mijloace de comunicaţii, depozite, aerodromuri, uzine, fabrici etc. Pe scurt, totul trebuia lăsat intact, pe loc, aşa cum se găsea.

Înmînînd această nouă notă lui Davidescu, Molotov i-a declarat: „Colegii mei, în special militarii, sînt foarte nesatisfăcuţi de răspunsul guvernului român, care nu pare să fi apreciat exact situaţia de la frontiere. Guvernul sovietic aşteaptă un răspuns pînă mîine la prînz. După această oră, vom trece la acţiune".

*

S-a ţinut imediat o nouă conferinţă la preşedinţie. Au participat ofiţeri superiori ai armatei şi oameni politici proeminenţi din Basarabia şi Bucovina. Şefii militari declarau direct că, datorită posibilităţilor extrem de neadecvate de transport, evacuarea n-ar putea fi executată în decurs de patru zile.

Ce era de făcut? Decizia de a ceda fusese luată. Nu se putea reveni asupra ei.

În timp ce răsărea o nouă zi, încheind o a doua noapte nedormită, Argetoianu a dictat nota finală care trebuia trimisă la Moscova. Ea avea următorul cuprins:

„În scopul de a evita consecinţele grave ale recurgerii la forţă şi ale începerii ostilităţilor în această parte a Europei, guvernul român este constrîns să accepte condiţiile de evacuare specificate în nota guvernului sovietic".

În acest fel, Argetoianu sublinia că România a cedat numai în faţa unei forţe covîrşitoare; el a evitat cu grijă orice formulă care putea să fie interpretată ca o acceptare juridică a pretenţiilor sovietice asupra celor două provincii româneşti. Cedînd, ministrul de externe n-a depăşit simpla supunere în faţa „condiţiilor de evacuare" pretinse de Soviete. Nota sublinia apoi insuficienţa unui termen de patru zile şi cerea ca acesta să fie prelungit.

Totuşi Kremlinul a refuzat în mod net prelungirea termenului. Chiar şi protestele noastre privitoare la teritoriul din nordul Moldovei, care a fost ocupat prin simplul hazard al liniei groase de creion trasate pe o hartă absurd de mică, au fost de asemenea respinse cu asprime.

Ulterior, chiar şi termenul mizerabil de patru zile a fost complet anulat prin atitudinea trupelor sovietice. Folosindu-se pe deplin de faptul că – pentru a evita orice incident – soldaţii noştri trebuiau să respecte ordinul sever de a nu trage, unităţile sovietice avansau cu o repeziciune extremă din toate direcţiile, fără să acorde trupelor noastre timpul de a executa o retragere ordonată. Paraşutiştii au fost lansaţi în toate punctele pe unde trebuiau să treacă trupele române. Unităţi motorizate şi blindate ale Armatei Roşii traversau Basarabia şi Bucovina de Nord chiar din prima zi şi procedau în mod activ la provocarea de dezordini printre trupele noastre. În multe locuri soldaţii noştri au fost dezarmaţi. Ofiţerilor le-au fost smulse galoanele, suferind şi alte umilinţe din partea armatei sovietice. Peste tot, agitatorii Armatei Roşii s-au adresat soldaţilor noştri, îndemnîndu-i să dezerteze şi să întoarcă armele împotriva ofiţerilor lor. În mai multe ocazii trupele sovietice au deschis pe loc focul împotriva coloanelor noastre în marş. Trupele noastre au fost reţinute numai cu mari dificultăţi să nu răspundă.

Dar, aşa cum era de aşteptat în astfel de condiţii, o demoralizare profundă şi generală a pus stăpînire pe diviziile noastre în timpul retragerii lor grăbite. Noi, la Ministerul de Externe, primeam un val continuu de proteste din partea şefului de stat major, raportînd un număr considerabil de incidente, numeroase cazuri de morţi şi răniri, chiar cazuri de sinucideri printre ofiţerii care trebuiau să se supună, lipsiţi de orice apărare, ilegalităţilor Armatei Roşii.

Înaltul nostru comandament insista să fie revocat ordinul care interzicea să se tragă în orice condiţii şi în orice împrejurări. S-a dovedit că era mult mai mult decît se putea cere în mod rezonabil oricăror trupe să îndure. Dar primul ministru şi ministrul afacerilor străine stăruiau faţă de şeful de Stat Major să facă imposibilul şi să se menţină ferm. Nu trebuia cruţat nici un efort pentru a evita să i se ofere guvernului sovietic chiar şi cel mai slab pretext pentru depăşirea liniei pe care el însuşi o trasase.

Într-un articol, apărut la 29 iunie, „Izvestia" anunţa cu îngîmfare că „bravele unităţi ale glorioasei Armate Roşii au trecut graniţa română" şi adăuga că aceasta este „o urmare directă a politicii de pace a Uniunii Sovietice".

Această atitudine sovietică, în măsură să scoată în mod neîndoielnic în relief culmea brutalităţii ultimatumului şi a atitudinii provocatoare a Armatei Roşii, a avut o influenţă hotărîtoare asupra opiniei publice româneşti. Sentimentele antisovietice generale au crescut şi au pus stăpînire asupra spiritelor. În schimb, aceasta a dat naştere resentimentului chinuit al neputinţei frustrate şi unei dorinţe îndîrjite de răzbunare, în special în rîndurile armatei.

*

Am aflat mai tîrziu că înţelegerea germano-sovietică s-a referit numai la Basarabia şi că germanii, ei înşişi, au fost surprinşi de cererea sovieticilor asupra Bucovinei de Nord, cerere pe care o considerau drept o depăşire a înţelegerii Ribbentrop-Molotov.

Dar, pentru moment, cel de-al Treilea Reich a acceptat fără ezitare noua situaţie. Cînd, la 28 iunie, Argetoianu l-a primit pe

ministrul german, acesta a subliniat că nenorocirea care a lovit România trebuie pusă în raport direct cu garanţiile pe care ni le-au dat Franţa şi Anglia, în urmă cu un an. Aceste garanţii – a spus Fabricius – şi în special etalarea satisfacţiei entuziaste provocate de ele în România, au produs un efect foarte prost la Berlin. Dacă – în loc de a face într-un mod atît de puţin profitabil jocul Franţei şi Angliei – România s-ar fi plasat la timp sub protecţia Reichului, germanii ar fi făcut desigur ceva pentru a îndepărta pretenţiile ruşilor.

Trei săptămîni mai tîrziu, însuşi Führerul, într-o cuvîntare rostită în Reichstag, arăta cît de doritoare continua să fie Germania pentru a menţine buna înţelegere cu Uniunea Sovietică. El spunea: „Pe această delimitare precisă a zonelor de hegemonie respective au fost fundamentate noile relaţii germano-ruse. Ar fi o copilărie să-şi imagineze cineva că ar putea apărea vreo neînţelegere între Germania şi Rusia, în executarea acestui acord."

Într-o cuvîntare rostită în Sovietul Suprem, la 1 august, Molotov a afirmat acelaşi lucru. El a condamnat pe englezi pentru „speculareа unor posibile diferende între Uniunea Sovietică şi Germania" şi a continuat prin a spune că relaţiile prieteneşti care s-au stabilit între aceste două ţări nu sînt de natură întîmplătoare, deoarece ele se bazează pe „interesele fundamentale ale statelor lor".

Cursul evenimentelor din Europa de sud-est urma să dovedească în curînd că „zonele de hegemonie" nu erau definitive, mai ales atunci cînd ele erau destul de vag delimitate. Protocolul secret sovieto-nazist din 23 august 1939 menţionase numai o provincie românească – Basarabia – care era cedată ruşilor. Hitler îşi imagina că aceasta însemnă că restul României aparţinea de la sine zonei germane. Totuşi, cînd a început să acţioneze pe baza acestei presupuneri, Molotov s-a grăbit să pună în evidenţă, într-un memoriu înmînat, la 21 septembrie 1940, ambasadorului german la Moscova, că guvernul sovietic „n-a recunoscut nici în mod verbal, nici în scris astfel de drepturi de partea Germaniei".

Cucerirea Basarabiei de către sovietici a declanşat în Europa de sud-est o serie de reacţii care, în curînd, urmau să distrugă alianţa dintre cele două imperii totalitare.

GERMANIA CUCEREŞTE BALCANII

Departe de a se diminua, după ce România abandonase Basarabia şi Nordul Bucovinei, ameninţarea sovietică a devenit, dimpotrivă, un factor predominant în dezordinea ce a urmat la noi. Unităţi motorizate şi blindate au fost masate în număr crescînd de-a lungul noilor frontiere. Atitudinea acestor trupe era în mod deliberat provocatoare şi extrem de agresivă. S-au produs zilnic serioase hărţuieli. În contextul de atunci era evident că diviziile ruseşti erau dispuse în formaţie de luptă şi se pregăteau de atac.

La cealaltă graniţă a noastră, ungurii au început, de asemenea, să concentreze trupe şi se întreceau cu sovieticii în mişcările lor ameninţătoare faţişe. În mod destul de clar, guvernul de la Budapesta, anticipînd alte înaintări ale Armatei Roşii, era gata să profite de dezmembrarea României, aşa cum făcuse în cazul Cehoslovaciei.

Pentru regele Carol sosise ceasul hotărîrilor crîncene. În ultimul minut el a recurs la a cere ajutorul lui Hitler. Dar Führerul era acum în situaţia de a cere cele mai uluitoare concesii în schimbul onoarei de a fi admis la patronajul său. Cu România pusă la colţ, el putea să obţină, pentru un preţ neînsemnat, recunoştinţa Ungariei şi Bulgariei. Înscenînd un arbitraj, el ne-a forţat să cedăm Ungariei o mare parte a Transilvaniei. A călcat în picioare diferitele planuri întocmite cu grijă de către proprii săi experţi şi a făcut o împărţire finală a provinciei, împărţire care a fost pe cît de strigător de nedreaptă, pe

atît de impracticabilă, chiar şi din punctul de vedere maghiar. Din unghiul din care privea Hitler lucrurile, această soluţie avea marele avantaj că, atîta timp cît el rămînea stăpînul situaţiei, atît România cît şi Ungaria puteau fi socotite a concura pentru favorurile sale, prima în nădejdea că va redobîndi ceea ce pierduse, iar cea de a doua căutînd să-şi completeze cîştigurile.

În consecinţă, Hitler şi-a întors brusc atenţia spre Dobrogea de Sud şi a hotărît că ea trebuie să aparţină, pînă la urmă, Bulgariei.

Este semnificativ faptul că, în toiul bătăliei pentru Anglia, guvernul de la Londra a găsit timp să-şi manifeste interesul faţă de această situaţie, deşi era evident că nu putea să intervină în mod direct. Deşi Churchill a anunţat în Camera Comunelor că el a avut întotdeauna sentimentul că Dobrogea de Sud trebuie restituită Bulgariei, a făcut însă cunoscut că Anglia nu va recunoaşte arbitrajul de la Viena privitor la Transilvania.

În ceea ce-l priveşte, guvernul sovietic a stăruit ca bulgarii să ceară întreaga provincie a Dobrogei. Acest lucru a fost arătat mai tîrziu de către un membru al guvernului de la Sofia, Bagrianov. În acel moment, cînd tensiunea româno-maghiară atinsese culmea, Kremlinul ne ameninţa, de asemenea, făţiş, născocind un incident de graniţă. Garanţia pe care am primit-o din partea Germaniei, cu prilejul Dictatului de la Viena, a reţezat scurt, pentru moment, planurile sovietice de a trece Prutul. Cînd însă, în decembrie următor, Molotov a făcut o vizită oficială la Berlin, el a mai făcut un pas înainte: a ridicat pretenţii asupra Bulgariei şi asupra Strîmtorilor (ca o condiţie a aderării Rusiei la pactul tripartit). Este evident pentru oricine că acesta a fost momentul cînd Hitler a hotărît să atace Uniunea Sovietică. Astfel încît se poate afirma cu toată certitudinea că această alianţă păgînă s-a năruit în acel moment anume, în Balcani.

*

Între timp, pierderea nordului Transilvaniei a provocat o izbucnire generală a agitaţiei în România. Acum toată lumea era

profund nemulţumită de regele Carol. El însuşi şi-a dat seama, în cele din urmă, că a ajuns la capătul drumului. Pierzînd şi puţinul curaj pe care-l mai avea, dictatorul de vreme bună i-a încredinţat frînele guvernării generalului Antonescu, în ziua de 5 septembrie şi în acelaşi timp a renunţat la cea mai mare parte a prerogativelor sale regale.

De bine ce îmbrăcase mantaua dictatorială, care aluneca de pe umerii regelui pe proprii săi umeri, Antonescu, fără să-şi cruţe cuvintele, i-a declarat lui Carol că ţara nu-l mai doreşte. El a adăugat că, dacă ţine la viaţa sa, regele ar face bine să părăsească România, atîta vreme cît mai este posibil. La 6 septembrie, Carol a abdicat în favoarea tînărului său fiu şi numai după aceea s-a pregătit fără grabă să treacă graniţa.

Scund, cu ochii bulbucaţi, cu voce inexpresivă, generalul Antonescu nu făcea o impresie deosebită la prima vedere, în ciuda mersului său crăcănat şi ţanţoş de cavalerist. Dar cea mai scurtă conversaţie cu el îl releva pe autoritarul cu vorba scurtă, care nu admitea contrazicere. Da, Antonescu avea în mod cert calităţile unui dictator.

Soldat excepţional de capabil, el se distinsese de tînăr, în timpul primului război mondial. Conducea serviciul operativ al Marelui Stat Major în anul crucial 1917, atunci cînd armata română, concentrată în Moldova, trebuia să reziste atacurilor furibunde ale diviziilor călite în luptă ale lui Mackensen, în timp ce ruşii, cu moralul lor subminat de înfrîngeri, pierderi şi de propaganda maximalistă, se retrăgeau din sectoarele lor de front. Trupele noastre trebuiau să lupte nu numai împotriva atacurilor germane, de-a lungul unei linii dificile, ci să şi înlocuiască şi să dezarmeze val după val unităţile rebele ale armatei ţariste în derivă. Acest complex fără precedent de operaţiuni militare a fost executat cu succes, în mare măsură datorită contribuţiei personale a strălucitului şi hotărîtului nostru ofiţer de stat major. Acest succes a născut în Antonescu o încredere în sine ce nu era prea departe de vanitatea făţişă.

În perioada dintre cele două războaie mondiale, Antonescu a fost cîţiva ani la Londra ca ataşat militar. El s-a întors de acolo cu

sentimente de înaltă stimă pentru englezi şi pentru imperiul lor. Şederea lui în Anglia a coincis cu perioada crizei din relaţiile anglo-sovietice, aşa încît el a adus cu sine amintirile vii ale diatribelor pasionate ale lui Winston Churchill împotriva regimului de la Moscova. Mai mult decît atît, Antonescu a rămas convins că incompatibilitatea dintre Marea Britanie şi Uniunea Sovietică era atît de imensă, încît era de neconceput orice fel de înţelegere între cele două ţări. Serioasele greşeli pe care le-a comis Antonescu trebuie atribuite în mare parte acestei convingeri puternic înrădăcinate.

În două ocazii diferite, regele Carol i-a acordat lui Antonescu posturi înalte: a fost şef de stat major şi ministru al apărării naţionale. De fiecare dată, regele l-a demis în mod brutal, după scene violente. Antonescu avusese îndrăzneala să vrea să cerceteze anumite contracte de muniţii acordate proeminentului industriaş Malaxa, în acea vreme un protejat al lui Carol şi al doamnei Lupescu. Şi mai mult, Antonescu a refuzat cu fermitate să aibă orice legătură cu doamna Lupescu, evitînd chiar şi să o întîlnească în societate. Acesta era un păcat de neiertat şi Antonescu a trebuit să suporte consecinţele.

Este de înţeles că s-au produs multe fricţiuni între el şi regele Carol în perioada crizelor Basarabiei şi Transilvaniei. Atmosfera de demoralizare şi frustrare care a marcat ultimele luni ale anului 1940 a contribuit la aţîţarea resentimentelor personale ale lui Antonescu împotriva regelui. În acelaşi timp, nu există nici o îndoială că se dezvolta complexul său mesianic latent. El simţea că a sosit ceasul să conducă destinele României.

Scăpînd ţara de Carol, Antonescu era convins că el este cel care o putea salva de la un nou dezastru.

În acel moment dificultatea problemei consta în poziţia de vasalitate în care Carol adusese ţara noastră în raporturile cu cel de-al Treilea Reich, în scurtele săptămîni ce i-au încheiat domnia. Dar Antonescu considera că aceasta avea o importanţă secundară. În perioada cînd a venit la putere, România era virtual predată lui Hitler, cu mîinile şi picioarele legate. Carol făcuse oferte de „colaborare politică", soldate cu urmări de proporţii. El ceruse să fie trimisă la Bucureşti o misiune militară germană. Acceptase garanţiile lui

Hitler. Carol a deschis larg porţile închisorilor, eliberînd huliganii Gărzii de Fier aflaţi în solda celui de-al Treilea Reich şi introducînd în guvern pe aceşti criminali recunoscuţi. Dar încrederea în sine a lui Antonescu era atît de mare, încît el avea convingerea că va şti în mod real să-şi impună propria personalitate şi propriul prestigiu în faţa lui Hitler şi să-i smulgă acestuia din nou independenţa ţării.

Pentru moment, Antonescu trebuia să-şi stăpînească mîndria şi să accepte pe Horia Sima, conducătorul Gărzii de Fier, ca vicepreşedinte al Consiliului de Miniştri pe care-l conducea. Dacă ar fi refuzat să facă aceasta, nu există nici o îndoială că ar fi izbucnit o criză cu alte consecinţe. Dar şi în acest caz, încrederea în sine l-a făcut pe Antonescu să spere în mod greşit că el va putea orienta mişcarea Gărzii de Fier în favoarea sa, dirijînd-o apoi personal, pe căi juste.

Generalului i-ar fi plăcut să formeze un guvern de coaliţie cu participarea conducătorilor celor două mari partide politice: Iuliu Maniu şi Dinu Brătianu. Totuşi, aceştia din urmă, în timp ce erau recunoscători lui Antonescu pentru a fi salvat ţara de Carol, nu puteau să împrumute unei noi dictaturi prestigiul propriilor lor nume. De asemenea, nu puteau să subscrie la o politică de totală colaborare cu cel de-al Treilea Reich.

Antonescu, el însuşi, nu avea experienţă politică. Un alt nenoroc al său a fost că şi-a ales ca singur sfetnic de încredere un caracter mediocru, care purta acelaşi nume cu el, deşi nu erau înrudiţi. Acest bărbat, Mihai Antonescu, era un tînăr avocat, ros de ambiţie şi dornic să joace cu orice preţ un rol de seamă. Pînă de curînd, înainte de a fi adus de general pe primul plan, el era unul dintre cei mai fervenţi partizani ai Ligii Naţiunilor. De fapt, a scris şi a vorbit mult în favoarea Genevei şi împotriva lui Hitler. Aceste lucruri erau prea recente pentru ca germanii să-l accepte acum pe Mihai Antonescu ca întrutotul demn de încredere.

Conştient de toate acestea, noul ministru de externe s-a hotărît imediat să facă o curte exagerată celui de-al Treilea Reich. Dar n-a reuşit niciodată să cîştige nici stima, nici încrederea lui Hitler.

Sub influenţa lui Mihai Antonescu, care sperase la început să-l împace pe Hitler împrietenindu-se cu Garda de Fier, generalul

Antonescu a făcut cîteva greşeli încă din start. Astfel, l-a numit ca ministru de interne pe un fost general de armată care era extrem de devotat Gărzii de Fier. Ca rezultat, a devenit curînd evident faptul că se organiza o armată clandestină şi că Garda de Fier se pregătea pentru o manevră decisivă, în scopul de a lua ea însăşi puterea.

Dar timpul acţiona în favoarea lui Antonescu. Oamenii din întreaga Românie au devenit curînd total indignaţi de actele de violenţă, sălbăticie şi fărădelege ale Gărzii de Fier. Chiar şi germanii au început să se ruşineze de proprii lor protejaţi. În acea perioadă, o bandă de fanatici ai Gărzii de Fier au asasinat pe unii dintre cei care în trecut încercaseră să le suprime organizaţia. Printre cei reţinuţi şi asasinaţi s-au numărat un fost prim ministru, mai mulţi foşti membri în guvern, un număr de înalţi funcţionari, magistraţi şi ofiţeri de jandarmerie. Victimele acestei lovituri includeau pe fostul şef al serviciilor secrete şi pe adjunctul acestuia. În cazul lor, motivul era foarte semnificativ: ei utilizaseră în trecut un număr de legionari, printre care Horia Sima, ca informatori plătiţi. În acest fel, Garda de Fier elimina martorii potenţiali ai propriei turpitudini, înainte ca orice proces sau cercetare să poată începe împotriva ei şi a membrilor săi.

Chiar în ziua următoare, venerabilul istoric al României, Nicolae Iorga, fost prim-ministru, şi Virgil Madgearu, secretarul general al Partidului Naţional-Ţărănesc, de asemenea fost membru al guvernului, au fost tîrîţi din casele lor şi asasinaţi în împrejurări groaznice de către Garda de Fier. Cadavrele lor desfigurate au fost abandonate într-un şanţ, pe marginea şoselei.

Aceste crime îngrozitoare au adus indignarea publică la apogeu. Antonescu a decis că a sosit momentul să termine o dată pentru totdeauna cu Garda de Fier. Dar el era nevoit să ţină seama de germani. Conform cererii lui Carol, Hitler trimisese în România un număr de „unităţi de instrucţie" speciale. Acum, sub pretextul excelent al asigurării garanţiilor germane, Wehrmacht-ul trimitea divizii după divizii de trupe blindate şi motorizate. Ele staţionau în diferite puncte din întreaga ţară. Ce se va întîmpla în cazul unui conflict deschis?

Sima era convins că Hitler nu-l va abandona. Către sfîrşitul lui ianuarie 1941 el s-a hotărît să lovească primul. Dar a greşit în calculele sale. Führerul hotărîse deja să atace Rusia Sovietică şi simţea că trebuie să aibă pe cineva pe care să poată conta în mod real că va păstra ordinea în România, care trebuia să devină în curînd o importantă bază a operaţiilor împotriva Armatei Roşii. Astfel, germanii n-au făcut nici o mişcare pentru a-şi ajuta prietenii din Garda de Fier. Lăsaţi singuri, legionarii n-au putut rezista multă vreme. Rebeliunea lor a fost înăbuşită de armata română. Mulţi dintre conducători, printre care şi Sima, au fost ajutaţi de germani să fugă din ţară şi li s-a acordat azil în Germania.

În acest fel, în timp ce-i permitea lui Antonescu să distrugă Garda de Fier fără ca armata germană să intervină, Hitler se străduia să intre în posesia unor atuuri suplimentare împotriva generalului. Ţinînd în rezervă căpeteniile legionare, Hitler păstra – pentru a spune astfel – un guvern de rezervă pentru România, în cazul cînd Antonescu s-ar fi dovedit mai tîrziu recalcitrant. Împreună cu cazul Transilvaniei, Sima furniza astfel Führerului un mijloc în plus pentru a şantaja România, care trebuia să rămînă mereu aservită.

*

„... După ce au absorbit Ungaria şi au tîrît România în groaznice convulsiuni interne, naziştii sînt acum la Marea Neagră". Astfel spunea Churchill în cuvîntarea sa radiodifuzată din 9 februarie 1941. Dar Churchill nu era nicidecum dispus să-l lase pe Hitler să ocupe Balcanii. Intrarea Italiei în război şi asaltul împotriva Greciei creaseră o nouă situaţie în „butoiul cu pulbere". Marea Britanie, care se opusese planurilor lui Weygand pentru a nu oferi Italiei un pretext să intervină cu armele, era decisă acum să-l oprească pe Hitler să ajungă la Marea Egee. Deşi Anglia însăşi se afla sub ameninţarea iminentă a unui atac direct şi avea puţine forţe în Orientul Mijlociu, pentru a desăvîrşi victoria strălucită a lui Wavell din deşertul african, guvernul de la Londra se decisese să facă un efort suprem, atît politic cît şi militar, în Balcani.

La 21 ianuarie 1941, Churchill declara Comitetului şefilor de stat major: „De îndată ce ocupăm Tobruk-ul, situaţia greco-turcă trebuie să aibă prioritate". La 12 februarie, ministrul de externe Eden şi Sir John Dill, şeful Statului Major Imperial, au fost trimişi în misiune specială în Egipt şi în Balcani. Sarcina lor era de a face toate aranjamentele la faţa locului, diplomatice şi militare, spre a zădărnici următoarele manevre ale lui Hitler.

Grecii îi respinseseră cu succes pe italieni pe frontul din Albania; dar acum trebuiau să facă faţă unui inamic mult mai redutabil: Wehrmacht-ul. S-a hotărît ca o forţă expediţionară britanică de aproximativ cincizeci de mii de oameni să fie trimisă din Orientul Mijlociu în Grecia.

Dar trimişii britanici au dat în Turcia peste o problemă deosebită. Turcilor le era frică de moarte că dacă se vor găsi ei înşişi în război cu cel de-al Treilea Reich, Uniunea Sovietică le va cădea în spate. De altfel, armata turcă era lipsită de armament şi de echipament modern, iar bravura singură nu putea asigura păstrarea Strîmtorilor, în cazul unui asalt comun germano-bulgar. În ansamblu, socoteau turcii, cauza aliaţilor va fi mai bine servită dacă ei înşişi vor sta în rezervă pentru moment şi vor rămîne disponibili să lupte mai tîrziu. La 28 februarie, Eden i-a telegrafiat plin de speranţă lui Churchill: „Concluzia acestor discuţii este că, în orice caz, Turcia va intra în război într-o anumită fază". Între timp...

La 27 martie, lovitura de stat din Iugoslavia a trezit speranţa că se va putea organiza un vast front de rezistenţă în Balcani. Dar Iugoslavia „şi-a regăsit sufletul" prea tîrziu. În confuzia şi paralizia ce au urmat, cererea insistentă a lui Churchill ca iugoslavii să cadă în spatele neprotejat al forţelor italiene dezorganizate din Albania, n-a fost luată în considerare. Hitler a intervenit cu viteza fulgerului. Atacată la 6 aprilie, armata iugoslavă a fost forţată să capituleze în mai puţin de două săptămîni. Grecii, atacaţi în aceeaşi zi, au căutat să reziste timp de trei săptămîni, înainte de a se prăbuşi.

Asaltul german lansat împotriva Atenei şi a Peloponezului a fost efectuat de cinci divizii, dintre care trei erau blindate. Nimic, nici rezistenţa înverşunată a grecilor şi britanicilor, nici terenul presupus

inexpugnabil din Balcani, n-a putut să le oprească înaintarea fulgerătoare. Cu toate acestea, nu va trece mult timp pînă ce anumiţi experţi militari, uitînd în aparenţă de această campanie fulgerătoare, vor clătina din cap, deznădăjduiţi, în faţa dificultăţilor ridicate de obstacolele naturale ale regiunii şi vor face din acesta unul dintre argumentele lor cele mai impresionante împotriva oricărei încercări de a lansa aici o ofensivă aliată.

EXTINDEREA RĂZBOIULUI ŞI SCHIMBAREA PEISAJULUI

În timp ce Wehrmacht-ul adăuga cucerirea fulgerătoare a Balcanilor la victoriile sale zdrobitoare din Polonia şi Franţa, oamenii au început să se întrebe dacă nu cumva Hitler era cu adevărat de neînvins. Cînd, la 21 iunie 1941, generalul Antonescu a hotărît să se alăture germanilor în lupta împotriva Rusiei Sovietice, erau puţini oameni în România care îşi dădeau seama de dimensiunile riscului pe care-l implica această acţiune. Dintre figurile noastre politice proeminente, conducătorul Partidului Naţional-Ţărănesc, Iuliu Maniu, a fost aproape singurul care s-a opus categoric intrării noastre în război.

Opoziţia fermă a lui Maniu la această acţiune era bine fundamentată. În primul rînd, chiar şi ideea de a se alătura Germaniei era nenaturală. Apoi credinţa fermă a lui Maniu în victoria finală a Anglici a fost întărită de faptul că acum Uniunea Sovietică era antrenată în luptă. Dar mai presus de toate, Maniu intuia că o ţară mică, aşa cum era a noastră, nu avea nici o şansă dacă ar fi intrat în lupta dintre cele două mari puteri totalitare, obiectivele finale ale fiecăreia dintre ele fiind atît de categoric opuse propriilor noastre interese. Totuşi, curentul care domina orientarea opiniei publice era favorabil recuceririi provinciilor noastre pierdute şi, prin aceasta, ştergerii umilinţei suferite în anul precedent. De altfel, Partidul

Naţional-Ţărănesc avea numeroşi partizani printre ţăranii români din Basarabia. De aceea, la început, Maniu nu era în situaţia de a declara deschis că se împotriveşte războiului.

Totuşi, chiar de la început, Maniu a fost în strînse legături cu ministrul Statelor Unite la Bucureşti, Franklin Mott Gunther. Acesta îşi dădea pe deplin seama de situaţia specială a României. El a depus toate eforturile pentru a obţine o dovadă de înţelegere din partea Americii, pentru a preveni aruncarea noastră iremediabilă în lagărul german. El a avut amabilitatea să-mi arate textul unei telegrame pe care o trimisese Departamentului de Stat a doua zi după lansarea atacului împotriva Uniunii Sovietice. Aceasta conţinea, printre altele: „Aş dori ca noi să putem face o declaraţie publică, arătîndu-ne simpatia noastră pentru ţări mici ca România şi Finlanda, care luptă împotriva unui agresor fără scrupule. Impresia greşită care s-a răspîndit aici este că, datorită anumitor influenţe, simpatiile guvernului nostru, cel puţin, sînt alături de Rusia."

Washingtonul a răspuns la 25 iunie, arătînd că pentru moment nu se va face nici o altă declaraţie. Deja la 23 iunie, secretarul de stat Sumner Welles a declarat public că principiile şi doctrinele dictaturii comuniste sînt tot atît de antipatice oamenilor din Statele Unite ca şi cele ale naziştilor, dar acum problema arzătoare este de a-l opri pe Hitler să-şi înfăptuiască planul de cucerire a lumii. Totuşi – a adăugat Departamentul de Stat –, în cazul cînd ar trebui să se facă o declaraţie în consecinţă, „acest guvern va acorda atenţia cuvenită poziţiei României şi Finlandei în actualele ostilităţi".

Ministrul de externe Mihai Antonescu a rămas în fruntea guvernului, în timp ce tizul său, generalul, era pe front. El părea să înţeleagă cît era de important pentru noi să fim bine înţeleşi de guvernul american. De îndată ce trupele noastre au recucerit Basarabia şi au început să asedieze Odessa, el a trimis instrucţiuni legaţiei noastre de la Washington, pentru ca diplomaţii români acreditaţi în capitala americană să explice Departamentului de Stat obiectivul operaţiilor militare desfăşurate de armata română dincolo de graniţele noastre naturale. Aşa cum spune Cordell Hull în *Memoriile* sale: „Românii ne-au asigurat curînd că ei intenţionează să ocupe numai

teritoriile românești pe care le acaparaseră rușii cu un an mai înainte, să organizeze o apărare strategică de-a lungul rîului Nistru, după care își consideră îndeplinite obligațiile lor față de Germania".

Practic, România nu-și luase nici un angajament de a continua războiul după ce Basarabia ar fi fost reocupată. Totuși, întorcîndu-mă spre mijlocul lui septembrie, am aflat ca un fapt sigur că Hitler i-a scris o scrisoare personală generalului Antonescu, în care îi declara că experții militari germani au subestimat atît echipamentul blindat cît și artileria Armatei Roșii. Führerul a explicat că din această cauză n-au fost încă zdrobite forțele sovietice, eveniment care – spunea el – nu va mai fi amînat prea mult, și a cerut ca trupele române să lupte între timp alături de Wehrmacht.

Generalul – sau mai degrabă mareșalul, deoarece el tocmai se autoînaintase în grad – era în mod evident bucuros de eliberarea Basarabiei. Orgoliul său războinic s-a trezit la mirosul prafului de pușcă, tîrîndu-l după sine. Renunțînd la intențiile sale anterioare, el a cedat cererii lui Hitler. În acest fel, noi ne-am găsit implicați și mai mult de partea celui de-al Treilea Reich.

În acest moment mi-am îndeplinit o mai veche intenție: mi-am dat demisia. Mihai Antonescu a făcut observația că un funcționar public, fiind mobilizat la postul său, nu-l poate părăsi în timp de război. De aceea, la 6 octombrie, i-am înaintat un memoriu detaliat, în care expuneam argumentele demisiei mele, iar el n-a avut altă alternativă decît să mă lase să plec. Totuși, ca o ultimă lovitură, mi-a scris o scrisoare în care spunea că, ținînd seama de calitatea mea precedentă de secretar general al Ministerului Afacerilor Străine, cu o competență pur administrativă, el nu poate aproba critica mea la adresa „actualei politici externe, care a avut ca rezultat restaurarea granițelor noastre rupte ca urmare a echivocurilor și infamiei noastre interne".

Deși nu avea nici un fel de pretenții față de Uniunea Sovietică, Ungaria i-a declarat de asemenea război și a trimis trupe pe frontul din Rusia. Era cu totul evident că Hitler a fluturat „atuul românesc" în fața guvernului de la Budapesta, iar acestuia îi era teamă că Antonescu va reuși să obțină, prin războiul din est, o revenire asupra

Dictatului de la Viena. Dar de îndată ce ungurii au intrat în luptă, germanii şi-au reformulat intenţiile şi au început să atragă atenţia Bucureştiului că vecinii noştri au intrat în război numai pentru onoarea de a merge alături de aliatul lor, cel de-al Treilea Reich, în timp ce noi, românii luptăm pentru a recuceri provincia noastră pierdută, Basarabia. Cu alte cuvinte, dacă noi sperăm într-o gratitudine a Germaniei pentru perioada socotelilor şi aşezării finale a Europei, atunci trebuie să ne plecăm şi să luptăm pînă la sfîrşit împotriva bolşevicilor cei răi, şi nu doar să ne limităm eforturile la interesele noastre speciale.

Atît de abil a fost în stare Führerul să pună în mişcare Bucureştiul contra Budapestei – şi invers – încît atît ungurii cît şi românii au respins nota britanică de la 30 noiembrie 1941, care le cerea să înceteze ostilităţile împotriva Uniunii Sovietice. Consecinţa a fost declaraţia de război britanică, sosită la 6 decembrie. Dar aceasta nu a fost totul. Cîteva zile mai tîrziu, Hitler a pus la cale o declaraţie simultană de război a României şi Ungariei împotriva Statelor Unite, comunicînd atît guvernului maghiar cît şi celui român că ţara vecină a făcut deja acest gest.

Dar adevăratele sentimente, atît ale României cît şi ale Ungariei, nu puteau fi suprimate. Cînd însărcinatul cu afaceri al Statelor Unite, domnul Benton, a venit să-şi ia rămas bun, Mihai Antonescu a mers pînă-ntr-acolo încît i-a spus: „Aveţi cuvîntul nostru că noi nu vom săvîrşi niciodată nici un fel de act ostil împotriva Statelor Unite". Primul ministru maghiar, Bardossy, a încercat să explice trimisului american la Budapesta că în realitate nu era vorba de o declaraţie de război, ci că, pur şi simplu, guvernul maghiar „consideră că există o stare de război între cele două guverne".

Desigur că Washingtonul, oficial, cunoştea perfect de bine despre ce era vorba. Preşedintele Roosevelt şi Cordell Hull au hotărît să nu ceară, la 13 decembrie la adresa Congresului aprobarea unor declaraţii de război la adresa României, Ungariei şi Bulgariei. Mai tîrziu, cînd a cedat cererilor insistente ale lui Molotov şi şi-a schimbat această hotărîre, în iunie 1942, Roosevelt a avut grijă să pună în evidenţă, în mesajul său către Congres, că toate cele trei

guverne au declarat război Statelor Unite „nu din proprie inițiativă sau ca urmare a dorinței popoarelor lor, ci ca instrumente ale lui Hitler".

*

Nu putea exista nici o îndoială că trupele românești și-au făcut simțită greutatea pe frontul rusesc. Într-o scrisoare personală pe care i-a adresat-o lui Churchill la 4 septembrie, Stalin cita „cele 26 de divizii românești" printre factorii determinanți ai retragerilor sovietice din săptămînile precedente. După aceea, uitînd în aparență contribuțiile sale multiple și importante la distrugerea „celui de-al doilea front" ce existase în Occident pînă în iunie 1940, Stalin insista cu grijă pentru crearea imediată a unui al doilea front în Europa. Situația dictatorului roșu era atît de disperată, încît în cele din urmă a ajuns să lase în grija primului ministru britanic să aleagă dacă cel de-al doilea front trebuie creat în Franța sau în Balcani. Eram, atunci, la începutul toamnei anului 1941 și avea să mai curgă mult sînge.

În decembrie 1942, cînd înaintarea germană fusese oprită, Stalin nu mai pomenea despre un al doilea front în Balcani în discuțiile cu Eden, care sosise la Moscova într-o misiune oficială. De altfel, în acea vreme el cerea nu numai Basarabia, ci anexarea *de facto* a întregii Românii, sub eufemismul „unor înlesniri speciale pentru baze". În telegrama pe care a trimis-o ministrului său de externe, Churchill a respins cu indignare astfel de cereri și a scos în evidență că ele contrazic Pactul Atlantic pe care Stalin însuși îl semnase. El a mers chiar mai departe și a reamintit că Marea Britanie n-a recunoscut extinderile teritoriale săvîrșite de Sovicte „prin acte de agresiune, într-o complicitate rușinoasă cu Hitler". Este necesar să reamintim că Churchill a fost reticent în a ceda lui Stalin și a declara război Românici și Ungarici. De fapt, la 4 noiembrie el i-a adresat un mesaj lui Stalin, într-un ultim efort de a-l convinge pe dictatorul roșu că n-ar fi „în realitate, o afacere bună" pentru englezi de a face un astfel de pas. A scos apoi în evidență că „aceste țări sînt pline de prieteni de-ai noștri; ele au fost copleșite de către Hitler și folosite ca

multe, dar cînd soarta se va întoarce împotriva acestui ticălos, ele vor reveni cu uşurinţă înapoi, de partea noastră". Era un argument excelent în ce-l privea pe Churchill. Hitler avea puţini prieteni atît în România cît şi în Ungaria. Singura problemă era că celălalt ticălos, Stalin, avea şi mai puţini. Argumentul s-a izbit însă de un adevărat zid al surzeniei.

Churchill cunoştea, el însuşi, foarte bine marele prestigiu de care se bucura Anglia atît în România cît şi în Ungaria. El era în deplină cunoştinţă a faptului că România, datorînd atît de mult eforturilor britanice în favoarea ei la sfîrşitului primului război mondial, era foarte preocupată să spele episodul ruşinos al protectoratului nazist, pe care îl cumpărase cu preţul unor pierderi teritoriale atît de grele. El ştia, de asemenea, că era posibil ca Ungaria să meargă foarte departe spre a plăti cîştigurile teritoriale obţinute prin graţia Führerului. Într-adevăr, el avea mijloace excelente de a afla cu exactitate ce se petrece în aceste ţări şi care erau reacţiile opiniei publice de acolo.

Cînd relaţiile diplomatice au fost rupte, s-au creat legături puternice şi solide, de altă natură, permiţînd un flux neîntrerupt de informaţii cu destinaţia Londra. Iuliu Maniu a fost el însuşi unul dintre contactele principale. În octombrie, serviciile germane de contrainformaţii au descoperit că Rică Georgescu, directorul filialei româneşti a societăţii Standard Oil din New Jersey, se afla în contact prin radio cu reprezentanţii de la Istanbul ai Comandamentului din Orientul Mijlociu. Cînd Georgescu a fost arestat, liderul naţional-ţărănist l-a informat pe Antonescu că dacă i se va face proces, el, Maniu, ar trebui citat în calitate de acuzat. Prestigiul şi popularitatea bătrînului bărbat de stat erau atît de mari, încît, în ciuda furiei germanilor, aflaţi la apogeu pe toate fronturile, Antonescu a ordonat procurorului militar să facă astfel cercetările încît Georgescu să nu fie adus niciodată în faţa Curţii Marţiale.

Germanii au luat foarte în serios cazul lui Georgescu, fiind furioşi din cauza amînărilor. Mai tîrziu am aflat de la Mihai Antonescu că Himmler a trimis la Bucureşti un avion special care să-l ducă pe Rică Georgescu în Germania, pentru „un curs mai rapid

al cercetărilor". Guvernul Antonescu a refuzat totuşi chiar şi predarea sa temporară.

Mareşalul Antonescu nu avea sentimentul că în realitate ar fi în război nici cu Marea Britanie, nici cu Statele Unite. Cu multă vreme înainte ca mersul evenimentelor să se întoarcă împotriva lui Hitler, el a manifestat aceasta printr-un număr mare de acţiuni semnificative. De exemplu, spre sfîrşitul anului 1941 el şi-a dat asentimentul pentru plecarea fostului ministru de externe Gafencu care ceruse permisiunea să se stabilească în Elveţia, de unde putea să stabilească în mod discret contact direct cu aliaţii occidentali. El a mers pînă-ntr-acolo încît i-a permis lui Gafencu să-şi transfere în Elveţia, la un curs favorabil, veniturile de la ziarul pe care acesta îl poseda la Bucureşti.

De asemenea, presa guvernamentală a primit ordin să nu atace guvernele de la Londra şi Washington. Cetăţenii britanici şi americani n-au fost internaţi, iar Antonescu s-a abţinut cu multă prudenţă de la a lua orice fel de măsuri de represalii atunci cînd bunurile româneşti au fost blocate în Anglia şi Statele Unite. De fapt, cîştigurile companiilor britanice şi americane, ale căror capitaluri fuseseră investite în petrolul românesc, au rămas disponibile acţionarilor „duşmani" pe toată durata războiului.

Această atitudine s-a datorat în mare parte faptului că mareşalul Antonescu refuza, împotriva oricăror evidenţe, să creadă în solidaritatea guvernului Churchill cu aliatul său accidental, Stalin. Această credinţă s-a manifestat în termeni ce nu puteau fi puşi la îndoială, cu ocazia unei convorbiri pe care a avut-o mareşalul, spre sfîrşitul anului 1942, cu Gheorghiu, unul dintre conducătorii unei mari companii române de exploatare a petrolului, care tocmai se întorsese de la Istanbul, unde avusese contacte cu un reprezentat al intereselor petroliere britanice din România. Gheorghiu i-a comunicat lui Antonescu că purtătorul de cuvînt britanic l-a întrebat ce caută trupele româneşti la Stalingrad. Mareşalul a exclamat: „Bine, dar de ce nu l-aţi întrebat de motivele pentru care britanicii nu bombardează regiunile noastre petrolifere?" Cînd Gheorghiu a răspuns printr-o privire uimită, Antonescu a explicat: „Vă voi spune eu de ce. Pentru

ca germanii să primească de la noi întregul combustibil de care au nevoie pentru a-i înfrînge pe ruşi. Ei bine, acesta este tocmai motivul pentru care noi înşine sîntem la Stalingrad – să-i batem pe ruşi!"

*

Astfel, mareşalul Antonescu refuza cu încăpăţînare să considere România în război cu aliaţii occidentali. Pe de altă parte, informaţiile ce ajungeau la Londra din tot sud-estul Europei relevau de asemenea că această regiune era unul dintre punctele cele mai vulnerabile ale „fortăreţei europene" a lui Hitler.

În Iugoslavia, generalul Mihailovici refuzase să se predea şi rezista în podişul Ravna Gora, în Serbia occidentală. Forţele sale armate îi hărţuiau pe germani într-un război de gherilă. Cunoscuţi sub numele de *cetnici*, luptătorii lui Mihailovici erau purtătorii frumoasei tradiţii a formaţiunilor patriotice sîrbe care operaseră cu atîta succes în războiul de eliberare împotriva turcilor şi în primul război mondial. Ei ameninţau liniile de comunicaţie ale Wehrmachtului şi încurajau rezistenţa populaţiei în întreaga ţară.

Mihailovici a stabilit primul contact prin radio cu guvernul iugoslav în exil la Londra, la 13 septembrie 1941. O lună mai tîrziu, un grup format din căpitanul William Hudson din armata britanică şi doi ofiţeri iugoslavi de stat major au debarcat dintr-un submarin pe coasta dalmată şi au stabilit legături între Cartierul General al conducătorului cetnicilor şi lumea din afară. La 12 ianuarie 1942, Mihailovici a fost numit ministru de război în guvernul iugoslav din exil şi comandant suprem al forţelor iugoslave.

În iulie 1941, o altă organizaţie clandestină a fost organizată de către Tito, care conducea partidul comunist iugoslav. Aceşti „partizani" duceau acţiuni paralele cu cetnicii, în sensul că erau antinazişti, dar tactica lor era mai agresivă, provocînd îngrijorarea crescîndă a germanilor. Informaţiile radiodifuzate de către B.B.C. cu privire la războiul de gherilă din Iugoslavia au fost confirmate la 25 septembrie 1941 printr-un comunicat al Cartierului General German, care recunoştea că trupe „neregulate" au fost bombardate. Între iulie

şi decembrie acelaşi an s-au depus eforturi repetate pentru a coordona acţiunea celor două grupuri clandestine, dar nu s-a putut obţine un rezultat de durată. Cu toate acestea, ambele grupuri au pricinuit destule necazuri comandamentului german.

Situaţia din Croaţia era de fapt atît de haotică, încît italienii au trebuit să renunţe la planul de a-l trimite pe ducele de Spoleto să preia tronul fantomă oferit lui de către Pavelici.

În Albania, mici formaţiuni clandestine activau deja în munţi spre sfîrşitul lui 1941. Grupul cel mai puternic era condus de Abas Kupi, un vechi partizan al regelui Zogu, cel care şi-a cîştigat un renume în apărarea disperată a Durazzo-ului în nenorocita zi de vinerea mare din 1939, cînd un batalion de jandarmi a rezistat timp de 36 de ore în faţa a două divizii italiene. Un alt grup, condus de fruntaşi comunişti, a fost creat în regiunea Korcha şi a operat în contact cu Tito.

Şi în Grecia, aveau să apară curînd mişcări clandestine. În astfel de condiţii nu este de mirare că Churchill a insistat, la prima sa conferinţă strategică cu preşedintele Roosevelt, să se pună problema unor acţiuni militare în sud-estul Europei. La consfătuirea „Arcadia", ţinută în decembrie 1941 la Washington D.C., primul ministru britanic i-a înmînat şefului de stat american un memorandum. Acesta indica Balcanii ca o regiune unde ar putea debarca forţe britanice şi americane suficient de puternice pentru a susţine revolta popoarelor cucerite. Într-un alt memoriu, el a subliniat faptul că evenimentele recente justificau eforturile cele mai susţinute de a antrena Turcia în război. Părerile lui Churchill s-au impus şi conferinţa „Arcadia" a hotărît, printre altele, să înarmeze şi să ajute Turcia. Punctul 17 al planurilor strategice conţinea, printre altele: „În 1943, s-ar putea deschide drumul revenirii pe continent, prin Mediterana, din Turcia în Balcani sau prin debarcări în Europa Occidentală".

SE SCHIMBĂ CURSUL EVENIMENTELOR

După demisie, m-am stabilit la casa de la țară a unchiului meu, la Buftea, în apropierea Bucureștiului. Unchiul meu Barbu Știrbey fusese prietenul și sfătuitorul apropiat al regelui Ferdinand și al reginei Maria. Știrbey a fost acela care l-a convins pe Ferdinand, de origine germană, să se alăture cauzei aliaților, în 1916. Atunci familia Hohenzollern-Sigmaringen s-a supărat și l-a renegat pe Ferdinand, dar hotărîrea profetică a acestuia din urmă a adus țării sale adoptive victoria finală. Știrbey a fost, de asemenea, consilierul intim al cumnatului său, Ionel Brătianu, omul de stat proeminent al României din primul sfert al secolului. Barbu Știrbey a fost astfel unul dintre principalii arhitecți ai României Mari.

Cînd prințul moștenitor Carol și-a abandonat soția, fiul și obligațiile față de stat, pentru a alerga după doamna Lupescu cea roșcată, influența lui Știrbey a fost covîrșitoare în hotărîrea luată de către regele Ferdinand și Brătianu, pentru a deposeda pe Carol de drepturile sale la succesiune. După „restaurația" din 1930, unchiul meu a fost nevoit să plece în exil. El s-a întors în România cînd dezastrul i-a lovit țara – un dezastru pe care el îl prevăzuse încă de pe vremea cînd Carol a uzurpat tronul propriului său fiu.

Deși Știrbey prezidase, pentru o scurtă durată, în 1927, un guvern de coaliție în care Partidul Național-Țărănesc fusese reprezentat, relațiile sale cu Maniu n-au fost deloc prea bune în trecut.

Dar acum, ei erau uniţi atît de poziţia intransigentă pe care o adoptaseră împotriva lui Carol, cît şi de încrederea lor comună în victoria finală a aliaţilor; astfel încît deveniseră foarte apropiaţi.

Maniu venea adesea la Buftea şi în acest fel l-am cunoscut şi eu bine, avînd privilegiul de a-i cîştiga tot mai mult încrederea.

Impresia predominantă pe care şi-o putea face cineva despre Maniu era aceea a rigidităţii. Felul în care vorbea, în care se mişca, felul cum se relaxa erau deosebit de rigide. Nu l-am văzut niciodată aşezat comod într-un fotoliu; întotdeauna se aşeza, bătos, pe scaunul cel mai incomod pe care-l putea găsi. Faţa sa virilă, agreabilă, părea gravată în lemn, iar limpezimea de gheaţă a ochilor săi sporea impresia de răceală şi de atitudine distantă. Am avut împreună discuţii numeroase şi intime. Niciodată nu l-am auzit să ridice glasul. Mai mult, niciodată n-am distins nici cel mai slab semn de aprobare sau dezaprobare, o cît de mică schimbare a expresiei feţei sale. El asculta cu o curtoazie plină de răbdare ceea ce avea de spus interlocutorul său, fără să-l întrerupă vreodată. După ce-l asculta pînă la capăt, el îşi spunea propria părere în cîteva fraze scurte. Tot ceea ce spunea era perfect logic şi existau momente cînd, în numai cîteva cuvinte şi totdeauna într-un mod extrem de politicos, el spulbera anumite teze cu care nu era de acord.

Această rigiditate exterioară dubla rigoarea morală a bătrînului bărbat de stat. Căci Maniu avea o fermitate ireductibilă, o forţă de caracter care putea să-l facă cel mai încăpăţînat dintre oameni. Întreaga sa viaţă fusese concentrată în dragostea pentru ţara sa şi în credinţa sa nestrămutată în principiile democraţiei. Timp de douăzeci de ani a condus lupta împotriva dominaţiei maghiare în Transilvania. Apoi, după primul război mondial, el s-a opus cu fermitate regimului autoritar al lui Ionel Brătianu, apoi dictaturii lui Carol şi, în cele din urmă, dictaturii lui Antonescu. Neînduplecat, el a rezistat injustiţiei, a ignorat insultele şi ameninţările şi a disprețuit recunoaşterea şi puterea. Neacceptînd în nici un caz compromisurile asupra principiilor, a părăsit de două ori guvernul în timpul regelui Carol. El ar fi putut să rămînă prim ministru zece ani şi chiar mai mult, dacă ar fi consimţit să arate numai o oarecare indulgenţă faţă de doamna Lupescu.

Pentru o perioadă de timp depăşind durata unei generaţii, Maniu a fost idolul iubit şi necontestat al Transilvaniei sale natale. Prestigiul şi popularitatea sa s-au extins în întreaga Românie, pînă cînd a devenit în ochii şi mintea întregii naţiuni adevăratul simbol al luptei seculare împotriva tiraniei străine şi indigene.

Propria mea revoltă şi demisie au întrunit aprobarea sa. El a aprobat de asemenea şi momentul ales. Totuşi, el arăta că aceasta nu poate însemna sfîrşitul, ci mai degrabă începutul unei noi acţiuni. În mintea sa nu-şi aveau loc noţiuni ca retragere sau repaus. Reticenţa inactivă era fără sens în concepţia lui: ceea ce conta era să lupţi pentru triumful unei idei. M-a onorat cu încrederea lui şi, chiar de la prima noastră conversaţie, m-a îndemnat să plec în Anglia şi în Statele Unite. Ideea era că eu ar trebui să explic acolo poziţia specială a ţării noastre şi să discut mijloacele de a ne desprinde şi de a ne alătura aliaţilor. Desigur, el admitea că şansele erau încă reduse. „Problema de a răsturna pe Antonescu este simplă" – spunea el –, „dar cu n-am intenţia de a-l răsturna numai de dragul de a o face. Aşa cum stau astăzi lucrurile, germanii ar aduce imediat la putere un guvern al Gărzii de Fier şi aceasta ar însemna sfîrşitul. Căci, vezi dumneata, oricîte greşeli ar fi făcut Antonescu, el a reuşit să menţină frînele guvernării, în timp ce un guvern al Gărzii de Fier în slujba lui Hitler ar fi un guvern român numai cu numele".

În consecinţă, cei de la Londra şi Washington D.C. trebuiau făcuţi să înţeleagă că Iuliu Maniu nu avea intenţia să întreprindă vreo acţiune spectaculoasă, al cărei singur efect ar fi fost întărirea poziţiei germanilor. În schimb, el intenţiona să se abţină de la orice acţiune, atîta timp cît aceasta nu ar fi contribuit efectiv la cauza României şi a aliaţilor.

Eu eram, desigur, gata să întreprind misiunea cu care dorea să mă însărcineze, de îndată ce s-ar fi putut face aranjamentele necesare.

*

Maniu considera că una dintre sarcinile sale imediate era să facă tot ce-i stă în putinţă pentru a-l împiedica pe Antonescu să facă

vreo greşeală ireparabilă. Repetatele lui eforturi de a opri continuarea ostilităţilor pe teritoriul sovietic n-au avut totuşi succes, în cursul anului 1942. Fratele mai tînăr al lui Ionel Brătianu, Dinu, acum şeful partidului liberal, fusese în trecut unul dintre adversarii cei mai categorici ai lui Maniu, dar acum îi acorda sprijinul cel mai susţinut. Ei au adresat, împreună, mai multe memorii mareşalului Antonescu, ale căror copii litografiate au circulat în întreaga ţară şi au fost citate chiar şi de către B.B.C. Unul din memoriile trimise în 1942 spunea limpede: „Continuarea războiului în aceste condiţii nu poate duce la reîntregirea ţării, ci doar la distrugerea ei totală [...] În consecinţă, cît mai este timp, Germania trebuie informată că Dumneavoastră aţi făcut deja tot ce putea România să facă, fără a se expune unui grav dezastru [...] Retrageţi, aşadar, trupele noastre de pe teritoriul rus."

Germanii au protestat imediat, cerînd arestarea imediată a liderilor celor două mari partide politice româneşti, dar Antonescu a refuzat să ia în considerare această solicitare. Totuşi, el a persistat în hotărîrea de a lua parte, în mod masiv, la operaţiunile militare germane în Rusia, în cursul anului 1942.

Rezultatul a fost că floarea tineretului român a devenit carne de tun pe malurile Volgăi şi pînă departe, în Caucaz. Soldaţii noştri au luptat cu vitejie în multe bătălii importante şi au demonstrat un comportament impresionant pe cîmpul de luptă, pînă în momentul cînd pe Frontul de Răsărit s-a declanşat deruta generală. Dar trupele noastre nu s-au lăsat furate de succes, aşa cum se întîmplă uneori cu armatele în ofensivă. Ajunşi pe teritoriul rus, soldaţii au luptat cu o surdă şi încăpăţînată resemnare, simţind că aceasta nu mai era războiul lor. Faptele lor de bravură, deşi trîmbiţate exultant de către presa guvernamentală şi radio, n-au produs nici un entuziasm în ţară. Din contra, populaţia era cuprinsă, tot mai mult, de o neputincioasă indignare.

Am avut prilejul să vizitez diferite regiuni ale ţării, în această perioadă. Peste tot am întîlnit acelaşi climat de profunde resentimente împotriva regimului dictatorial care trimitea fiii, soţii şi taţii să moară în regiuni îndepărtate, pentru a satisface capriciul lui Hitler.

Din cînd în cînd mă întîlneam şi cu unii şefi militari importanţi. Chiar şi cei pe care îi ştiam apropiaţi lui Antonescu deplîngeau

participarea noastră în continuare la războiul împotriva Rusiei. Am aflat astfel că generalul Iacobici a demisionat din calitatea sa de şef al Statului Major, refuzînd să participe într-un fel oarecare la trimiterea de divizii necorespunzător echipate pe frontul rusesc. Mai tîrziu, cînd frontul a fost împins pînă la Cotul Donului şi la porţile Stalingradului, mai mulţi ofiţeri superiori mi-au vorbit despre condiţiile inumane de trai ale trupelor noastre în acele regiuni îndepărtate, unde murdăria, praful, noroiul şi paraziţii erau inamici mai răi decît însăşi Armata Roşie.

Maniu era foarte exact informat despre degradarea constantă a moralului. El ştia că mareşalul Antonescu personal i-a scris lui Hitler, atrăgîndu-i atenţia asupra poziţiei precare a diviziilor româneşti care – lipsite atît de blindate, cît şi de material antitanc – erau în acelaşi timp răspîndite de-a lungul unui sector foarte lung de pe frontul Donului. Führerul i-a răspuns că nu avea de ce să se teamă, considerînd că „ultimele rezerve sovietice" erau angajate pe frontul de la Stalingrad. La începutul lui septembrie 1942, Maniu mi-a declarat cu o îngrijorare profundă: „Eu consider pierdute armatele noastre din Rusia".

În mod bizar, la Bucureşti, oamenii păreau a fi mult mai interesaţi de ceea ce se întîmpla pe frontul din deşertul african, decît de evenimentele de pe frontul rusesc. Îmi amintesc foarte bine de acea duminică din iunie 1942, cînd consternarea a devenit generală în momentul în care radio-ul german a anunţat triumfător căderea Tobruk-ului. Această stranie dihotomie mentală, care ducea la apatie acolo unde era vorba de cauza noastră evidentă, dar provoca entuziasm faţă de o cauză care era a noastră numai într-o gîndire impusă de dorinţă, era poate criticabilă. Totuşi, era un fapt real. În toamna lui 1942 puţini oameni din România mai credeau încă în victoria finală a lui Hitler, iar şi mai puţini erau aceia care sperau în ea. În aceste împrejurări, victoria britanică de la El Alamein şi debarcarea anglo-americană în Maroc şi Algeria au stîrnit o adevărată exaltare la Bucureşti. Iniţiativa trecuse în mîinile aliaţilor şi lucrurile au început să se pună în mişcare în zona Mării Mediterane. Cînd, după numai trei săptămîni, s-a aflat că diviziile noastre răspîndite pe un front subţire la Cotul Donului au fost împrăştiate de blindatele sovietice,

în România nu s-a sesizat imediat întreaga semnificaţie a dezastrului. Donul şi Volga păreau, de fapt, mult mai îndepărtate decît Mediterana şi, chiar şi după deruta de la Stalingrad, oamenii continuau să spere că englezii şi americanii vor sosi în România înaintea Armatei Roşii.

*

Schimbarea bruscă a situaţiei militare, înregistrată la sfîrşitul anului 1942, n-a întîrziat să-şi manifeste consecinţele politice în România şi în ţările învecinate. Fiecare dintre guvernele satelite începea acum să caute salvarea prin apropierea de guvernele aliaţilor occidentali, în special de cel britanic. Pentru toţi, Churchill era personalitatea-cheie din tabăra aliaţilor. Căci el era cel care – după ce inspirase rezistenţa încununată de succes a Angliei în momentul cînd se găsea singură – îşi trimitea acum cuvintele magice prin eter şi expunea intenţia aliaţilor de a elibera Europa. Evidenta superioritate a emisiunilor B.B.C. faţă de cele ale Vocii Americii a continuat să contribuie la creşterea prestigiului primului ministru britanic în rîndul ascultătorilor „inamici", umbrind cu mult pe preşedintele Statelor Unite. De fapt, în partea noastră de lume nimeni nu se îndoia că strategia aliaţilor era dictată de Churchill. Nu făcuse el eforturile disperate de a salva Europa de sud-est, atunci cînd Marea Britanie era încă atît de slabă? Desigur, acum cînd vîntul îi suflă din nou în pînze, el se va întoarce în Balcani.

A doua zi după debarcarea în Africa de Nord franceză, B.B.C. a transmis o cuvîntare a lui Churchill care, pentru întîia oară, menţiona în mod public „punctul vulnerabil al Axei". În această cuvîntare, el a subliniat: „Crearea unui front mediteranean, ca şi a unui front pe coasta Atlanticului sau a Canalului, ne va oferi în mod evident o vastă libertate de manevră". Atît opinia publică, cît şi conducătorii ţărilor satelite au fost puternic impresionaţi. Trei săptămîni mai tîrziu, Churchill a adresat lumii o cuvîntare radiodifuzată în care a lansat un apel serios către poporul italian, pe care l-a absolvit în mod virtual de orice responsabilitate, declarînd că „un om şi numai un singur om" l-a adus în situaţia tristă în care se găsea în acel moment.

Rezultatul a fost că la Bucureşti, ca şi la Budapesta şi la Sofia, s-a vădit mai puţină preocupare faţă de semnificaţia şi implicaţiile formulei „capitulării necondiţionate", a cărei proclamare la Casablanca o determinase preşedintele Roosevelt, decît faţă de rezultatul posibil al vizitei oficiale a lui Churchill în Turcia, vizită pe care acesta a făcut-o imediat după Conferinţa de la Casablanca. Este adevărat că în comunicările făcute guvernelor maghiar, român şi bulgar, ca urmare a convorbirilor de la Adana, guvernul de la Ankara a evitat cu grijă să dea impresia că Turcia ar putea să intre curînd în război. Totuşi, faptul că Sir Alan Brooke, şeful Statului Major Imperial, precum şi generalii Alexander şi Maitland Wilson s-au întîlnit la Adana cu mareşalul Ciakmak şi cu toate autorităţile militare turce, vorbea de la sine. Turcii subliniau faptul că Churchill şi-a expus părerea cu privire la o nouă organizare a Europei, la sfîrşitul războiului, proiect bazat pe confederaţii de state, aparţinînd toate Consiliului Europei, alături de marile puteri şi avînd drepturi egale. Se dădea foarte mult impresia că i s-ar fi acordat Turciei misiunea de a readuce la turmă oile rătăcite prin intermediul acestor viitoare confederaţii.

În cuvîntarea sa radiodifuzată de la 21 martie 1943, Churchill a schiţat în mod public planurile sale privitoare la reorganizarea Europei. Obiectivul părea să fie foarte serios: cu un an în urmă, guvernele grec şi iugoslav din exil semnaseră la Londra un pact prin care stabileau în principiu, între ele, legături federale, iar guvernele din exil ale Poloniei şi Cehoslovaciei au semnat un pact similar.

Preşedintele Beneş a făcut publice amănuntele planurilor privitoare la crearea de unităţi federale în Europa. El a scos în evidenţă că – pe lîngă confederaţiile germanică şi scandinavă – au fost proiectate o confederaţie danubiană şi una balcanică. Sub influenţa dezastrului de la Stalingrad, conducătorii ţărilor satelite şi-au îndreptat privirile spre aliaţii occidentali, în speranţa că aceştia din urmă intenţionează în mod real să creeze o ordine europeană ce va garanta independenţa ţărilor mici. Din acest punct de vedere, ei erau pe deplin pregătiţi să se lase la discreţia Occidentului, condiţiile în care li se acordau garanţii că ţările lor nu vor fi ocupate de către Armata Roşie.

LA DATORIE

Lui Mihai Antonescu – vicepreşedinte al Consiliului de Miniştri şi ministru de externe – i-a revenit sarcina de a pune în aplicare noua politică a guvernului. De aceea, el avea să depună toate eforturile pentru a scoate ţara din război; şi mulţi credeau că aceasta reprezenta o politică personală, pe care el încerca să o realizeze în spatele tizului său, mareşalul. Dar nu era aşa, deşi chiar şi germanii aveau această impresie eronată. Hitler îi clasifica pe români după aspectul lor fizic: mareşalul Antonescu, cu ochi albaştri, cu păr blond şi pielea albă, era arianul în care puteai să ai încredere deplină. Mihai Antonescu, cu faţa negricioasă, cu ochii şi părul precum cărbunele, era „ţiganul", şiret. Führerul nu concepea că mareşalul Antonescu ar putea pune salvarea propriei sale ţări mai presus de loialitatea faţă de el.

În ce-l priveşte pe Mihai Antonescu, el nu avea o pricepere sau o experienţă politică reală. Asemeni mareşalului, el credea că aliaţii occidentali erau mai preocupaţi să oprească invazia Sovietelor în Europa decît să distrugă regimul hitlerist. El n-a reuşit să înţeleagă că graba era esenţială şi că, în aceste împrejurări, cuvintele contau mult mai puţin decît faptele. El şi-a redus eforturile de a stabili contacte cu aliaţii prin sondări paralele făcute la Ankara, Lisabona şi Stockholm, ca şi în Elveţia şi la Vatican. Trebuie să spun totuşi, pentru a-i face dreptate lui Mihai Antonescu, că el avea un plan care ar fi putut reuşi într-o anumită conjunctură. Din nefericire, planul său

implica în mod nemijlocit cooptarea lui Mussolini, care punea propria sa persoană mai presus de interesele Italiei. Mai tîrziu, planul s-a izbit de condiţiile ne-politice, rigide, ale „capitulării necondiţionate", care au făcut ca „soluţia" italiană să nu-şi poată produce efectul deplin.

Pe la sfîrşitul anului 1942 Mihai Antonescu a conceput ideea de a convinge guvernul italian să ia iniţiativa unei acţiuni prin care Italia, Bulgaria, Ungaria şi România ar fi urmat să înceteze în mod simultan ostilităţile, de comun acord cu aliaţii. El a cîştigat pentru punerea în aplicare a acestei idei pe ministrul italian la Bucureşti, Bova Scoppa, care, la 15 ianuarie 1943, a plecat la Roma pentru a înfăţişa guvernului său propunerea lui Antonescu. În cartea sa *Colloqui con due dittatori*, Bova Scoppa arată că Ciano considera această chestiune atît de importantă, încît el s-a dus imediat să-l vadă pe Duce şi să-i arate personal raportul lui Scoppa. În ce-l priveşte pe Ciano, acesta a notat în *Jurnalul* său, la data de 20 ianuarie 1943, că s-a folosit de ocazia propunerii româneşti pentru a supune atenţiei socrului său întreaga problemă a continuării războiului. Prima reacţie a Ducelui a fost de a spune că germanii erau încă departe de a fi învinşi, dar a ascultat cu atenţie şi n-a făcut nici o obiecţie, nici chiar atunci cînd Ciano a venit pe faţă cu ideea că guvernul fascist ar trebui să stabilească un contact direct cu aliaţii. Cu toate acestea, Mussolini a respins propunerea lui Antonescu, spunînd că Dunărea nu era drumul pe care Italia era menită să-l urmeze.

Iată comentariul eliptic al lui Ciano, aşa cum l-a exprimat în *Jurnalul* său: „Să nu ne legăm la cap mai înainte să ne doară, dar să privim situaţia în mod realist şi să ne reamintim că mila se naşte din propria ta casă." În mai puţin de trei săptămîni el a fost demis de către Duce şi cînd l-a văzut mai tîrziu pe Bova Scoppa, în iunie următor, i-a declarat că motivul căderii sale în dizgraţie a fost faptul că a susţinut prea călduros propunerea românească.

După dezastrul germano-italian din Tunisia, Mihai Antonescu a făcut o nouă încercare şi Bova Scoppa a plecat din nou la Roma cu un raport în care revenea asupra propunerii, într-o manieră mult mai presantă. Textul acelui raport a fost remis mai întîi regelui Italiei,

care la 3 iunie l-a informat pe Bova Scoppa, prin ministrul casei regale, că aprobă pe deplin propunerea şi că stăruie ca raportul să fie prezentat lui Mussolini cît mai curînd posibil. Ministrul de externe Bastianini, care a primit raportul la 5 iunie, i-a declarat lui Bova Scoppa: „E greu să nu fii de acord cu el." La 15 iunie, Bastianini i-a comunicat că Mussolini era de acord cu Mihai Antonescu în mai multe puncte, dar că dorea să mai aştepte încă două luni înainte de a iniţia orice acţiune diplomatică. De asemenea, Ducele l-a invitat pe Mihai Antonescu să-i facă o vizită. Cînd Mihai Antonescu l-a întîlnit pe Mussolini, la 1 iulie, acesta din urmă a insistat pentru amînarea termenului cu încă două luni. Dar, după numai o lună, Ducele a fost măturat de pe scena politică.

Imediat după căderea lui Mussolini, Mihai Antonescu a adresat un apel urgent către ministrul de externe al lui Badoglio, Guariglia: „... Eu consider că este în interesul Italiei şi al nostru să ne unim destinele şi să ieşim împreună din situaţia în care ne-a adus tragedia evenimentelor. Anglia şi Statele Unite n-au interes să agraveze situaţia din Balcani. Dacă acţionăm prompt, putem să-i punem pe germani în faţa unui *fait accompli*." Noul ministru de externe italian a răspuns la 30 iulie, curtenitor dar evaziv şi evitînd în mod evident să adauge probleme noi celei deja irezolvabile cu care se confrunta guvernul său în acel moment. De fapt, ameninţaţi de un act iminent de forţă din partea germanilor, italienii nu puteau să întrevadă nici o schimbare în atitudinea englezilor şi americanilor, care se situau ferm pe poziţiile „capitulării necondiţionate".

Trebuie să admitem că şi în cazul în care ar fi încercat să procedeze astfel, Guariglia nu putea să pună în aplicare sugestiile lui Mihai Antonescu. Căci, atunci cînd trimisul special al lui Badoglio – generalul Castellano – s-a întîlnit cu reprezentanţii aliaţilor la Lisabona în ziua de 19 august, acesta a constatat că aceştia nu erau împuterniciţi să discute nimic altceva decît capitularea necondiţionată a Italiei. De aceea, Castellano s-a aflat în imposibilitate de a îndeplini partea cea mai importantă a misiunii sale, care consta în a oferi participarea forţelor armate italiene în războiul împotriva germanilor şi de a discuta mijloacele practice care să asigure cea mai eficientă

punere în aplicare a acestei colaborări. În aceste împrejurări, a devenit imposibil să se exploateze la maximum senzaţionala hotărîre a Italiei.

*

Eu mă găseam într-o poziţie care-mi permitea să urmăresc de foarte aproape evoluţia eforturilor lui Mihai Antonescu. La insistenţa lui Maniu, care mă presa din nou să plec în Occident în perioada debarcărilor din Africa de Nord, am cerut un paşaport. Mihai Antonescu m-a anunţat că doreşte să mă vadă şi să discute problema cu mine. Nu ne mai întîlnisem din momentul demisiei mele şi el s-a simţit obligat să înceapă printr-o lungă pledoarie în favoarea regimului. A făcut tot ce a putut pentru a explica şi a scuza erorile trecutului şi a accentuat perspectivele promiţătoare ale intenţiilor sale. Spunea că este hotărît să scoată România din război.

După această primă întîlnire, l-am mai văzut din cînd în cînd şi, deşi căuta tot felul de pretexte pentru a amîna acordarea paşaportului meu, a continuat să-mi dea tot mai multe amănunte despre conversaţiile sale cu Tanriöer, ambasadorul turc şi despre mesajele pe care încerca să le trimită la Londra şi Washington prin intermediul guvernului de la Ankara. A vorbit mult mai vag despre eforturile sale vizînd Italia şi după un timp mi-am dat seama că el amîna plecarea mea cu scopul ca legăturile pe care îşi dădea seama că intenţionam să le realizez în folosul opoziţiei să nu împiedice propria sa acţiune care – credea el – trebuia să reuşească în cele din urmă.

Mihai Antonescu mi-a declarat direct că el ar fi dispus să colaboreze cu forţele opoziţiei şi că simte că este de datoria lui să uşureze propriile mele încercări de a intra în contact cu aliaţii, în folosul lui Maniu şi al opoziţiei. Apoi, către sfîrşitul lui mai, mi-a propus dintr-o dată să mă numească ministru la Ankara. I-am reamintit că eu cerusem un paşaport în condiţiile cunoscute şi că aceasta nu avea nimic de a face cu o misiune oficială. A răspuns că nu-mi cere să servesc guvernul actual şi că era gata să mă scutească

de orice obligaţii faţă de el însuşi şi faţă de Mareşal, înţelegînd ca în funcţia pe care ar fi urmat să o ocup conştiinţa să-mi fie singurul ghid.

Era ceva cu totul fără precedent şi m-am adresat lui Maniu, cerîndu-i sfatul. Fără nici o ezitare, acesta a spus: „Dacă eşti pregătit să nesocoteşti orice consideraţie a disciplinei administrative şi să dai la o parte orice superstiţii birocratice, ar trebui să accepţi. Noi avem nevoie urgent de o legătură demnă de încredere cu aliaţii şi probabil că dumneata vei avea posibilităţi mai mari de comunicare cu România, dacă vei accepta un post oficial." Oprindu-se puţin pentru ca vorbele lui să-şi facă efectul, a adăugat: „De altfel, dacă vei constata – odată ajuns la Ankara – că Antonescu încearcă să-şi retragă cuvîntul, vei putea să-ţi dai demisia imediat".

Numirea mea a fost hotărîtă în principiu, iar guvernul turc şi-a dat imediat acordul. Totuşi, au trecut mai mult de trei luni înainte ca ea să devină efectivă. Explicaţia dată de Mihai Antonescu arăta că el dorise să facă cunoscută numirea mea ca parte a unei serii mai largi de numiri şi schimbări diplomatice, pentru a nu trezi suspiciunea germanilor. Printr-o coincidenţă bizară, numirea mea a devenit astfel efectivă numai după căderea lui Mussolini. Dar, oricum, Mihai Antonescu şi-a ţinut cuvîntul şi am aflat de la Tanriöer că fusese însărcinat să informeze guvernul turc că eu va trebui să fiu considerat ca un reprezentant al naţiunii române şi nu al guvernului Antonescu. De asemenea, mai tîrziu, atîta timp cît au rămas la putere, cei doi Antonescu n-au făcut nimic pentru a împiedica activităţile mele în Turcia. Mai mult decît atît, Mihai Antonescu a sfîrşit prin a mă împuternici să informez pe aliaţi că „actualul guvern se consideră în funcţiune numai pentru a asigura ordinea şi că va ceda imediat frînele unui guvern aprobat de către englezi şi americani".

Cînd m-am dus să-l văd, cu puţin timp înainte de a părăsi ţara, mareşalul Antonescu s-a exprimat mai puţin clar. Dar a arătat limpede că era conştient de condiţiile în care primisem numirea, avertizîndu-mă că Ankara şi Instanbulul gem de spioni germani şi recomandîndu-mi să acţionez tot timpul cu multă precauţiune. Apoi, asemeni lui Mihai Antonescu, el a încercat să-mi explice propria lui poziţie. „Eu n-am crezut niciodată că Anglia ar putea fi învinsă" – a

spus el. „A trebuit să mă sacrific şi să fac o politică iniţiată de regele Carol, pe care nu cred că ar fi posibil s-o schimb fără a provoca o ocupaţie germană completă. Datorită mie au rămas intacte cel puţin organizarea noastră statală şi economia noastră. Deşi eu nu pot spune aceasta cu voce tare, de teamă că germanii mi-ar cere să trimit trupe proaspete pe front, eu pot să-ţi spun dumitale că am refăcut complet armata noastră după eşecurile din anul precedent, şi acum avem 21 de divizii disponibile, complet echipate, cu excepţia blindatelor."

Acesta era un lucru îmbucurător. El confirma ceea ce ministrul de externe îmi spusese cu o zi înainte, pentru a înţelege că guvernul avea mijloacele să reziste unui puci german, dacă el s-ar produce.

Mareşalul m-a condus apoi în faţa unei hărţi enorme, ce acoperea un întreg perete al biroului său. Mi-a atras atenţia asupra unei linii sinusoidale care evolua de-a lungul Niprului, şi peste care se suprapunea o a doua linie, în zig-zag, care reprezenta frontul german. Vezi dumneata – a spus el amărît – această linie grotescă este opera Führerului, care insistă să conducă el însuşi acţiunile fiecărei unităţi separate, de la cartierul său general situat departe, în spate, şi refuză cu încăpăţînare să dea ordine pentru o retragere ordonată". După aceasta s-a lansat într-o critică generală acerbă la adresa strategiei lui Hitler care, spunea el, consta în răspîndirea forţelor germane în întreaga Europă, în loc de a crea puncte puternice şi rezerve masive. A reamintit dictonul lui Napoleon: „Cel care doreşte să fie puternic peste tot, în acelaşi timp, este slab peste tot".

„Punctul cel mai slab al Europei lui Hitler" – a adăugat mareşalul – „îl constituie Balcanii". M-a dus în faţa altei hărţi care reprezenta regiunile ocupate de cetnici şi de partizanii din Iugoslavia, precum şi amplasamentele a numeroase divizii ale Wehrmacht-ului, angajate în lupta împotriva lor. „Poţi să vezi dumneata însuţi" – a conchis el.

Revăzînd notele pe care le-am făcut imediat după această conversaţie cu mareşalul Antonescu, ce avusese loc la 1 septembrie 1943, am constatat că ele s-au încheiat cu următoarea remarcă: „Ne-am întors la punctul de plecare – Mareşalul speră să fie acceptat de către englezi şi americani".

*

Dacă aceasta era starea de spirit a celor doi Antonescu, nu este greu de imaginat ce gîndea opoziţia şi partizanii tot mai numeroşi ai celor doi conducători ai principalelor partide politice. B.B.C. a transmis ascultătorilor săi din România profeţia făcută de Churchill, în cuvîntarea sa de la Guildhall, de la 30 iunie 1943: „Vor fi lupte grele în Mediterana şi în alte părţi, înainte de a cădea frunzele, la toamnă". Peste tot în Bucureşti puteai să auzi oamenii repetînd aceste cuvinte profetice. Circula o glumă deocheată, care a avut însă un succes enorm în acea vreme. Două adolescente priveau statuia unui atlet grec, acoperit doar cu o frunză de viţă: „Şi ele aşteaptă cu ardoare să cadă frunzele!". Asaltul asupra Siciliei şi căderea lui Mussolini au făcut să crească speranţele.

Cînd am fost să-l văd pe Maniu pentru ultima dată, la scurtă vreme înainte de a părăsi ţara, el mi-a declarat că pot să-i informez pe aliaţi că totul era gata pentru o debarcare aliată în Balcani. În România – a adăugat el – opinia publică aşteaptă cu nerăbdare evenimentul; conducătorii opoziţiei sînt deja de acord asupra noului guvern; şefii militari erau gata să acorde tot sprijinul. El a arătat clar că nu se punea problema să se aştepte pînă cînd Aliaţii ar fi ajuns la Dunăre, dar că momentul cel mai bun i se pare lui a fi acela cînd aliaţii vor intra în Bulgaria. Atunci nu va mai exista nici o îndoială că turcii vor intra şi ei în luptă şi că flota aliată va fi liberă să intre în Marea Neagră.

Deoarece eram departe de a fi convins că guvernul Antonescu va ceda frînele la timp, l-am întrebat pe Maniu cum îşi propune răsturnarea lui – de sus, sau de jos? Fără a ezita, a răspuns cu un zîmbet abia perceptibil: „De sus".

Ulterior, cînd am fost primit în audienţă de către rege, am înţeles de ce fusese Maniu atît de categoric. Regele Mihai mi-a vorbit în acelaşi mod hotărît ca şi şefii opoziţiei. Tînăr, înalt şi frumos, cu o înfăţişare deschisă, cuceritoare, regele Mihai îşi cîştigase de multă vreme un loc deosebit în inima poporului său. Toată lumea ştia că el era virtualmente un prizonier şi, de fapt, poporul prefera să ştie că

fusese ţinut deoparte şi că, astfel, nu avea nici o răspundere faţă de ceea ce s-a petrecut în ţară. Chiar şi propriul său tată îl ţinuse în mod intenţionat în afara afacerilor curente vitale, iar după ce Carol fusese îndepărtat, tînărul Mihai a preluat funcţiile regalităţii într-un mod pur formal. Antonescu îl trata cu o desconsiderare care se apropia de dispreţ. Era privat chiar şi de informaţiile cele mai elementare. Pentru a da un singur exemplu, de necrezut dar absolut real, tînărul rege a aflat despre intrarea României în război numai din ziare.

Mareşalul Antonescu îşi avea proprii săi oameni de încredere la palat pentru a se asigura că Mihai era menţinut tot timpul sub control. Existau totuşi în anturajul regelui doi sau trei tineri care îi erau absolut loiali şi apropiaţi. Unul era Stîrcea-Mocsoni, din Ministerul Afacerilor Străine, ataşat regelui; el l-a prezentat regelui pe unul dintre funcţionarii tineri cei mai capabili din acest minister, Grigore Niculescu-Buzeşti. Acesta din urmă a început să vină frecvent la palat pentru a raporta despre evenimentele de peste graniţă şi pentru a iniţia pe tînărul rege în amănuntele afacerilor străine şi ale politicii. Prin Niculescu-Buzeşti şi Stîrcea-Mocsoni s-a stabilit un contact constant între rege şi Maniu.

Regele Mihai fusese informat asupra tuturor aspectelor misiunii mele în străinătate. El mi-a cerut să mă consider ca reprezentantul său personal şi să acţionez în consecinţă; în urma acestei învestituri, am luat cu mine un cod special, pentru a menţine contactul secret prin Niculescu-Buzeşti. Poziţia regelui era clară: el era pe deplin de acord cu şefii opoziţici, era gata să acţioneze hotărît şi putea să conteze pe loialitatea armatei. Mai mult decît atît, el reprezenta singura instituţie legală şi legitimă din punct de vedere constituţional în România.

Am avut de asemenea convorbiri îndelungate cu Dinu Brătianu şi cu vicepreşedintele Partidului Naţional-Ţărănesc, Ion Mihalache. Acesta din urmă, care continua să poarte costumul pitoresc al ţăranilor români, mi-a vorbit de un mesaj pe care tocmai îl primise din Elveţia; ca urmare a ultimelor sale discuţii cu oamenii de legătură englezi şi americani, Gafencu a comunicat că România ar trebui să capituleze imediat. Mihalache şi-a exprimat profunda sa îngrijorare şi mi-a cerut să caut să aflu cît mai repede posibil dacă aliaţii

occidentali ne cer cu adevărat un gest hazardat, care ar putea să aibă drept rezultat o ocupaţie germană totală şi pierderea armatei.

Şi astfel am plecat în Turcia, acasă totul fiind pregătit.

Cu alte cuvinte, se făcuseră pregătiri serioase şi se aştepta semnalul de afară. Obiectul propriei mele misiuni era, tocmai acela de a căuta să obţin şi să comunic asigurarea necesară în privinţa intenţiilor aliaţilor.

PUNCTUL VULNERABIL: BALCANII

România nu era singura țară care încerca cu disperare să scape de cătușele lui Hitler. În Ungaria, de asemenea, cercurile conducătoare erau în mod predominant procengleze și antinaziste. La fel ca și în România, elementele prohitleriste erau reprezentate aproape în întregime de o organizație extremistă de huligani – cunoscută sub numele de partidul săgeților încrucișate, care parodia Garda de Fier din România – și de către anumiți maghiari de origine germană, cum era fostul prim ministru Imrédy, șeful așa-numitului Partid al Reînnoirii.

Opinia publică proaliată din Ungaria nu a fost în nici un fel influențată de faptul că datora succeselor militare și politice ale lui Hitler recîștigarea celei mai mari părți a teritoriilor pe care Ungaria le pierduse la Trianon. Dimpotrivă, de îndată ce perspectivele victoriei finale ale Axei deveneau tot mai sumbre, apărea tot mai urgentă pentru Ungaria încercarea de a șterge din amintire acest fapt și de a obține acceptarea de către Aliații occidentali a noii sale situații teritoriale.

Încă de la sfîrșitul anului 1940, aderarea Ungariei la Pactul Tripartit a fost atacată de către Tibor Eckhardt, șeful Partidului Micilor Agrarieni, și de către contele Bethlen, bătrînul și marele om de stat al vieții politice maghiare. La scurtă vreme după aceasta, guvernul a consimțit în mod secret la plecarea lui Tibor Eckhardt în

Statele Unite, unde urma să reprezinte în mod semioficial interesele Ungariei. Urmaşii săi la conducerea Partidului Micilor Agrarieni, Zóltan Tildy şi Bela Varga, au continuat să se opună alianţei cu Germania. Eforturile lor se derulau în colaborare cu acelea ale Partidului Social-Democrat. Un memoriu semnat de către conducătorii opoziţiei a fost înmînat primului ministru al Ungariei în 1943. El susţinea în mod deosebit că Ungaria „trebuie să accepte mai curînd un conflict cu Germania decît să lupte împotriva anglo-saxonilor".

Regentul, amiralul Horthy, era un admirator fervent al Angliei. El nutrea acelaşi fel de iluzii ca şi mareşalul Antonescu şi îşi închipuia că este o dogmă imuabilă a politicii engleze aceea de a susţine micile ţări care au luptat împotriva Uniunii Sovietice, de îndată ce va trece războiul. Încrezător în această concepţie, grija principală a amiralului Horthy după 1942 a fost de a evita ca oameni total devotaţi Germaniei să ocupe poziţii-cheie în Ungaria, ceea ce ar fi putut zădărnici încercările de a adopta o politică corespunzătoare evenimentelor militare. Pe linia acestei preocupări, el a favorizat alegerea fiului său, István Horthy, ca viceregent şi deci ca succesor al său, în februarie 1942. Trebuie notat că István Horthy a fost caracterizat de către Goebbels în *jurnalul* său, la data de 1 aprilie 1942, în următorii termeni: „Tînărul Horthy este un hotărît proevreu şi doreşte puţine relaţii cu Axa".

În august acelaşi an, viceregentul Horthy, care era un pilot experimentat, a murit într-un misterios accident de aviaţie. În Ungaria, părerea generală a fost că fusese vorba de un joc murdar şi – pe baza principiului *id fecit cui prodest* – ungurii îi socoteau răspunzători pe germani.

Între timp, în martie 1942, amiralul Horthy l-a demis pe primul ministru Bárdossy şi l-a înlocuit cu Miklos Kállay, ale cărui sentimente proaliate erau cunoscute chiar şi de Goebbels, dacă ne luăm după cele notate în *jurnalul* său.

În memoriile sale intitulate *Prim-ministru maghiar*, Kállay povesteşte amănunţit eforturile depuse de el pentru a realiza principala sarcină şi obiectivul de prim-plan al guvernului său, care consta, după propriile sale cuvinte, chiar şi cu riscul unei reacţii naziste, „în

a apăra naţiunea prin legături cu aliaţii, în scopul de a preîntîmpina distrugerea şi mai mare ce ne ameninţa din partea Rusiei".

Asemeni lui Mihai Antonescu, cu ocazia vizitei sale din aprilie 1943, Kállay a încercat să-l cointereseze pe Mussolini într-o iniţiativă italiană, cu scopul de a scoate pe aliaţii lui Hitler din tabăra acestuia. Mai tîrziu, tot la fel ca şi vicepremierul român, el a abordat guvernul Badoglio în acelaşi scop; dar Badoglio, el însuşi, încurcat în plasa „capitulării necondiţionate", l-a trimis la plimbare. Mereu, asemeni omologului său român, Kállay a făcut toate eforturile pentru a realiza legături şi a obţine o înţelegere cu aliaţii occidentali. Miniştrii plenipotenţiari maghiari la Berna, Lisabona şi Stockholm, György Bessenyey, Andor Wodianer şi Anton Ullein-Reviczky, care se bucurau de încrederea sa deplină, au încercat în mod disperat să ajungă la o înţelegere concretă cu reprezentanţii britanici şi americani cu care au venit în contact.

Dar acţiunea cea mai însemnată a lui Kállay, în acest sens, a fost cea pe care a încercat-o la Istanbul faţă de britanici. În ianuarie 1943, de comun acord cu şeful Marelui Stat Major maghiar, el a trimis pe Andrasz Frey, directorul de politică externă al gazetei maghiare „Magyar Nemzet", cu o misiune specială în Turcia. Frey i-a informat pe reprezentaţii britanici că Ungaria nu se va opune forţelor anglo-americane, dacă acestea ar ajunge la graniţele ei. El era, de asemenea, împuternicit să declare că guvernul maghiar este gata să facă aranjamente cu aliaţii occidentali, în vederea unei acţiuni împotriva germanilor. Mai tîrziu, în august 1943, consulul general maghiar de la Istanbul, împreună cu Ladislas Veres, pe care Kállay îl trimisese special de la Budapesta, au informat în mod formal pe Sterndale-Bennett, consilierul ministrului britanic, că guvernul ungar era gata să capituleze pe baza declaraţiei făcute în martie de către Frey. Acest eveniment important a fost imediat raportat conducătorilor aliaţi întruniţi atunci la Quebec, dar n-a avut nici un efect asupra punctului de vedere al preşedintelui Roosevelt, asupra căruia voi reveni.

Lucrul cel mai important de notat în legătură cu această problemă este faptul că, aşa cum notează Kállay în amintirile sale:

„dacă trupele engleze şi americane ar apărea la frontierele noastre, armata maghiară se va supune ca un singur om regentului şi guvernului şi se va preda fără să tragă un glonte sau va trece de partea aliaţilor, dacă i se va ordona să procedeze astfel".

*

În mare măsură, aceeaşi situaţie exista şi în Bulgaria, unde personalităţi marcante ale vechilor partide democratice, precum liderul agrarian Petkov şi conducătorul democrat Muşanov, aveau păreri asemănătoare cu Maniu şi Brătianu din România. Începînd din 1942 aceşti oameni – şi alţii care simţeau la fel ca şi ei – îşi dădeau seama că trebuie să se depună toate eforturile pentru a scoate cît mai repede cu putinţă Bulgaria de sub dominaţia nazistă. Conducătorul aripii de stînga a partidului agrarian, G.M. Dimitrov, părăsise ţara cu un an înainte şi se afla, la Cairo, în contact direct cu reprezentanţii militari şi politici britanici de acolo, gata să acorde sprijinul marelui său prestigiu în Bulgaria, în momentul în care se putea conta pe o debarcare aliată.

Regele Boris, omul care ar fi putut realiza cel mai uşor această schimbare dorită, nu rămăsese nici el inactiv. După Stalingrad, el concepuse planul de a numi un guvern „al înţelegerii naţionale", sub conducerea socialistului Pastukhov, pentru a scoate Bulgaria din război. Şi el avusese aceleaşi idei ca şi Mihai Antonescu şi Kállay, şi anume de a încerca să-i determine pe italieni să ia iniţiativa îl contactase în secret pe socrul său, regele Victor-Emanuel. Agentul de legătură între cei doi regi era principesa Mafalda de Hessa, fiica unuia şi cumnata celuilalt. Atît în ţară cît şi peste hotare, acţiunea regelui Boris făcuse deja anumite progrese pe la sfîrşitul lui 1943; întorcîndu-se dintr-o vizită la cartierul general al lui Hitler, Boris a murit în împrejurări misterioase. Imediat s-a răspîndit zvonul că îl otrăviseră germanii şi, deşi niciodată nu s-au găsit dovezi, toată lumea din Bulgaria i-a dat crezare. Însuşi faptul că acest zvon s-a răspîndit şi a prins constituie cel puţin o indicaţie a intenţiilor pe care poporul le atribuia regelui. Şi, în orice caz, faptul că Hitler a tri-

mis-o pe principesa Mafalda la Dachau constituie o probă în plus a faptului că se pregătea ceva.

În septembrie 1943, cînd am trecut prin Sofia, în drum spre Turcia, ministrul român în Bulgaria, Ion Christu, un vechi prieten şi coleg, mi-a schiţat un tablou impresionant al evenimentelor petrecute acolo în ultimele cîteva luni. Mi-a povestit, de exemplu, că primise semnale din ce în ce mai clare din partea Ministerului bulgar al Afacerilor Străine referitoare la o acţiune comună bulgaro-română pentru a scăpa de dominaţia hitleristă. Aceasta mi-a reamintit că atunci cînd, în luna mai 1943, Pomenov, ministrul palatului, a venit la Bucureşti cu o misiune specială (oficial pentru a prezenta o înaltă decoraţie regelui Mihai), el a insistat asupra necesităţii ca România şi Bulgaria să se unească într-o apărare comună a independenţei lor. Cuvîntarea lui n-a fost dată atunci publicităţii, de teama unor învinuiri germane.

Da, nu poate exista nici o îndoială: la fel ca în România şi Ungaria, în Bulgaria lucrurile erau deja pregătite pentru o acţiune din partea aliaţilor occidentali, în vara anului 1943.

*

Slăbit cum era, în urma panicii care pusese stăpînire pe guvernele fiecăreia dintre ţările satelite şi datorită atitudinii tot mai hotărîte a opoziţiei de acolo, „pîntecele Europei" mai prezenta şi alte aspecte, nu mai puţin semnificative, în acea vară a anului 1943. Cum era tot mai clar că Germania nu putea să cîştige războiul, forţele clandestine din ţările ocupate creşteau ca număr şi importanţă.

Numai partizanii iugoslavi numărau, prin august 1943, o sută de mii de oameni sub arme, iar la sfîrşitul anului efectivele lor însumau aproape un sfert de milion. În cursul anului, ei au rezistat la trei atacuri ungare din partea germanilor şi au fost necesare nu mai puţin de 16 divizii pentru a-i ţine în şah.

Cetnicii generalului Mihailovici erau peste cincizeci de mii şi aveau mari rezerve potenţiale în sate. Mai puţin activi decît partizanii lui Tito, ei erau ţinuţi în rezervă de către şeful lor pentru perioada cînd

vor putea lua conducerea unei răscoale generale a sîrbilor, în eventualitatea unei acţiuni militare a aliaţilor occidentali în Balcani. S-ar putea să fie adevărat că unii locotenenţi ai lui Mihailovici s-au înţeles cu germanii şi cu generalul Nedici, şeful administraţiei instaurate în Serbia de către naziști; dar nu trebuie să uităm că forţele de ocupaţie au început să dea foc satelor şi să împuşte cîte trei sute de sîrbi pentru fiecare victimă germană. Poate cineva să-i blameze pe cetnici pentru intenţia de a aştepta momentul cînd astfel de sacrificii ar fi fost cu adevărat justificate?

Cît despre generalul Nedici, aliaţii occidentali ar fi putut conta pe sprijinul importantelor forţe poliţieneşti pe care acesta le controla. În iulie 1943, Nedici a trimis prin Turcia un mesaj secret regelui Petru, declarînd că el a acceptat să fie un Quisling numai pentru a salva Serbia de o dominaţie discreţionară din partea ustaşilor croaţi, dar că el va trece imediat de partea englezilor şi americanilor, dacă aceştia îşi vor face în mod efectiv apariţia în Balcani.

Prin august 1943, rezistenţa greacă avea mai mult de douăzeci de mii de oameni sub arme, în formaţii militare organizate, şi cam tot atîţia rezervişti înarmaţi prin sate, care puteau fi imediat chemaţi la acţiune. În 1944, forţele ELAS-ului – ele singure – erau evaluate la cincizeci de mii de oameni. În septembrie 1942, o misiune militară britanică a fost paraşutată în Grecia şi a fost angajată în mod activ în concilierea rivalităţilor dintre organizaţiile ELAS – condusă de comunişti – şi EDES. În iulie 1943, reprezentanţi ai celor două organizaţii opuse au semnat aşa-numita „Înţelegere Naţională" şi au creat un cartier general comun, subordonat Comandamentului din Orientul Mijlociu. Cînd, în ajunul debarcării în Sicilia, s-a dat ordinul necesar, ELAS şi EDES au organizat o intensă acţiune de sabotaj; rezultatul acestei acţiuni a constat în ocuparea temporară a mai mult de două treimi din Grecia. Aceste succese remarcabile prefigurează în mod elocvent ce s-ar fi putut întîmpla dacă aliaţii ar fi hotărît să invadeze Grecia.

Este adevărat că, ulterior, disensiunile şi luptele dintre cele două organizaţii clandestine greceşti au reizbucnit. Dar, aşa cum arată comandantul-şef al forţelor din Orientul Mijlociu, generalul

Maitland Wilson, în raportul său asupra operaţiilor din 1943, acestea s-au datorat faptului că, în urma invaziei din Italia, în Grecia oamenii şi-au dat seama că nu se pune atît de curînd problema eliberării ţării.

În linii mari, acelaşi lucru s-a întîmplat şi în Albania. Şi acolo ofiţerii britanici au organizat şi antrenat o impresionantă forţă de rezistenţă. Unul dintre aceşti ofiţeri, Julian Amery a reamintit, în cartea sa *Sons of the Eagle* (*Fiii vulturului*), ce anume s-a întîmplat: „În general, s-a crezut că invazia aliaţilor în Italia va fi urmată aproape imediat de o debarcare pe coasta de est a Adriaticii [...] Astfel de speculaţii a trezit printre albanezi speranţa unei apropiate eliberări; şi oamenii s-au grăbit să se alăture forţelor insurecţionale, pentru a lua parte la distrugerea finală a duşmanului".

Şi în Albania duşmanii Axei erau divizaţi în două lagăre: „Frontul Naţional" conservator şi „Mişcarea de Eliberare Naţională", influenţată de comunişti. În iulie 1943, conducătorii celor două fracţiuni s-au întîlnit la Mukai, un sat din vecinătatea Tiranei. Diferendele dintre ele păreau a fi ireconciliabile şi erau pe cale să se despartă fără să fi realizat o înţelegere, cînd au aflat, deodată, că Mussolini a fost înlăturat. Într-un val de entuziasm s-a realizat imediat o înţelegere şi au jurat cu toţii să acţioneze împreună pentru eliberarea ţării lor.

Numai atunci cînd a devenit evident că aliaţii nu se gîndeau în mod real să se angajeze în această parte a Europei, forţele clandestine din Albania s-au dezbinat din nou, fiecare pornind pe drumul său.

*

Acum, cînd atîtea arhive secrete au devenit publice şi cînd cei mai mulţi dintre protagoniştii celui de-al doilea război mondial şi-au publicat memoriile, ştim că în ţările satelite atît guvernele cît şi opoziţia au acţionat cu iluzia că una dintre preocupările principale ale guvernelor de la Londra şi Washington era de a se grăbi să elibereze aceste ţări. Nu mai puţin adevărat rămîne faptul că Winston Churchill a favorizat strategia care ar fi putut salva Europa de sud-est, dacă ea ar fi fost pusă în aplicare. Dar ceea ce nu se ştia pe vremea aceea era

că, încă din anul 1942, primul ministru britanic era în dezacord cu președintele Statelor Unite în ceea ce privește debarcarea în Franța, operație ce fusese proiectată pentru anul următor. Aceste debarcări au fost concepute de către generalul Marshall și de secretarul de stat pentru război Stimson, în timp ce britanicii doreau operațiunea *Torch* (*Torța*) în Africa de Nord. Mai mult, deși operația *Torch* a fost încununată de succes și – urmînd victoriei de la El Alamein – a justificat pe deplin strategia lui Churchill, influența primului ministru britanic era menită, ulterior, să scadă în proporție cu mărirea contribuției Americii la efortul de război.

Pe măsură ce opiniile lui Roosevelt cîștigau în pondere, Casablanca ar fi putut să fie pentru Churchill ultima ocazie de a-și impune planul. Chiar și atunci, deși a acceptat planurile imediate, limitate la cucerirea Siciliei și la acțiunea preliminară pe care urma să o inițieze Churchill cu scopul de a antrena Turcia în război, Roosevelt a avut ultimul cuvînt, impunînd formula capitulării necondiționate. De acum înainte, această formulă nefericită a determinat guvernele de la Londra și Washington să se mențină pe un curs care excludea scurtarea războiului prin acțiuni politice.

La conferința de război *Trident*, care a avut loc la Washington D.C., în mai 1943, argumentele cele mai puternice ale lui Churchill în susținerea organizării unui atac hotărît împotriva „pîntecelui moale" au fost respinse de către americani. În zadar a reamintit primul ministru britanic că, în 1918, „cînd Germania se putea retrage pe Meuse sau în Renania și să continue lupta, dezertarea Bulgariei a făcut să se prăbușească pînă la temelie întreaga structură inamică". În zadar a cerut o invadare masivă a Italiei, în paralel cu organizarea unor acțiuni în Grecia și Iugoslavia.

Cu privire la obiectivul principal, s-a impus planul american și a fost hotărîtă operațiunea *Overlord*, atacul peste Canalul Mînecii, proiectat pentru primăvara anului 1944. Aceasta însemna că nu urma să se întreprindă nici un efort pe scară largă în zona Mediteranei. Aliații occidentali au fost așadar incapabili să acționeze rapid și eficace două luni mai tîrziu, cînd căderea lui Mussolini a creat o situație total nouă. Hitler, care hotărîse la început să păstreze linia

Pisa-Rimini, a concentrat greul diviziilor sale blindate la sud de Roma, atunci cînd şi-a dat seama că adversarii au slăbit acţiunea.

Hotărîrile decisive de la conferinţa *Trident* au fost confirmate în august următor, la conferinţa *Quadrant* de la Quebec, unde s-a convenit asupra unei operaţiuni subsidiare în sudul Franţei. Organizarea operaţiunii *Overlord* avînd acum prioritate, o mare parte a forţelor americane au rămas inactive timp de mai multe luni, în timp ce Hitler a beneficiat de o nesperată perioadă de respiro.

Trebuie să reamintesc aici că Robert Sherwood, biograful lui Harry Hopkins, a notat că primul ministru britanic nu a fost în acel moment „nicidecum împăcat cu invazia în Normandia, nici cu alte operaţii majore în Occidentul Europei". Şi aş mai dori să relev că şi bătrînul om de stat britanic, feldmareşalul Smuts, al cărui sfat Churchill îl preţuia de multă vreme, îl îndemna pe primul ministru britanic să orienteze hotărîrile de la Quebec în favoarea unei acţiuni ce ar fi deplasat toate forţele disponibile în Italia, iar de acolo în Balcani, cu scopul de a atrage Turcia în război şi de a ataca în acest fel fortăreaţa lui Hitler dinspre sud-est, simultan cu înaintarea sovietică dinspre est.

Dar în acel moment deja, chiar şi cuvintele de „Balcani" şi „Mediterana de est" deveniseră un blestem pentru Roosevelt şi consilierii săi. În acel august, la întoarcerea sa de la Londra, secretarul de stat pentru război, Stimson, i-a scris lui Roosevelt pentru a denunţa planurile de operaţii „în nordul Italiei, în răsăritul Mediteranei, în Grecia, în România şi în celelalte ţări satelite", planuri pe care le atribuia lui Churchill. Astfel de planuri – spunea Stimson – erau „teribil de periculoase" nu numai prin ele însele, dar şi pentru că Stalin ar simţi că aliaţii nu şi-au ţinut cuvîntul în privinţa celui de-al doilea front. Iar secretarul de stat american pentru război a tras concluzia că, după părerea sa, pentru guvernul Statelor Unite sosise timpul „de a-şi asuma răspunderea conducerii în marea mişcare finală a războiului din Europa". Roosevelt a fost întrutotul de acord cu aceasta.

Refuzul net pe care l-au opus la Quebec, Roosevelt şi consilierii săi militari propunerilor lui Churchill, a avut drept rezultat anularea

chiar şi a puţinului pe care acesta din urmă reuşise să-l obţină la Casablanca. La această din urmă conferinţă, raportul final al şefilor de stat major cu privire la „conducerea războiului în 1943" prevedea că una dintre principalele tendinţe ale acţiunii va fi „de a crea o situaţie în care Turcia să poată fi antrenată ca un aliat activ". După vizita lui Churchill la Adana, această acţiune a început să fie organizată sub forma planului *Hardihood*, care nu prevedea numai furnizarea masivă de material de război către Turcia, ci specifica şi faptul că în momentul în care Turcia ar intra efectiv în război se vor trimite în această ţară forţe britanice cuprinzînd 45 de escadrile R.A.F., 5 regimente antitanc, 5 regimente de antiaeriană şi 2 divizii blindate. Hotărîrile luate la Quebec prevedeau însă abandonarea planului *Hardihood*.

Desigur, cînd am plecat spre Ankara, plin de speranţe şi iluzii, eu nu aveam nici o umbră de bănuială despre toate aceste lucruri.

DIN POSTUL DE OBSERVAȚIE DE LA ANKARA

Am sosit la Istanbul la 15 septembrie și șederea mea în Turcia a început cu deziluzii, premergătoare altor decepții viitoare, cu mult mai crude.

Am părăsit Bucureștiul fremătînd de emoție în urma armistițiului italian. Aliații, cărora li se alăturau italienii, erau așteptați în acel moment să vină și să ocupe Grecia, Albania și Iugoslavia. Dar la Sofia am aflat că germanii ocupaseră Roma. Noutățile despre eliberarea lui Mussolini, despre dezarmarea trupelor italiene din Balcani, despre ocuparea germană a insulelor italiene din Marea Egee și despre acțiunea aliată de la Salerno s-au succedat cu repeziciune.

Din primele mele conversații cu conducătorii turci, am văzut cît de profund îi afectaseră aceste vești. În cursul misiunilor mele oficiale îi întîlnisem deja cu mai multe ocazii, atît pe președintele Inönü cît și pe primul ministru Saracioglu. Ambii mi-au vorbit deschis. Percepută de aproape, poziția turcă se deosebea de cea văzută prin ochelarii rozai Antonescștilor și ai liderilor opoziției din România. Turcii văzuseră deja războiul apropiindu-se, din mai multe direcții, de granițele lor: în Balcani, în Caucaz, în Siria și în Irak, dar de fiecare dată au fost scutiți de război ca printr-un miracol. Hitler a rezistat tentației de a ocupa Strîmtorile; britanicii n-au insistat ca Turcia să îndeplinească *ad literam* prevederile tratatului de alianță.

De pe margine, turcii erau bine informaţi despre ceea ce se întîmpla în ambele tabere. Pentru ei, vechea ameninţare venea din partea Rusiei; încă o dată ei se aflau în alertă. În momentul cînd a rupt înţelegerea sa cu Stalin, Hitler i-a informat pe turci că Uniunea Sovietică se declarase formal gata să adere la pactul tripartit în noiembrie 1940, cu condiţia ca Turcia şi Bulgaria să fie incluse în propria ei „zonă de influenţă", prin crearea unor baze pentru armata de uscat şi marina sovietică în regiunea Strîmtorilor şi încheierea unui „pact de asistenţă mutuală" sovieto-bulgar. Tot atunci şi regele Boris a informat în secret Ankara că guvernul sovietic îi făcuse, la 25 noiembrie 1940, o propunere transmisă prin Sobolev, secretarul general al Narkomindel-ului: aceea de a încheia un pact de asistenţă mutuală bulgaro-sovietic. Una din clauzele proiectului prevedea că, în cazul unei acţiuni comune încununate de succes împotriva Turciei, Bulgaria ar urma să obţină Turcia de vest, pînă la Strîmtori, coasta rămînînd Uniunii Sovietice. Turcii erau siguri că o Uniune Sovietică victorioasă ar cere mult mai mult de la aliaţii săi occidentali decît încercase să obţină, în calitate de putere nebeligerantă, de la germani.

Convinşi că numai o poziţie fermă din partea britanicilor şi americanilor putea respinge pretenţiile Moscovei, turcii erau hotărîţi să intre în război de partea aliaţilor, de îndată ce aceştia vor hotărî să declanşeze acţiunea în Balcani. Dar, în acelaşi timp, ei erau hotărîţi să nu-şi frîngă singuri gîtul. Evenimentele recente din Marea Egee au demonstrat elocvent pericolul care-i pîndea.

Mi s-a spus încă de la bun început: „Noi nu dorim să riscăm ca Hitler să ocupe Strîmtorile, dacă singura perspectivă este eliberarea de către Stalin". Mai tîrziu, în convorbirea care a urmat prezentării scrisorilor mele de acreditare, i-am spus preşedintelui Inönü cît de şocat am fost de părerile pesimiste ale mareşalului Antonescu cu privire la apărarea germană şi de teama lui că linia Niprului va fi curînd străpunsă. Deoarece preşedintele nu auzea prea bine, eu eram aşezat foarte aproape de el. M-a bătut uşor pe genunchi şi mi-a spus: „Nu, nu. Ambasadorul nostru l-a văzut pe Hitler acum cîteva zile la cartierul său general şi Hitler l-a asigurat în mod solemn că va ţine linia Niprului şi Crimeea". Preşedintele nu făcea nici un secret din

faptul că guvernul său era îngrijorat mai presus de toate ca Sovietele să nu înainteze, cît timp aliaţii occidentali continuă să fie atît de slabi în Mediterana de răsărit. „Aliaţii occidentali" - mi-a declarat primul ministru Saracioglu cu o ironie amară – „îmi cer să am încredere în Uniunea Sovietică. Dar acum doar trei ani, cînd am fost la Moscova, Stalin şi Molotov au făcut toate eforturile să mă convingă să nu semnez pactul de alianţă cu Anglia, pretinzînd că, procedînd astfel, aş risca să tîrăsc Turcia în război împotriva noului prieten german al Kremlinului".

*

Cînd ministrul de externe Menemencioglu s-a întors de la Cairo, unde îl întîlnise pe Eden la începutul lui noiembrie, după conferinţa de la Moscova, am avut o lungă conversaţie cu el. Aparţinînd uneia din vechile familii aristocratice ale Turciei, Menemencioglu contrasta, în mod evident, prin manierele sale alese şi prin franceza desăvîrşită pe care o vorbea, cu alţi politicieni din Partidul Poporului. Poziţia pe care o ocupa nu se datora politicii, ci marilor sale calităţi care, în ciuda sănătăţii şubrede, îl făceau de neînlocuit în acele vremuri tulburi. În tradiţionala mentalitate turcă, ce constituia fundalul acţiunilor sale, împiedicarea Rusiei de a se apropia prea mult de Strîmtori era considerată drept o dogmă imuabilă a politicii britanice. Menemencioglu era prea puţin înclinat să creadă că politica aceasta s-a schimbat. Totuşi, după convorbirea cu Eden, l-am găsit derutat şi descurajat.

Mi-a declarat că n-a fost în stare să obţină din partea lui Eden nici cea mai mică indicaţie cu privire la planurile aliaţilor în Balcani. De asemenea, n-a reuşit să afle unde intenţionează aliaţii să încerce a opri iminenta înaintare sovietică. Cît despre România, Eden i-a declarat că nu-i rămînea decît un singur lucru de făcut – să capituleze. Pentru a-l consola totuşi, Eden a subliniat că la Moscova s-a hotărît ca nici un stat duşman să nu poată capitula în viitor altfel decît concomitent faţă de cele trei Mari Puteri. Crearea Comisiei Consultative Europene la Londra – a spus Eden – era o garanţie că nici una

dintre cele trei puteri nu va încerca să soluţioneze singură problemele de interes ale micilor ţări din Europa.

Menemencioglu relata că Eden a început prin a face caz de totala înţelegere care, declara el, a fost realizată la Moscova şi că ministrul de externe britanic a insistat că ruşii îşi schimbaseră poziţia, fiind acum în mod sincer doritori să coopereze serios pentru reabilitarea Europei şi organizarea securităţii colective. Dar cînd turcii au încercat să afle ce fel de înţelegeri concrete au fost în realitate încheiate la Moscova – deoarece la o conferinţă de presă Roosevelt descrisese întîlnirea ca „un succes extraordinar" – Eden s-a eschivat. În ce priveşte problemele teritoriale, de exemplu, el a trebuit să admită că acest obiectiv fusese atins doar tangenţial, nefiind nici soluţionat, nici măcar discutat.

Pentru o minte ascuţită ca aceea a lui Menemencioglu, concluzia era evidentă: problemele teritoriale au fost lăsate în suspensie. Însă, nu a existat un veto din partea occidentalilor cu privire la vreo pretenţie pe care ar fi putut-o avea sovieticii. În aceste împrejurări, Turcia nu putea decît să se menţină în atitudinea sa de expectativă şi să nu iniţieze nici o acţiune concretă.

*

Cîteva săptămîni mai tîrziu l-am văzut din nou pe Menemencioglu, care se întorsese de curînd dintr-o a doua călătorie la Cairo unde, împreună cu preşedintele Inönü, fusese invitat să-i întîlnească pe Roosevelt şi Churchill, după Conferinţa de la Teheran. Am avut din nou parte de un duş rece. „Pentru clipa de faţă – mi-a declarat ministrul de externe – cei doi lideri pot vorbi numai în termenii unei depline solidarităţi cu sovieticii. Nu există nici un singur fapt, argument sau raţionament care i-ar putea face să admită că ar exista vreun pericol oarecare în ceea ce priveşte expansiunea sovietică. Ei sînt gata să facă orice fel de concesii numai ca Rusia să continue să participe la războiul în ritmul actual. În astfel de condiţii, dacă vrei să ştii ce vor decide aliaţii occidentali într-o problemă sau alta, privind propria noastră regiune, nu trebuie să ţii seama de

interesele îndepărtate ale naţiunilor lor, ci de ce va cere Uniunea Sovietică."

Menemencioglu a subliniat cu amărăciune că planurile lui Churchill pentru reorganizarea Europei pe bază de confederaţii, în care Turcia trebuia să aibă un rol important în proiectata confederaţie Balcanică, au fost abandonate peste noapte la o simplă încruntare a lui Stalin.

Mi-a declarat că turcii au fost presaţi să intre în război. Dar – şi aceasta a fost prima mea bănuială în legătură cu faptul că americanii se opun operaţiilor militare în Mediterana de vest [sic] – abilul diplomat turc constatase o netă deosebire între atitudinea lui Churchill şi aceea a lui Roosevelt. Primul pleda, cu toată elocvenţa pasionată de care era în stare, pentru intrarea Turciei în război, în timp ce al doilea îl seconda. Dar cînd Inönü a relevat că ţara sa nu poate intra în război fără anumite garanţii specifice şi fără să beneficieze de un ajutor militar imediat, Roosevelt a încetat să mai insiste. Menemencioglu a adăugat că preşedintele american i-a amintit de judecătorul din povestea legendarului Nastratin Hogea, care era atît de moale încît se lăsa convins, în toate cazurile, de cel ce pleda ultimul.

Ceea ce i-a mai impresionat pe turci a fost absenţa lui Vîşinski de la convorbirile de la Cairo: reprezentantul sovietic s-a eschivat prin cele mai neînsemnate pretexte, arătînd în mod clar că, după cum se putea prevedea, Kremlinul nu era deloc preocupat să răspundă la întrebările pe care le-ar fi putut ridica turcii, cu privire la viitorul Europei de sud-est.

Cînd am abordat chestiunea care îmi stătea cel mai mult pe suflet, dacă s-ar putea trage concluzia că aliaţii occidentali au intenţia să se preocupe de Balcani, Menemencioglu a replicat că nu există nici cel mai mic indiciu în acest sens şi că rapoartele informative ale statului major turc nu indică nici un fel de pregătiri militare printre forţele aliate răspîndite anemic în Orientul Mijlociu.

Totuşi, două evenimente au prilejuit noi speculaţii: sosirea unei misiuni militare britanice la Ankara şi retragerea bătrînului mareşal Ciakmak, şeful Marelui Stat Major turc care, în general, fusese considerat a fi în favoarea non-beligeranţei pînă la capăt.

Ciakmak fusese înlocuit de generalul Orbay, agreat de britanici. Eu simţeam — şi speram să am dreptate — că Menemencioglu, obligat prin funcţie să păstreze secretul, nu-şi deschisese pe deplin inima în faţa mea. Am fost să-l mai văd o dată şi l-am rugat să-mi spună mai multe. Mi-a răspuns că el nu crede în nici o acţiune militară anglo-americană care să fie declanşată în Balcani. „Dacă au astfel de planuri" – a adăugat el – „în mod sigur, nu ne-au spus-o." Dar cum putea fi interpretată insistenţa britanică şi americană ca Turcia să intre în război?

Aliaţii occidentali – a replicat Menemencioglu – au cerut numai ca Turcia să declare război Germaniei şi să le acorde lor dreptul de a folosi bazele aeriene turceşti. Ei au refuzat să facă cunoscute orice alte planuri în afară de cel privitor la recucerirea insulelor din Marea Egee, ceea ce ar permite deschiderea Strîmtorilor pentru vasele aliate, spre a facilita aprovizionarea Uniunii Sovietice. Iar Menemencioglu, care era îndrăgostit de metafore şi de glume, a adăugat: „Noi sîntem asemeni fetei al cărei prieten îi cere să-şi pună cea mai frumoasă rochie şi să iasă seara cu el, dar nu vrea să-i spună unde se gîndeşte s-o ducă şi ce alteeva îi mai rezervă".

Curînd după aceea s-a aflat că misiunea militară britanică a părăsit brusc Ankara. A început o perioadă de tensiune, iar presa a avut destule subiecte. Germanii din Turcia aveau feţele luminate de zîmbete de satisfacţie.

La 15 martie 1944 am avut o altă convorbire îndelungată cu ministrul de externe turc. Bazîndu-mă pe vechea noastră prietenie, l-am întrebat dacă faptul evident că germanii erau atît de bucuroşi nu-l deranjează şi dacă nu există riscul ca britanicii să poată acuza într-o zi Turcia de a fi stat în calea planurilor lor balcanice. El a răspuns cu gravitate: „Dacă ar fi posibil pentru noi să facem ceea ce gîndeşti dumneata şi să deschidem calea pentru o eliberare efectivă prin forţele britanice şi americane, poţi fi sigur că am face-o imediat şi fără nici o ezitare. Şi, credeţi-mă, am face astfel nu numai de dragul României, ci pentru propria noastră cauză. Dar, aşa cum stau lucrurile acum, intrarea Turciei în război n-ar schimba cu nimic faptul că aliaţii occidentali i-au acordat dreptul Rusiei să ocupe Balcanii pînă jos, la frontiera greacă, pentru orice intenţii şi scopuri."

El a deschis un atlas ce-i stătea la îndemînă şi, pe o hartă a Europei de sud-est, a trasat ceea ce numea „linia imperială", linia ce apără drumul spre India, dincolo de care britanicii nu vor tolera înaintarea sovietică. Din păcate, România se afla mult mai la nord de această linie. Date fiind informaţiile politice şi militare disponibile, nu mai încăpea nici un dubiu. Nu puteam decît să sper că nu era adevărat. Astăzi, cînd scriu aceste rînduri, am în faţă o hartă proprie pe care – cînd m-am întors atunci în biroul meu – am reprodus linia rău prevestitoare a lui Menemencioglu: ea marchează cu o precizie aproape matematică actualele frontiere ale imperiului sovietic.

*

Ceea mi-a declarat ministrul de externe turc m-a făcut să înţeleg de ce, cu două luni înainte, el a luat o atitudine negativă faţă de importantul demers pe care Mihai Antonescu îmi ceruse să-l fac. Iată ce se întîmplase: în toamna anului precedent, la Madrid, se purtaseră discuţii între anumiţi membri ai ambasadei americane şi ai legaţiei române de acolo, cu privire la ieşirea României din război. Atunci, la 14 noiembrie 1943, ambasadorul Carlton Hayes i-a declarat personal lui Scarlat Grigoriu, secretarul legaţiei României, că singura cale de a evita completa ocupare a României de către trupele sovietice era ca Mihai Antonescu să transmită guvernului Statelor Unite o declaraţie formală de capitulare necondiţionată. După aceasta, un comandament militar român, învestit cu puteri depline, va trebui să meargă, prin Turcia şi Egipt, la cartierul general aliat din zona Mediteranei, unde vor putea discuta în secret măsurile militare practice ce vor trebui luate într-un moment ulterior, care va fi decis de aliaţi. Un trimis special al lui Mihai Antonescu a adus răspunsul la Madrid. El arăta că ministrul de externe român era pregătit să semneze documentul cerut, cu condiţia ca el să fie încredinţat temporar guvernului turc, urmînd să fie predat guvernului Statelor Unite în momentul în care unul din cele două evenimente specificate s-ar produce. Acestea erau: o debarcare anglo-americană în Balcani, orientată spre România şi intrarea Turciei în război alături de aliaţi.

Cînd îl întrebasem pe Menemencioglu dacă ar accepta să păstreze o astfel de declaraţie de capitulare, a refuzat. El a motivat prin aceea că un astfel de document cu greu ar putea să rămînă secret. Aliaţii occidentali – a relevat el – nu vor întîrzia să informeze Moscova, iar sovieticii ar avea toate motivele să provoace divulgarea informaţiei cu mult înainte să fie îndeplinite condiţiile cerute de România. Aceasta ar plasa guvernul de la Ankara într-o situaţie proastă şi ar putea să restrîngă, după aceea, întreaga sa libertate de acţiune.

*

Şeful statului turc, generalul Inönü, era un militar foarte competent. Manifestarea slăbiciunii aliaţilor în Mediterana de est nu se putea să nu-l impresioneze şi, în mod cert, aceasta a jucat un rol important în hotărîrile Turciei.

În septembrie 1943 britanicii au reuşit să ocupe insulele greceşti Kos, Leros şi Samos – situate în vecinătatea coastei turceşti. Dar, din nenorocire, micile garnizoane n-au fost capabile să reziste unei puternice contraofensive germane, susţinută printr-o totală supremaţie aeriană. La 18 noiembrie, toate cele trei insule au fost din nou pierdute.

Turcii priveau de asemenea cu îngrijorare insulele Dodecanezului, care le aparţinuseră lor în trecut şi care fuseseră cucerite de italieni în 1911. Chiar a doua zi după armistiţiul italian, divizia germană staţionată la Rhodos a pus stăpînire pe această insulă. Noi ştim acum că Churchill a înţeles imediat importanţa ocupării insulei Rhodos. El i-a telegrafiat preşedintelui Roosevelt la 7 octombrie, cînd insula Kos căzuse din nou în mîinile inamicului, pentru a-i exprima profunda sa îngrijorare cu privire la evenimentele din Mediterana de răsărit şi pentru a-i reaminti că „peninsulele italiană şi balcanică sînt unite din punct de vedere militar şi politic şi că, în realitate, ele reprezintă un teatru de război de care trebuie să ţinem seama". Churchill a subliniat, de asemenea, importanţa sferei de răsărit pentru germani: „Ei trebuie să se teamă de defecţiunea Ungariei

şi a Românici şi de o puternică dezbinare în Bulgaria. În orice moment Turcia poate să-şi facă simţită influenţa sa împotriva lor. Cu toţii putem observa cît de nefavorabile sînt condiţiile pentru duşmani în Grecia şi Iugoslavia. Dacă ne reamintim cît de strălucite au fost rezultatele ce au urmat reacţiilor politice din Italia, reacţii provocate de eforturile noastre militare, nu am da, oare, dovadă de miopie dacă am ignora posibilitatea unui triumf similar şi chiar mai mare în unele sau chiar în toate ţările pe care le-am menţionat?" Churchill a adăugat că „Rhodos este cheia tuturor acestora" şi a cerut consimţămîntul Americii pentru a aloca o divizie de prim rang, împreună cu vasele de debarcare necesare şi cu vasele de asalt, în scopul de a captura insula. „Simt" – a conchis el – „că putem pierde uşor o mare dar efemeră ocazie".

Dar Roosevelt a replicat sec, chiar a doua zi, că „se opune oricărei diversiuni" şi că nu trebuie să se întreprindă nimic ce ar putea prejudicia operaţia *Overlord*. În zadar a revenit la atac primul ministru britanic pentru a scoate în evidenţă faptul că eşecul ocupării insulei Rhodos va avea drept rezultat „o eroare cardinală din punct de vedere strategic". Preşedintele american şi-a menţinut refuzul şi, în schimb, a întrebat cu intenţionată ironie: „Să ne angajăm într-o campanie în Balcani pornind dinspre extremitatea sudică?"

Opt ani mai tîrziu, cînd şi-a publicat memoriile de război, Churchill putea să spună cu adevărat: „Turcia, constatînd inerţia extraordinară a aliaţilor în vecinătatea coastelor sale, a devenit mai puţin cooperantă şi ne-a refuzat aeroporturile sale".

*

Atitudinea prudentă a turcilor a fost justificată public mai tîrziu, nu numai prin memoriile lui Churchill, dar şi prin ceea ce a relevat Robert Sherwood, în biografia defunctului Harry Hopkins.

Noi ştim acum că, în ajunul Conferinţei de la Teheran, Churchill întocmise pentru şefii britanici de stat major o analiză lucidă a motivelor pentru care războiul din Mediterana luase o turnură atît de nefavorabilă în cursul lunilor precedente. „Am fost